

Slika Hrvata u mađarskim i Mađara u hrvatskim udžbenicima za sedmi razred osnovne škole od 1990-ih godina do danas

Činčak, Davor

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:840615>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet Zagreb

Odsjek za povijest

Odsjek za turkologiju, hungarologiju i judaistiku

Katedra za hungarologiju

Hrvati u mađarskim i Mađari u hrvatskim udžbenicima povijesti: primjer osnovnoškolskih udžbenika za 19. stoljeće od 1990. do danas.

Mentor: Snježana Koren

Student: Davor Činčak

Komentor: Sándor Bene

U Zagrebu, lipanj 2019.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Department of History

Department of Hungarology, Turkology and Judaic Studies

Department of Hungarology

Croats in the Hungarian and Hungarians in the Croatian History Textbooks: Example of Primary School Textbooks for the 19th Century History from 1990 until the Present.

Mentor: Snježana Koren

Student: Davor Činčak

Co-mentor: Sándor Bene

In Zagreb, June 2019

Sažetak

Cilj diplomskog rada bio je procijeniti sliku Mađara u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima i sliku Hrvata u mađarskim osnovnoškolskim udžbenicima od 1990. godine do danas. Na sliku *drugog* u ovim udžbenicima utjecala je devetnaestostoljetna politička borba tih dvaju naroda kao i devetnaestostoljetne predodžbe koje su te nacije imale jedna o drugoj. Mađari su imali mnogo važniju, neki bi rekli čak i ključnu ulogu u rađanju moderne hrvatske nacije u devetnaestom stoljeću, za razliku od uloge koju su Hrvati imali u stvaranju moderne mađarske nacije. Udžbenici s kojima sam radio bili su pod utjecajem političke klime u kojoj su pisani. Jedan od dokaza promjene političke klime je promjena u udžbenicima, tj. promjena različitih generacija udžbenika. Od 1990. udžbenici u Hrvatskoj su se mijenjali četiri puta, a u nešto manje od trideset godina na snazi su bila tri različita plana i programa za osnovne škole. U Mađarskoj su se udžbenici mijenjali pet puta, s jednakim brojem promjena u nastavnim planovima programima za osnovne škole. Hrvati se u mađarskim udžbenicima u prosjeku spominju 5,5 puta po udžbeniku, a Mađari u njima ne posvećuju mnogo više pažnje Hrvatima nego što posvećuju drugim narodima, na primjer Rumunjima ili Slovacima. Hrvati se spominju uglavnom u odnosu prema mađarskoj nacionalnoj povijesti i u odnosu prema Mađarskoj. Od Hrvata spomenutih u mađarskim udžbenicima najviše se pažnje posvećuje Josipu Jelačiću i Karlu Kneziću. Osim ovih Hrvata, u mađarskim udžbenicima možemo naići na Ljudevita Gaja i još nekoliko drugih osoba čije porijeklo možemo smatrati hrvatskim. Mađari se u hrvatskim udžbenicima u prosjeku spominju 19,3 puta po udžbeniku. U hrvatskim se udžbenicima mnogo više pažnje posvećuje Mađarima nego drugim narodima, na primjer Srbima ili Talijanima. Mađari se uglavnom spominju u gradivu hrvatske nacionalne povijesti, ali i u gradivu europske povijesti. Među Mađarima u hrvatskim udžbenicima posebna se pozornost posvećuje Lajos Kossuthu i Károlyu Khuen-Héderváryju, kao i drugim ljudima važnim za hrvatsku povijest, čije se porijeklo može smatrati mađarskim. Uz navedeno, u hrvatskim udžbenicima možemo naići i na Sándora Petőfija i Benjamina (Bénija) Kallaya. Može se reći da je do određenih promjena u slici *drugog* u udžbenicima s kojima sam radio došlo, iako je slika prvenstveno ovisna o autoru i izdavaču knjige, a ne o godini kada je izdan. Osim toga određene devetnaestostoljetne predodžbe su opstale i u mađarskim i u hrvatskim udžbenicima do dan danas.

Ključne riječi: predodžba, prikaz, NAT, Nacionalni plan i program, nacionalnost, nacija, 1848., Jelačić, Kossuth, Nagodba, Héderváry, spominjanje

Key words: conception, image, NAT, National curricula, nationality, nation, 1848., Jelačić, Kossuth, Compromise, Héderváry, mentioning

Sadržaj

Uvod	1.
1. Devetnaestostoljetni stereotipi Hrvata i Mađara o <i>drugom</i>	4.
2. Definicija najvažnijih pojmova	16.
3. Promjene u mađarskom i u hrvatskom obrazovnom sustavu	18.
4. Hrvati u mađarskim udžbenicima	25.
5. Mađari u hrvatskim udžbenicima	53.
6. Usporedbe prikaza Hrvata u mađarskim i Mađara u hrvatskim udžbenicima	90.
Zaključak	101.
Croats in the Hungarian and Hungarians in the Croatian History Textbooks: Example of Primary School Textbooks for the 19th Century History from 1990 until the Present. – Summary	105.
Bibliografija	107.
Prilozi	113.

Uvod

Višestoljetna državna zajednica u kojoj su Hrvati i Mađari živjeli kao sunarodnjaci i sve što se u njoj događalo nije moglo ne ostaviti traga na moderno hrvatsko, odnosno mađarsko društvo. U zajednici koja je toliko dugo trajala kao ona zajednička državna u kojoj su Hrvati i Mađari živjeli, se s pravom može pretpostavljati, što je uostalom i bio slučaj, da su se odnosi dvaju naroda mijenjali od vrlo dobrih pa sve do vrlo loših. Zajednička i promjenjiva povijest navedenih dovela je do stvaranja određenih slika jednog naroda o drugom, takoreći određenih stereotipa, koji su bili važni u stvaranju moderne hrvatske i mađarske nacije u razdoblju koje je u historiografiji znano kao *dugo* 19. stoljeće. Prestanak postojanja državne zajednice u kojoj su Hrvati i Mađari živjeli kao sunarodnjaci do kraja tog razdoblja poslao je ova dva naroda na trnovit i promjenjiv put u kojem su, neovisno jedan o drugom opet završili u jednom obliku državne zajednice ili bolje rečeno zajednice država. Riječ je dakako o višenacionalnoj, demokratskoj zajednici država, Europskoj Uniji, u kojoj su ova dva naroda opet postala sunarodnjaci, ali na neki novi način.

Ipak, postavlja se pitanje kako ova dva naroda gledaju jedan na drugi kada govore o možda najvažnijem i definitivno najburnijem razdoblju zajedničke povijesti, 19. stoljeću, nakon višegodišnjeg života u različitim državama. S obzirom na to da Hrvatska kao samostalna država postoji nešto manje od trideset godina, jednako dugo kao i Mađarska kao demokratska država, preciznije bi pitanje bilo, kako ova dva naroda gledaju jedan na drugi kada govore o 19. stoljeću u posljednjih trideset godina? Školski udžbenici povijesti jedan su od najuobičajenijih načina za širenje nacionalnih stereotipa. Zbog masovnosti udžbenika, odnosno činjenice da su dostupni širokoj publici u velikom broju primjeraka te se koriste u institucionaliziranom obrazovanju, lako možemo pretpostaviti da je povijest o nekom razdoblju koja se uči u udžbenicima vrlo važan oblik širenja nacionalnih stereotipa. Osim toga gradivo udžbenika je često oblikovano i trenutnom političkom situacijom u državi i služi potrebama politike.

Cilj ovog diplomskog rada je prikazati te stereotipe, odnosno prikazati kako se i je li se mijenjala slika Hrvata u mađarskim osnovnoškolskim udžbenicima koji se bave poviješću 19. stoljeća i obratno od 1990-ih do danas. Ako se složimo s tim da moderne nacije nastaju u 19.

stoljeću, lako je pretpostaviti da nastaju tada i određene slike, tj. stereotipi o drugim nacijama. U ovom radu ću analizom navedenih udžbenika prikazati i jesu li se stereotipi o *drugom* zadržali u njima do današnjih dana.

Metoda kojom ću se u svome radu koristiti najviše je metoda analize, na način da ću analizirati određene hrvatske i mađarske udžbenike nastale u posljednjih 30 godina. To ću učiniti na način da ću analizirati poglavlja koja se bave 19. stoljećem, poglavito gradivom nacionalne povijesti, a pratit ću i koliko se često Hrvati odnosno Mađari spominju u mađarskim odnosno hrvatskim udžbenicima. Spominjanje ću pratiti u tekstovima, na kartama i u grafovima, a posebnu ću pažnju posvetiti osobama koje se spominju odnosno ne spominju u udžbenicima *drugog*. Analizirao sam dakle 22 osnovnoškolska udžbenika koji se bave razdobljem 19. stoljeća, a koristio sam udžbenike dostupne u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici i Knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kao i one dostupne u Državnom pedagoškom muzeju i knjižnici [Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum] u Budimpešti. S obzirom da bih u ovom radu želio i usporediti eventualne promjene u prikazu Hrvata u mađarskim udžbenicima i obratno u ovih 30 godina, se komparativna metoda nameće kao nužna za moj rad. Osim toga, usporedit ću i razlike u prikazu istih povijesnih ličnosti i događaja u hrvatskim i u mađarskim udžbenicima. Na kraju ću sumirati rezultate do kojih sam došao i dati zaključak o analiziranom, za što ću se koristiti metodom sinteze.

Analizom prikaza Mađara u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima do sada se bavilo više povjesničara iz obje države. Istaknuo bih tako primjer rada „Mađari i mađarska povijest u hrvatskim udžbenicima povijesti“ u zborniku radova *Klio na Balkanu* Snježane Koren u kojem se ona bavi analizom prikaza Mađara u hrvatskim osnovnoškolskim i srednjoškolskim udžbenicima. Prikaz 19. stoljeća analizira u četiri osnovnoškolska udžbenika, a u istu svrhu koristi i gimnazijske udžbenike. Taj rad se fokusira na prikaz određenih razdoblja i određenih povijesnih događaja (na primjer na prikaz Mađarske revolucije 1848.), a prikazuje i koliko se često Mađari spominju u gradivu određenog razdoblja u postocima.

Osim nje, ovime se bavila i Jenyikné Bende Klára u članku „Mađarska u hrvatskim udžbenicima povijesti“ [“Magyarország a horvát általános iskolai történelem tankönyvekben”], koja je također analizirala prikaz Mađara u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima. Rad se fokusira na prikaz određenih povijesnih razdoblja u udžbenicima za šesti, sedmi i osmi razred.

Za prikaz gradiva u kojem se obrađuje tzv. *dugo* 19. stoljeće je koristila 12 hrvatskih udžbenika za sedmi razred. Članak je zanimljiv jer autorica analizira prikaz iz svoje, mađarske perspektive, fokusirajući se na to kako se obrađuje u hrvatskim udžbenicima ono što je u mađarskim udžbenicima važno (na primjer *reformkor*). Oba ova rada sam koristio u izradi ovoga diplomskog rada.

O prikazu Hrvata i hrvatske povijesti 19. stoljeća u mađarskim osnovnoškolskim udžbenicima po mojim saznanjima nije do sada pisao nitko, ali se zato tim prikazom u mađarskim srednjoškolskim udžbenicima bavio Szabolcs Varga, u članku „Prikaz hrvatske povijesti u mađarskim srednjoškolskim udžbenicima“ [„A horvát múlt ábrázolása a középiskolás magyar történelemtankönyvekben“]. Autor analizira prikaz hrvatske povijesti u jednom mađarskom srednjoškolskom udžbeniku, uklopivši ga u širi prikaz hrvatske povijesti u mađarskoj historiografiji. Usporedbom prikaza Hrvata i Mađara u mađarskoj, tj. hrvatskoj historiografiji i tisku, kao i općim stereotipima koju jedna grupa ima o drugoj, se bavilo više znanstvenika (kao najbolji primjer navodim Dinka Šokčevića), kao što se i analizom prikaza Mađara u hrvatskim udžbenicima i obratno bavilo više povjesničara.¹ S druge strane usporedbom prikaza Mađara u hrvatskim udžbenicima za 19. stoljeće i obratno se po mojim saznanjima još nitko nije bavio.

Kao rezultate ovog rada očekujem da ću utvrditi promjene do kojih je došlo u udžbenicima, kao i to da se s godinama više pažnje posvetilo *drugome* u udžbenicima s kojima ću raditi. Osim toga očekujem i to da se Hrvati u mađarskim udžbenicima puno rjeđe prikazuju nego što se Mađari prikazuju u hrvatskim udžbenicima za 19. stoljeće.

¹ S hrvatske strane navodim Vlastu Švoger i njena djela „Između ugrofilije i ugrofobije“ i „Slika Mađara u hrvatskome liberalnom tisku sredinom 19. stoljeća / A magyarok képe a horvát liberális sajtóban a 19. század közepén“, članak Arijane Kolak „Između Europe i Azije: Hrvati i Mađari u propagandnom ratu 1848./1849.“, rad Snježane Koren „Mađari i mađarska povijest u hrvatskim udžbenicima povijesti“, itd. S mađarske strane naveo bih članak Kláre Jenikné Bende “Magyarország a horvát általános iskolai történelem tankönyvekben” [„Mađarska u hrvatskim osnovnoškolskim udžbenicima povijesti“], djelo Szabolcsa Varge „A horvát múlt ábrázolása a középiskolás magyar történelemtankönyvekben” [„Prikaz hrvatske prošlosti u mađarskim srednjoškolskim udžbenicima“], itd. Neke sam dakle već spomenuo, a neke ću spominjati dalje u svom radu, ovisno o tome jesam i koliko sam ih koristio.

1. Devetnaestostoljetni stereotipi Hrvata i Mađara o *drugom*

Radi razumijevanja slike Hrvata o Mađarima i slike Mađara o Hrvatima u udžbenicima povijesti, važno je razumjeti od kud te slike dolaze. Uzevši u obzir da se udžbenici sedmog razreda bave razdobljem u kojem nastaju moderne nacije, 19. stoljećem, lako je pretpostaviti da se u njima mogu pronaći slike o drugome nastale upravo u doba kada dolazi do nastanka nacija. U ovom ću poglavlju govoriti o tim slikama, tj. o slikama koje su postale *toposi*, opća neprovjerena znanja o nečemu, ovdje konkretno o *drugome*.

Te slike često nazivamo i stereotipima, a da bi razumjeli njihov utjecaj na moderne udžbenike i da bi ih lakše mogli detektirati, objasnio bih samo značenje i važnost stereotipa za stvaranje moderne nacije. Stereotipi su po mađarskom filozofu Istvánu M. Fehéru, *posebna vrsta predrasuda, koje konstruira naslijeđe koje smo preuzeli prije nego što smo im mogli ispitati zakonitost.*² To bi značilo da su stereotipi već utvrđeno znanje koje imamo, a ne znamo odakle. Fehér dodatno daje i detaljnu analizu značajke stereotipa u tvorbi identiteta, što se najbolje vidi u njegovom stavu da su kulturni stereotipi najosnovniji oblici tvorbe kulturnog identiteta te da je iskustvo drugog primarni i istinski medij tvorbe identiteta.³ Iz tog stava možemo polako stvarati sliku zašto su stereotipi važni ne samo kao sredstvo za objašnjavanje strane povijesti nego i sredstvo za razumijevanje vlastite.

Važnost iskustva *drugog* za nastanke nacija u 19. stoljeću dobro objašnjava i Dubravka Oraić Tolić. Njen je stav da moderni identiteti nastaju u *jakom govoru s oštrim oprekama prema drugom.*⁴ Dok ona govori o važnosti iskustva *drugog* za nastanke nacija uopće, sličan stav, samo o nacijama s istoka Srednje Europe ima i István Fried, koji kaže da *pokušaj konfrontacije vlastitog s tuđim na istoku srednje Europe od sredine 19. stoljeća pojačava i postaje središnji element nacionalnog narativa.*⁵ Obje ove teorije potvrđuju nam važnost stereotipa za tvorbu

² István M. Fehér, „Ni neutralnost ni poricanje sebe nego otvorenost“ u: *Kulturni stereotipi*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Ernő Kulcsár Szabó (Zagreb: FF press, 2006.), 61.

³ Isti, 60.

⁴ O ovome detaljnije u: Dubravka Oraić Tolić, „Hrvatski kulturni stereotipi“ u: *Kulturni stereotipi*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Ernő Kulcsár Szabó (Zagreb: FF press, 2006.), 31.

⁵ István Fried, „Imagološka pitanja“ u: *Kulturni stereotipi*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Ernő Kulcsár Szabó (Zagreb: FF press, 2006.), 71.

nacionalnog identiteta. Stereotipi koje su Hrvati imali prema Mađarima i obratno igrali su važnu ulogu u nastanku tih dviju nacija i bili su oblikovani tadašnjim političkim interesima, o čemu ću još detaljnije govoriti i dati dokaze za spomenute teorije.

Predodžbe o drugima (heteropredodžbe) pomažu stvarati predodžbe o sebi (autopredodžbe), kao i što su uvjetovane predodžbama o sebi.⁶ Stereotipe o Mađarima i stereotipe o Hrvatima nastale u 19. stoljeću, čije ću postojanje u modernim udžbenicima u ovom radu utvrditi, analizirat ću po modelu teorije nacionalnih stereotipa Joepa Leersena. On tako navodi da postoje tri dihotomije nacionalnih stereotipa: sjever/jug, središte/periferija i jak/slab.⁷ Iako on te dihotomije prepoznaje u nacionalnim stereotipima naroda Zapadne Europe, smatram da je taj model primjenjiv i kada govorimo o nacionalnim stereotipima Hrvata i Mađara, koje smatramo narodima istoka Srednje Europe. Sve tri dihotomije mogu objasniti određene stereotipe koje Hrvati imaju o Mađarima i obratno, a dokaze njima ću dati malo kasnije.

Da bi nam možda bilo lakše razumjeti stereotipe koje su ova dva naroda stvarala o drugima, smatram da bi bilo bolje pokušati objasniti njihove predodžbe o sebi. Počet ću sa autopredodžbama Mađara. Ono o čemu bih prvo govorio su ideje i izjave Johanna Gottfrieda Herdera, koje su vrlo važne za oblikovanje mađarske nacije. Jedna od njih, ona o naciji kao organskoj skupini čija su obilježja poseban jezik, kultura i duh su osim za nastanak moderne mađarske nacije imale utjecaj i na nastanak svih drugih nacija.⁸ Druga izjava tzv., *Herderova kletva* [*herderi jóslat*] igrala je također veliku ulogu u nastanku moderne mađarske nacije, a za stvaranje stereotipa o drugim narodima kod Mađara možda i veću. Kletva govori o tome da će mađarski jezik i mađarska nacija nestati s obzirom na to se nalaze izolirani i okruženi Slavenima, Nijemcima i Rumunjima. Njen odjek se posebno osjeti kod tvoraca modernog mađarskog jezika i mađarskih političara, koji su inzistiranje na službenosti i općoj upotrebi mađarskog jezika u Ugarskoj vidjeli prvenstveno kao oblik otpora asimilaciji i nestanku nacije.⁹ Predodžba Mađara

⁶ O autopredodžbama i heteropredodžbama više možemo pročitati kod Dukića. Davor Dukić, „Predgovor: o imagologiji“ u: *Kako vidimo strane zemlje*, ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, itd. (Zagreb: Srednja Europa, 2009.), 9.

⁷ O ovome više kod Dukića. Dukić, nav. dj., 17.

⁸ Više o njegovim idejama u online enciklopediji. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25119>, pristup 10.6.2019.

⁹ Ističem primjer Ferencza Kazinczyja koji kaže: *Ja vjerujem, da će Mađarski jezik biti rođenje boljih vremena, jer da će biti boljih vremena, smatram svetim i od svega svetijim. Filozofski duh je zameo cijelu Europu, a taj duh ne može tek tako promatrati nestanak jednog materinjeg jezika, još pogotovo tako istinski lijepog jezika. Preda mnom je nemoguća zadaća, kakav je i nestanak kojeg je Herder preorekao. [Én azt hiszem, hogy a Magyar nyelv jobb időnk*

koji su okruženi narodima koji ih žele asimilirati, jasno je utjecala na stavove mađarskih političara 19. stoljeća, koji su utjecali i na predodžbe o drugim narodima.

Za razumijevanje mađarske slike o sebi važno je razumjeti i dva, možda i najvažnija mađarska nacionalna mita: nacionalni mit o Atili i mit o Sv. Stjepanu. O važnosti tih mitova govori više John A. Armstrong, čije viđenje donosi Pål Kostø u svojem radu „Procjena uloge povijesnih mitova u modernom društvu“ [„Assesing the Role of Historical Myths in Modern Society“]. Tako Armstrong govori da mit o Atili predstavlja Mađare kao ponosne nasljednike Huna, koji su po pravu oružja osvojili teritorij koji smatraju svojim i po tom pravu su superiorni drugim stanovnicima Panonske nizine. Mit o Svetom Stjepanu (kralju) predstavlja pobožnog i blagog kralja kao simbol mađarske nacije, što Mađarima daje pravo da *civiliziraju* druge narode u duhu jednog sveca.¹⁰ Ovi nam mitovi bi nam trebali dati dvije predodžbe o položaju mađarske nacije: prvo, da oni govore o Mađarima koji su na svaki način iznad naroda s kojima dijele životni prostor, kao i to da imaju i božansko pravo da ih *civiliziraju*. Takva predodžba utjecala je na mađarske političare u odnosu prema drugim narodima Ugarske, uključujući i Hrvate, o čemu ću još govoriti. Iz toga izdvajamo i drugu bitnu stvar, a to je da su mitovi ključni elementi u stvaranju kulturnog identiteta, što se ne odnosi samo na Mađare i mađarski kulturni identitet, već i na hrvatski i Hrvate.¹¹

Jedan od opće prihvaćenih i izrazito popularnih mitova, tj. autopredodžbi Hrvata je i tzv. *antemurale* mit, tj. predodžba Hrvatske kao brane kršćanstva i civilizacije same. Predodžba Hrvata na braniku civilizacije/kršćanstva/Europe je možda jedna od najdugovječnijih autopredodžbi koju Hrvati imaju, a navodim ju ovdje jer se predodžba Hrvata kao zadnje linije obrane prema nečemu često koristila u 19. stoljeću, pogotovo kao jedno od sredstava političke borbe protiv drugih naroda (poglavito Mađara), što ću dodatno objasniti kasnije.¹² Napomenuo bih samo da tzv. *antemurale* mit i predodžba o naciji kao zadnjoj crti obrane prema nečemu stranom nisu rašireni samo u Hrvatskoj, već i u brojnim drugim zemljama Srednje Europe i

szüleménye lesz; mert hogy lesz jobb idő, azt szentül hiszem, hogy nem semmit szentebbül. Európát philosophusi szellem fujja végig, s ez a szellem nem nézhetné egy anyanyelvnek, még pedig egy igen szép nyelvnek, elenyészését. Megfoghatatlan dolog előttem, hogy Herder ennek mint jövendőlhett elenyészést]. Osobno prevedeno. Hites Sándor, *Kazinczy és a nyelvhalál* [online], (Kisebbségkutatás, 2009.), pristup 1.5.2019., https://web.archive.org/web/20111229165922/http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatatas/kk_2009_03/cikk.php?id=1767

¹⁰ Pål Kolstø, „Assesing the Role of Historical Myths in Modern Society“ u: *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, ur. Pål Kostø (London: Hurs & Company, 2005.), 16.

¹¹ Ovu teoriju o važnosti mita iznio je George Schöpflin, a u svojem radu ju navodi Kolstø. Isti, 14.

¹² O ovome detaljnije govori Pål Kolstø u svom radu. Isti, 25.

Balkana, kao na primjer Bugarske ili Mađarske, ali bih ih naveo kao posebno važne upravo za Hrvatsku.¹³

Možda i najvažnije za razumijevanje autopredodžbe Hrvata u 19. stoljeću je razumjeti i razlike između dvije ideje o naciji, koje su nastale sredinom 19. stoljeća iz ilirske ideje i ilirskog pokreta: pravaški kroatocentrizam Ante Starčevića i narodnjačku jugoslavensku ideju Josipa Jurja Strossmayera. I jedna i druga predstavljaju određeni odgovor na slavenofilski ilirizam, koji je pod fiktivnim imenom trebao ujediniti hrvatske zemlje politički i jezično te bi takva ujedinjena država nastupala u suradnji s drugim slavenskim nacijama.¹⁴ Prvoj ideji, kroatocentrizmu ću posvetiti više pažnje. Zalaže se za Hrvatsku neovisnu od svih stranih utjecaja („ni Beč ni Pešta“), a vrlo je važan u promoviranju i populariziranju hrvatskih nacionalnih simbola i motiva (uključujući i *antemurale christianitatis*). Za ovo je poglavlje izuzetno bitan jer su se predodžbe o Mađarima koje proizlaze iz takve ideje o hrvatskoj naciji našle u hrvatskoj historiografiji i književnosti 19. stoljeća. Predodžba koju su Hrvati iz te ideje dobili o sebi je slika naroda slavne prošlosti, sposobnog za samostalni život, kojemu su dostatna prava koja ima i koja treba čuvati pod svaku cijenu od prijetnje stranaca koji ga želi asimilirati.¹⁵

Jugoslavenska ideja je također imala utjecaja na historiografiju i književnost 19. stoljeća, a ona predstavlja nastavak slavenofilskih ideja ilirizma. Predodžba je hrvatskih narodnjaka, sljedbenika te ideje, da su Hrvati kulturno najnapredniji južnoslavenski narod, čija će napredna kultura biti temelj neke buduće sretne zajednice Južnih Slavena. Zbog aspiracije za nekom utopijskom zajednicom, ona donosi motive socijalnih pobuna protiv ugnjetavača, koji su na neki način sljedbenici stranih sila.¹⁶ Hrvati iz te ideje imaju predodžbu da su dio nečeg većeg, neke svijetle budućnosti te da je borba protiv neslavenskih ugnjetavača nužna za opstanak naroda. Ove dvije ideje iako različite imaju nešto slično, one naglašavaju važnost borbe protiv stranih ugnjetavača i njihovih sluga. Osim toga pokazuju Hrvate kao narod s povijesnim, političkim i kulturnim pravima i posebnostima, koje im daju pravo na postojanje i jednaku važnost kao njihovi ugnjetavači, najopasniji od kojih su i po jednoj i po drugoj ideji Mađari.

¹³ O bugarskom slučaju više kod Kolstøa. Kolstø, nav. dj., 26.

¹⁴ O samoj ideji ilirizma ću više govoriti u poglavljima „Hrvati u mađarskim udžbenicima“ i „Mađari u hrvatskim udžbenicima“.

¹⁵ Dubravka Oraić Tolić, nav. dj., 36.

¹⁶ Primjer gdje se takvi motivi mogu vidjeti je u književnosti Šenoa i njegova „Seljačka buna“, o čemu ću još govoriti kada ću govoriti o heteropredodžbama Hrvata.

Dakle, od kud potječu devetnaestostoljetni stereotipi Hrvata o Mađarima, čije postojanje ću pokušati naći u modernim hrvatskim udžbenicima? Radi boljeg razumijevanja heteropredodžbe o Mađarima, vratit ću se na Leersenov tri dihotomije nacionalnih stereotipa, o kojima sam govorio nešto ranije (jak/slab, sjever/jug, središte/periferija). Kroz dihotomiju sjever/jug, koju ćemo za slučaj heteropredodžbe o Mađarima promatrati kao dihotomiju Europa/Azija možemo promatrati prvi stereotip o Mađarima o kojem bih govorio, stereotip o Mađarima kao Azijatima. Ovaj stereotip počinje kada se pojavljuju i negativni stereotipi o Mađarima u hrvatskoj politici i književnosti, sa osobom Tituša Brezovačkog i njegovom pjesmom „Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae trium sororum recursus ad novum proregem comitem Joannem Erdoedy“. U toj pjesmi se Mađari predstavljaju kao Skiti, kao Huni i naglašavaju se njihova nastojanja da nametnu Hrvatima svoj jezik.¹⁷ Da bi razumjeli simboliku predstavljanja i predodžbe Mađara kao Skita i Huna, naroda azijskog porijekla, moramo razumjeti viđenje svijeta toga doba. Europa toga doba predstavljena je kao vrhunac civilizacije, sve što je bilo europski bilo je više vrijedno, od kulture, jezika pa i samog naroda, dok je Azija predstavljena kao divlja, barbarska, kao i njeni narodi i jezici.¹⁸ Iz toga razloga bilo je bitno predstaviti Mađare kao Azijate i njihov jezik kao azijski, jer oni time, kao i njihov jezik vrijede manje od Hrvata, naroda na granici civilizacije, *antemurale* civilizacije. Po toj logici taj stereotip možemo promatrati i kroz dihotomiju središte/periferija, ako Europu smatramo središtem civilizacije.

Stereotip Mađara kao divljih Azijata posebno dobiva na snazi u ratu 1848./1849., te se taj stereotip proširuje za druge *azijatske* epitete. Tako se Mađari u tisku i u književnosti prikazuju i kao pleme tursko, barbari, kukavice. Kao primjer bih istakao dio „Davorie dobrovoljacah spremajućih se na Magjare“, nastale u to doba: „Hajd na vraga do Budima, Smart Magjarima“.¹⁹ Iako se opravdano može pretpostaviti da su ovakve izjave nastale u duhu vremena i predstavljaju vrhunac *azijatske* predodžbe o Mađarima u 19. stoljeću, stav o mađarskom jeziku i kulturi kao manje vrijednima od europske, tj. hrvatske kulture i jezika ostao je vidljiv u hrvatskoj predodžbi

¹⁷ Vlasta Švoger lijepo objašnjava na primjerima stihova ovu pjesmu i analizira izrazito loša stajališta Brezovačkog o Mađarima. Vlasta Švoger, „Između ugrofilije i ugrofobije“ u: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević (Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.), 728-729.

¹⁸ O ovome detaljnije govori Arijana Kolak Bošnjak u svojem radu „Između Europe i Azije: Hrvati i Mađari u propagandnom ratu 1848./1849.“. Arijana Kolak, „Između Europe i Azije: Hrvati i Mađari u propagandnom ratu 1848./1849.“, *Povijesni prilozi* 34 (2008.), 177-178.

¹⁹ Švoger, nav. dj., 730-731.

o Mađarima do kraja 19. stoljeća. Kao primjer takvog stava o Mađarima u književnosti naveo bih dramu Franje Markovića „Benko Bot“, koje govori o krvoločnim Mongolima koji pustoše Hrvatsku, a simbolizira tadašnju političku situaciju u Hrvatskoj ili dramu „Karlo Drački“ s izjavama za Mađare tipa *lupeštvo je junaštvo njihovo* i slično.²⁰ Predodžba manje vrijednosti svega mađarskog vidljiva je i u historiografiji. Tako Ivan Krstitelj Tkalčić, inače pravaš, govori o Mađarima koji su *robili Hrvate među Dravom i Savom* u ranom srednjem vijeku, a za rat 1848./1849. navodi i to da je Jelačić porazio Mađare kod Pákozda. Smičiklas s druge strane Mađare u ranom srednjem vijeku promatra kao *poganske divljačke horde*.²¹ Smičiklas je pak bio narodnjak, a njegova predodžba Mađara ista je onoj Ilirske i Narodne stranke.²²

Možda najvažnija heteropredodžba o Mađarima toga doba, koja također, po logici toga doba, proizlazi iz njihova azijskog porijekla je predodžba Mađara kao ugnjetavača. Politički pritisci Mađara na Hrvatsku su bili viđeni kao ugnjetavački, a protumađarstvo je bilo najvažnije političko sredstvo okupljanja u prvoj polovici 19. stoljeća pa i dalje.²³ Predodžbu Mađara kao ugnjetavača bi najbolje bilo promatrati kroz dihotomiju jak/slab, u kojoj su se Hrvati doživljavali kao slabiji. Za ovaj primjer je vrlo važno razumjeti prirodu nesrazmjera u ovoj dihotomiji, u kojoj će u odnosu jači/slabiji, upravo onaj koji se doživljava kao slabiji isticati svoje razlike i osobitosti spram tog drugog jačeg.²⁴ Predodžba Mađara kao ugnjetavača Hrvata toga doba vidljiva je u tadašnjoj historiografiji. Kod Smičiklasa, o kojem sam već govorio se ta predodžba vidi kada govori o njemu ne pretjerano davnoj prošlosti. Tako o Saboru 1825. govori osuđujuće, te navodi da je Mađarima na njemu jedini cilj bio *osiguranje mađarske državnosti* i osuđuje njihova nastojanja da *jednakosti ljudi... u svoju zemlju potisnu*.²⁵ Već sam spominjao da su njegovi stavovi u skladu sa stavovima Narodne stranke, što možemo vidjeti i u njegovom negativnom stavu prema Kossuthu.²⁶ Već sam govorio o stavu pravaša Ivana Krstitelja Tkalčića o krivnji Mađara i njihovih ideja o naciji, koje su bile nepovoljne za Hrvatsku i ugrožavale njenu

²⁰ Detaljnije kod Šokčevića. Dinko Šokčević, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata*, (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.), 268.

²¹ Isti, 299-305.

²² Isti, 312.

²³ Švoger, nav. dj., 729.

²⁴ Ovo detaljnije na primjeru Ukrajinaca i Rusa objašnjava Pål Kolstø. Pål Kolstø, nav. dj., 19.

²⁵ Kada govorim o Smičiklasovim predodžbama mislim na one koje se vide u njegovoj „Poviesti hrvatskoj“, a koje navodi Dinko Šokčević u svojoj knjizi koju sam koristio. Dinko Šokčević, nav. dj., 311.

²⁶ Što se vidi u njegovom isticanju Kossuthove izjave *Gdje je Hrvatska ne mogu je naći na karti...*, koja se često koristila kao dokaz mađarskih ugnjetavačkih stavova. O negativnoj slici o Kossuthu ću detaljnije govoriti kada je budem analizirao u hrvatskim udžbenicima. Isti, 312.

državnost, za početak rata 1848./1849. Međutim, napomenuo bih da ta ideja nije nužno vezana uz pristajanje uz pravašku stranku i pravaške ideje kod povjesničara toga doba. Dokaz tomu je „Pregled povijesti hrvatskog naroda“ Ferde Šišića, koji nije bio pravaš, a iako se slaže s tim stavom o početku rata, o ratu ipak piše pomirljivije.²⁷ Ovaj primjer sam istaknuo da pokažem kako su neke predodžbe o Mađarima i zajedničkoj povijesti postale ustaljene bez obzira na političku opredijeljenost.

Stalnost predodžbi, kao što je ona o Mađarima ugnjetavačima, jasno se vidi u književnosti. Najbolji primjer za to je Šenoina „Seljačka buna“ u kojoj je jasno naznačena suprotnost između pobunjenog hrvatskog/slavenskog naroda i ugnjetavačkog gospodara Franje Tahija, Mađara i njegovih vojnika, također Mađara.²⁸ Slično djelo sa sličnim suprotnostima je i „Eva Gupčeva“ Marije Jurić Zagorke, tako da za oba djela možemo reći da su nastala u duhu vremena i političke borbe.²⁹ U negativnom prikazivanju Mađara svakako prednjače pravaški pisci. Tako o Mađarima koji ugnjetavaju Hrvate i uništavaju Hrvatsku zbog svojih financijskih odredbi i financijske politike piše i Antun Gustav Matoš. Matoš u svojoj pjesmi „Iseljenik“ za težak položaj hrvatskih seljaka izravno optužuje Mađare, što se vidi u njegovim stihovima: *Dok čopori Mađara/Ko nekad Turci ono malo grabe ili Jer rodna zemlja sinu je tuđina,/A Hrvatska je strancu domovina!*³⁰

Takve predodžbe koje se ističu po ocrnjivanju Mađara i tzv. *mađarona*, možemo smatrati oblikom borbe protiv ugnjetavanja u odnosu jači/slabiji, jer pravaški pisci upravo tako naglašavaju razlike između Hrvata i Mađara. Rijetko koji pisac te razlike naglašava kao što to čini Eugen Kumičić. U pravaškom, kroatocentričnom stilu on tako koristi motive i osobe iz zajedničke prošlosti da bi ocrnio svoje trenutne političke protivnike, Mađare i *mađarone*. U njegovoj „Uroti Zrinsko-Frankopanskoj“, za propast urote izravno okrivljuje izdajničko ponašanje Mađara te naglašava da se Hrvati jedino mogu oduprijeti Habsburgovcima ne pristajanjem uz Mađare.³¹ Oštra kritika vidi se i u satiričnim djelima Ante Kovačića („Iz Bombaja“) ili u Novakovim „Posljednjim Stipančićima“, koja su usmjerena protiv nasilne

²⁷ O tome govori više Šokčević. Osim toga on je bio prvi koji je sa stajališta povjesničara detaljnije analizirao Hrvatsko-mađarsku nagodbu i istakao njene dobre i loše strane. Isti, 323.

²⁸ Detaljnije kod Šokčevića. Isti, 267.

²⁹ Detaljnije kod Šokčevića. Isti, 287.

³⁰ Pjesma se može naći na internetu. Antun Gustav Matoš, *Iseljenik*, <https://hr.wikisource.org/wiki/Iseljenik>, pristup:2.5.2019.

³¹ Dobru analizu Kumičićeva djela daje István Fried. István Fried, nav. dj., 76-77.

mađarizacije, odnarođivanja i finansijskim pritiscima trenutnih, Mađarima poslušnim vlasti.³² Strah od odnarođivanja i mađarizacije pravaši preuzimaju još od iliraca, ali se ta problematika nigdje ne spominje više nego kod pravaških pisaca.

O problemima odnarođivanja na satiričan način, ali kroz pogled jednog plemića piše i Ksaver Šandor Gjalski. Primjer tomu je roman „U noći“, koji piše o fenomenu *mađaromanije* kod zagorskog plemstva, a kritizira usput i gospodarsku politiku prema Hrvatskoj. Meni je ipak zanimljivija njegova predodžba o Mađarima, tj. o Mađaricama. On je jedan od pisaca koji govori o fatalnim Mađaricama sumnjivog morala, čemu nam primjer može biti lik Ilone Laksbauer koja dovodi u propast starog Hrvata Imbricu Dobojevića u njegovoj pripovijetki „Žitomirski gospodin“. Stereotip vatrenosti i temperamentnosti Mađarica i Mađara objašnjava *dahom puste*, a takva predodžba je bila učestala i u europskoj književnosti.³³ Predodžba fatalne Mađarice utjecat će i na Krležu i njegove likove Barunice Castelli u „Gospodi Glembajevima“ i Bobočke u „Povratku Filipa Latinovicza“.³⁴ Kao dokaz opće raširenosti stereotipne slike vatrenih Mađara naveo bih i stereotipni lik *Mađara Pište* rumenih obraza i velikih brkova, koju je ovjekovječio Ante Starčević u svojem satiričnom listu „Zvekan“.³⁵ Dakle na kraju možemo pretpostaviti kakvu su opću predodžbu Hrvati imali o Mađarima u 19. stoljeću i svojoj borbi protiv njih: predodžba jednog ponosnog naroda koji se opire temperamentnom i izdajničkom ugnjetavaču i njegovim pokušajima da mu nametne svoju inferiornu, azijsku kulturu i azijski jezik.³⁶ Takva predodžba o Mađarima je možda i najvažnija heteropredodžba za nastanak hrvatskog nacionalnog identiteta i moderne hrvatske nacije, jer je, kao što sam naveo, protumađarstvo bilo sredstvo okupljanja hrvatskih političara, a mađarski pritisak glavni poticaj za rad na intenzivnom razvitku hrvatske nacije.

Postavlja se pitanje je li heteropredodžba o Hrvatima kod Mađara jednako važna kao ona o Mađarima kod Hrvata? Ako odgovorimo s ne, dobili bi točan odgovor. Kao što sam rekao

³² Oba djela nastaju za banovanja Khuen-Héderváryja. Inače je satira bila izrazito popularno oruđe pravaških pisaca u kritiziranju vlasti, a književnici su takva djela uspjeli objavljivati u stranačkim listovima, kao što su bili *Zvekan* ili *Sloboda*. Kratku analizu navedenih djela daje Šokčević u svojoj knjizi. Šokčević, nav. dj., 276-277.

³³ Detaljnu analizu Gjaskijevih djela daje Šokčević. Isti, 272-276.

³⁴ István Fried, nav. dj., 73.

³⁵ Šokčević, nav. dj., 276.

³⁶ Dakako postojali su hrvatski političari, povjesničari i književnici koji nisu djelili takvo mišljenje o Mađarima u potpunosti. Šokčević navodi primjere Martina Polića, Mirka Bogovića i Ivana Bojničića koji su svojim znanstvenim, političkim i književnim djelovanjem naglašavali zajedničku prošlost Hrvata i Mađara i pozivali na blisku suradnju s Mađarima. Šokčević, nav. dj., 314.

hrvatski nacionalni identitet se u solidnoj mjeri gradio u opreci prema Mađarima, tj. na heteropredodžbama o Mađarima, koje sam gore naveo. Mađarski se nacionalni identitet gradio u opreci prema Austrijancima na vrlo sličan način kao i hrvatski u opreci prema Mađarima, a osim prema Austrijancima mađarski nacionalni identitet se gradio i u opreci prema Slavenima generalno.³⁷ Bez obzira na manju važnost Hrvata konkretno u izgradnji mađarskog nacionalnog identiteta, u Mađarskoj se u 19. stoljeću stvorilo nekoliko heteropredodžbi o Hrvatima, koje su vidljive u mađarskoj historiografiji i književnosti. U objašnjavanju tih heteropredodžbi ću kao i u slučaju onih o Mađarima kod Hrvata koristiti Leersenov tri dihotomije nacionalnih stereotipa. Prva dihotomija kroz koju bih gledao jednu vrlo bitnu predodžbu o Hrvatima i Hrvatskoj je dihotomija sjever/jug. Ona je jasna iz brojnih mađarskih putopisa po hrvatskoj obali nastalih u 19. stoljeću, a očituje se u prikazu Hrvatske kao egzotične zemlje, mediteranskog raja i sastavnog dijela Ugarske.³⁸ Egzotična južna zemlja o kojoj putopisi govore ipak nije cijela Hrvatska te se ta slika uglavnom odnosi na Dalmaciju, Istru i Kvarner, dok putopisa o kontinentalnoj Hrvatskoj ima vrlo malo.³⁹ Mađarsku fascinaciju hrvatskom obalom nije krio ni Kossuth, koji u svojem političkom programu „Na more Mađaru! Pođi na more!“ ističe ljepote Kvarnera i Gorskog Kotara te ističe nužnost izlaska mađarske robe na Jadran i dobre povezanosti središta Ugarske s Ugarskim primorjem.⁴⁰

Stanovnici tih provincija se s druge strane ne prikazuju toliko pozitivno. Ono što možemo smatrati stalnim prikazom i stalnom predodžbom o stanovnicima tih krajeva je da ih se prikazuje kao izrazito siromašne, a kraj se ističe izrazito lijanim muškarcima koji sav posao svaljuju na žene, koje treniraju kao *zaprežnu stoku*.⁴¹ Takvu predodžbu je u svojem romanu „Igrač koji dobiva“ [„Egy játékos aki nyer”] iznio i Mór Jókai, gdje on ironično govori da su kvarnerski

³⁷ Arijana Kolak kada govori o propagandnom ratu Hrvata i Mađara 1848./1849. objašnjava u uvodnim poglavljima važnost opreke prema Mađarima u hrvatskom slučaju i prema Habsburgovcima u mađarskom. Arijana Kolak, nav. dj., 182-183.

³⁸ Više primjera putopisa iz 19. stoljeća nabraja i ističe Csaba G. Kiss u svojem radu „Hrvatski krajolici i Hrvati u mađarskim putopisima 19. stoljeća“. Kao primjer tako ističe ulomak iz putopisa Ferencza Herczegha „Na krilima vjetrova“ [„Szelek szárnyán”]: *S vrha drevnih gradova pored kojih prolazimo obasjava nas spomen ugarske slave*. Csaba G. Kiss, „Hrvatski krajolici i Hrvati u mađarskim putopisima 19. stoljeća“ u: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević (Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.), 724.

³⁹ Isti, 725.

⁴⁰ Lajos Kossuth, „Tengerhez magyar! el a tengerhez!“ u: *Kossuth Lajos összes munkái* [online], pristup 4.5.2019., <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-iratai-xiii-6BA1/hirlapi-czikkei-ii-18431848-6BA6/1846-6E97/tengerhez-magyar-el-a-tengerhez-6EFD>.

⁴¹ Kiss koristi putopis Sándora Solymossyja „Putni crteži“ [„Úti rajzok”]. Csaba G. Kiss, nav. dj., 724-725.

muškarci *svi plemeniti, a samo su žene i djevojke seljančice*, a donosi i opis nekih uskočkih običaja. Stereotip zaostalog stanovništva treba promatrati na isti način na koji smo promatrali stereotip o divljem Mađaru u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća – cilj je takvog prikaza stanovništva tih krajeva bio da ih se ne prikaže kao Europljane, već kao neku drugu, balkansku, manje vrijednu kulturu od one europske, tj. mađarske kulture.⁴²

Predodžbe mađarskih povjesničara možemo promatrati kroz dvije dihotomije, dihotomiju središte/periferija i dihotomiju jak/slab u kojem je mađarska strana ona jača. To se može dobro vidjeti u predodžbi o statusu Hrvatske kao osvojene zemlje krune Sv. Stjepana koju su neki mađarski povjesničari, kao npr. István Horváth i László Szalay imali. Iz te predodžbe se izvode sljedeći zaključci, koje ti povjesničari uostalom i navode: da Hrvatska kao osvojena zemlja nema prava na samostalnu državnost (Horváth) i da je po toj logici i Slavonija neupitni dio uže Ugarske (Szalay). Ipak, navoditi takvu predodžbu o statusu Hrvatske kao jedinu i glavnu bilo bi pogrešno s obzirom da se stav o statusu Hrvatske među mađarskim političarima mijenjao i ovisio je o političkoj opredijeljenosti. Dinko Šokčević u svojem radu ističe primjer emigrantskih mađarskih političara predvođenih Kossuthom, Ferenc Deáka i povjesničara Pesty Frigyesa, kao i njihove stavove o Hrvatima kao političkom narodu i Hrvatskoj kao *társország*.⁴³

Za kraj priče o heteropredodžbama o Hrvatima sam ostavio možda i najvažniju predodžbu koju su Mađari imali o Hrvatima, a možemo je promatrati kroz dihotomiju jak/slab. U prošlom ulomku sam s pravom naveo i dokazao da se u historiografiji na status Hrvatske gledalo sa stajališta jačeg. Ipak postoji i predodžba o Hrvatima kod koje se na Hrvate gleda s pozicije slabijeg, a govorim o predodžbama ilirskog pokreta kao opasnog pokreta za Mađare i o predodžbi da Hrvati mrze Mađare. Jókai u svojem romanu „Igrač koji dobiva“ mržnju Hrvata prema Mađarima prikazuje preko lika Deli (Kraljevića) Márka, prevrtljivog vođe uskoka, člana tajnog međunarodnog saveza *Hetairie*, koji glumi osjećaje sestri glavnog lika i kojemu je jedini

⁴² Ovo vrlo dobro objašnjava i ističe primjere za svoje zaključke Mihály Szájbély u svojem radu „Stereotipi kao strukturni elementi u riječkom romanu 'Igrač koji dobiva'“. Mihály Szájbély, „Stereotipi kao strukturni elementi u riječkom romanu 'Igrač koji dobiva'“ u: *Kulturni stereotipi*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Ernő Kulesár Szabó (Zagreb: FF press, 2006.), 186-187.

⁴³ Šokčević, nav. dj., 326-329. Inače Šokčević na 329. stranici primjećuje i da se u mađarskoj historiografiji hrvatska povijest prikazuje isključivo u sklopu ugarske, a Hrvati se javljaju samo ako je neki od njih važan za to razdoblje. Ovaj zaključak bih istakao sad s obzirom na to da će pomoći boljem razumijevanju moga poglavlja o Hrvatima u mađarskim udžbenicima.

cilj ubiti glavnog lika, Metella.⁴⁴ Iz pripadnosti Deli Márka toj organizaciji možemo vidjeti razlog hrvatske mržnje prema Mađarima: ta organizacija je metafora za panslavizam, a Hrvati kao Slaveni prirodno ne vole Mađare. Glavni razlog zašto Mađari Hrvate nekad gledaju iz pozicije slabijih je zato što predodžba o Hrvatima nije isključivo hrvatska, već je ona dio šire mađarske predodžbe o Slavenima, čiji je prirodni cilj istisnuti Mađare s njihovog životnog prostora. O protumađarskim osjećajima Hrvata su pisali i mađarski putopisci, neki od njih navodeći da su jasni čak i u Dubrovniku.⁴⁵

Najdalje u poistovjećivanju predodžbe Hrvata koji mrze Mađare i predodžbe Slavena koji mrze Mađare otišla je Cécile Tormay u svojem romanu „Ljudi među kamenjem“ [„Emberék a kövek közt”], koji vrvi klišeiziranom predodžbom o slavensko-mađarskom neprijateljstvu i koji govori o susretima *rasa* na hrvatskom prostoru, a u njemu po nekim kritičarima *nagoviješta veliku borbu prirodnih sila, smjelih slavenskih planina i ravne samozatajne mađarske nizine*.⁴⁶

Strah od panslavizma, koji je po mađarskoj predodžbi prijetio i iz Hrvatske, osim u književnosti iz političkih je razloga vidljiv i u historiografiji toga doba. Negativan stav prema panslavizmu u Hrvatskoj naročito je vidljiv u izrazito lošem stavu prema ilirskom pokretu i Ilirskoj stranci, koji se uvijek prikazuju kao opasni pokreti za državu. Mihály Horváth tako u svojoj „Povijesti mađarske borbe za nezavisnost” [„Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben“] navodi (netočno) da se ilirci žele odcijepiti od Ugarske i stvoriti južnoslavensko carstvo na njenim ruševinama.⁴⁷ Sličnu sliku daje i četvrti svezak milenijske „Povijesti mađarskog naroda“ [„Magyar nemzet története”], koja uz to navodi da je većina Hrvata pristala uz pravašku ideju (*ni Beč ni Pešta*) o statusu Hrvatske.⁴⁸ Ignác Acsády u svojoj „Povijesti mađarskog imperija“ [„Magyar birodalom története”] ide najdalje od mađarskih povjesničara te biskupa Haulika naziva *mađarožderom*, a Gaja *glavnim buniteljom Hrvata*.⁴⁹ Vrlo važna predodžba o ilirizmu koju navedeni mađarski povjesničari dijele je ona o ilirizmu koji je pod utjecajem i kontrolom Beča. Moramo uzeti u obzir to, da se i panslavizam prikazivao kao sredstvo podrivanja Ugarske od strane stranih sila, poglavito Habsburga. U sklopu

⁴⁴ Šokčević, nav. dj., 188.

⁴⁵ Više o ovome kod Kissa. Csaba G. Kiss, nav. dj., 723.

⁴⁶ Konkretno je ovo kritika Jánosa Horvátha, a o romanu i svim njegovim posebnostima više govori István Fried. István Fried, nav. dj., 77-78.

⁴⁷ Detaljnije kod Šokčevića. Šokčević, nav. dj., 340.

⁴⁸ Isti, 350-351.

⁴⁹ Isti, 354.

predodžbe o hrvatskoj politici pod kontrolom Habsburga je i opća loša slika o Jelačiću. Tako Acsády za Jelačića govori da bježi nakon poraza kod Pákozda, a Horváth ga uz to i izravno krivi za propast pregovora s mađarskom vladom i naziva ga instrumentom dvora.⁵⁰

Opća predodžba o Hrvatima koju su Mađari toga doba imali se, dakle, u svojoj srži može smatrati dijelom predodžbe o Slavenima. Osim predodžbe Hrvata panslavista i Hrvata mrzitelja Mađara, stalnih predodžbi o Slavenima, za slučaj Hrvata se može dodati i predodžba siromašnih i zaostalih stanovnika predivne južne zemlje, a ovisno o tadašnjem političkom spektru i zemlje bez prava na državnost, odnosno zemlje partnera (*társország*).

⁵⁰ O motivu Jelačića koji bježi ću više govoriti u poglavlju „Hrvati u mađarskim udžbenicima“.

2. Definicija najvažnijih suprotnih pojmova

S obzirom da će se čitatelj kroz moj rad susretati s istim terminima čija značenja mogu biti potpuno različita zbog drugačijeg pogleda na naizgled isti pojam ili događaj, smatram da bi bilo korisno objasniti neke od njih, tj. one koji mogu stvarati najviše problema u razumijevanju rada.

Hrvatsko-mađarski rat: Naziv u hrvatskoj historiografiji za ratni sukob između Hrvatske i revolucionarne Mađarske 1848./1849. U hrvatskoj historiografiji se uvijek promatra kao dio općih revolucionarnih zbivanja 1848./1849., tj. Revolucije 1848., što se vidi i po hrvatskim udžbenicima. Za sukob se smatra da završava porazom mađarskih revolucionara 1849. nakon ruske intervencije.⁵¹

Nacionalnost (*nemzetiség*): Čitajući moj rad može se primijetiti da se nekad referiram na Hrvate, Mađare i druge etničke skupine koje se u udžbenicima s kojima sam radio spominju kao narode, a nekad se referiram na njih terminom nacionalnost. Takav način referiranja može biti zbunjujući i suvišan, a razlog takvom referiranju su mađarski udžbenici. Termin nacionalnost je doslovni prijevod termina *nemzetiség*, kojim se u mađarskim udžbenicima referira na Hrvate, Srbe i ostale narode koje ću u svom radu spominjati i prikaz kojih ću u svom radu analizirati. Zbunjujuća priroda termina meni kao hrvatskom studentu je u tome što se termin nacionalnost u Hrvatskoj veže isključivo uz etničko porijeklo, što se može vidjeti i u hrvatskim udžbenicima o kojima ću više govoriti u poglavlju „Hrvati u mađarskim udžbenicima“.⁵² U Mađarskoj i u mađarskim udžbenicima je situacija drugačija i učenici nemaju problema s razumijevanjem pojma u smislu u kojem se navodi u udžbenicima. Na stranici mađarske Wikipedije se vidi razlika u razumijevanju pojma već u prvoj rečenici članka. U tom članku se nacionalnost (*nemzetiség*) definira kao državotvorna nacija ili etnička skupina koja je u manjini prema toj naciji, koja živi

⁵¹ Dokaz ovakvom viđenju može biti definicija Revolucije 1848./1849. u jednoj online enciklopediji. Pristup 2.3.2019.: <http://proleksis.lzmk.hr/43840/>

⁵² U hrvatskim se udžbenicima za etničke skupine više koriste termini većinski i manjinski naroda, tj. nacija. Dokaz navedenom razumijevanju pojma je i stranica hrvatske Wikipedije koja nacionalnost objašnjava kao pripadnost narodu ili naciji i navodi da se u Hrvatskoj termin nacionalnosti veže uz etničnost. Pristup 1.3.2019.: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Nacionalnost>

na području određene države.⁵³ Niti u jednom mađarskom udžbeniku s kojima sam imao kontakta Hrvate pa ni ostale narode koje sam spomenuo, se ne opisuju kao manjine, tj. terminom *kisebbség* već uvijek, isključivo, terminom *nemzetiség*. Takav stav o nacionalnostima i o državotvornoj naciji potječe još iz Mađarske 19. stoljeća i bio je suprotan stavovima ostalih naroda u Ugarskoj, na primjer stavovima Hrvata, što je jedan od uzroka sukoba Mađara s ostalim narodima Ugarske te s Hrvatskom kao zasebnom upravnom jedinicom Ugarske u 19. stoljeću.⁵⁴

Rat za oslobođenje: Prijevod mađarskog termina *szabadságharc*, naziva za ratni sukob između mađarskih revolucionara 1848./1849. i Austrije sa saveznicama izvan i unutar Habsburške Monarhije. Početkom Rata se smatra Jelačićev prelazak Drave i jasno je odvojen od prethodne Mađarske revolucije u mađarskoj historiografiji i mađarskim udžbenicima.⁵⁵

Társorzág: Termin koji se u mađarskoj historiografiji koristi da bi se opisao status Hrvatske kao dijela Ugarske. Po Šokčeviću autor ovog termina je Ferenc Deák, koji je u ovom razdoblju skovao ovaj termin da bi objasnio poseban državotvorni položaj Hrvatske unutar Ugarske.⁵⁶ Mađarski rječnik termin definira kao: *država koja raspolaže sa suverenošću, ali ju ograničavajući dogovor veže uz neku drugu državu.*⁵⁷

⁵³ Pristup 1.3.2019.: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzetis%C3%A9g>

⁵⁴ Iz stava da je takva ideja nacije i nacionalnosti samorazumljiva vjerojatno dolazi i razlog što se od deset udžbenika koje sam koristio za analizu prikaza Hrvata u ovom razdoblju ta ideja objašnjava na mađarskim primjerima samo u jednom udžbeniku, konkretno udžbeniku Pétera Biharija iz 2000. u nastavnoj jedinici „Nemzetiségek és nemzeti kérdés” tj. „Nacionalnosti i nacionalno pitanje”. U toj nastavnoj jedinici se detaljno objašnjava ideja, koja je ujedno bila i stav mađarskih političara da naciju ne definira jezik, kao što ni narod ne definira jezik, da je ugarska nacija sastavljena od više naroda, da je jedino mađarska nacija državotvorna nacija, a da su ostale samo nacionalnosti, itd. Sve je ovo bitno jer ovaj udžbenik najbolje objašnjava stav drugih nacionalnosti, a pogotovo Hrvata i njihovih političara prije događaja 1848./1849.

⁵⁵ Primjer nam može biti: Péter Rokay, Zoltán Gyere, itd., *Istorijska Mađara*, (Beograd: Clio, 2002.), 440.

⁵⁶ Šokčević, nav. dj., 327.

⁵⁷ Pristup, 2.3.2019. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/tarsorszag-4E1C5/>

3. Promjene u mađarskom i u hrvatskom obrazovnom sustavu

Radi boljeg razumijevanja onoga što se u udžbenicima nalazi posvetio bih pažnju promjenama u obrazovnim sustavima koje su se dogodile posljednjih 30-ak godina. Kao što sam u uvodu rekao, obje zemlje doživljavaju demokratske promjene početkom devedesetih, a takve velike promjene u državnom sustavu su svakako utjecale na izgled udžbenika i nastavu povijesti uopće. S obzirom na to da političke promjene dolaze puno brže od promjena društva i promjena u obrazovanju, za očekivati je također da su određene značajke socijalističkih obrazovnih sustava ostale vidljive i u obrazovnim sustavima devedesetih godina, tj. nakon demokratskih promjena. Promjene u nastavi povijesti i u obrazovnom sustavu predstaviti ću dakle u ovom poglavlju.

Počeo bih s mađarskim udžbenicima jer će analiza mađarskih udžbenika prethoditi analizi hrvatskih udžbenika u ovom radu. Ono najvažnije što se za promjene u mađarskim udžbenicima mora znati je da one ne počinju nužno s političkim promjenama. Promjene u mađarskim udžbenicima i u mađarskom obrazovnom sustavu početkom devedesetih mogu se smatrati posljedicama, odnosno nastavkom procesa promjena i modernizacije mađarskog obrazovanja koje je trajalo od sedamdesetih godina 20. stoljeća. Najvažnija promjena koju sedamdesete donose je ponovno zanimanje novih generacija povjesničara za nastavu povijesti, vrhunac kojega je pokretanje časopisa „Nastava povijesti“ [„A történelem tanítása”], namijenjenog studentima povijesti edukacije.⁵⁸ Na mađarske povjesničare tih godina utječu i moderni trendovi u poučavanju povijesti sa zapada: uvođenje socijalnih, etičkih i društvenih tema u nastavu povijesti te poučavanje povijesti u kao dijelu općeg građanskog odgoja.

Rezultat rasprava o kurikulumu povijesti je i plan i program nastave povijesti iz 1978., koji je bio u upotrebi od 1983./1984. i kojim su uvedene već spomenute teme u nastavu povijesti, dok kao dio modernizacije donosi i poučavanje povijesti po modulima.⁵⁹ Demokratizacija nastave povijesti u doba socijalizma doživljava vrhunac sa zakonom o javnom obrazovanju iz

⁵⁸ Béla Pukánszky, „Maratoni reform (hullamvasút)”, *Iskolakultúra* 1 (2001), 114.

⁵⁹ András Katona i József Sallai, *A történelem tanítása*, (Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006.), 94-95.

1985., koji dopušta postojanje alternativnih planova i programa nastave i alternativnih škola, koje se u Mađarskoj otvaraju pred pad socijalizma.⁶⁰

Bez obzira na ove nezanemarive promjene do radikalnih promjena u mađarskom obrazovnom sustavu ne dolazi sve do promjene režima krajem osamdesetih. Demokratske promjene donose i demokratizaciju u obrazovanju, dokaz čega je i uredba o slobodi odabira udžbenika iz 1991.⁶¹ Osim toga, promjene u mađarskom obrazovanju devedesetih godina donose i povratak određenih značajki u sustavu obrazovanja koje su bile na snazi u Mađarskoj do dolaska komunista na vlast nakon Drugog svjetskog rata. Jedna od tih promjena je i vraćanje šestogodišnjih i osmogodišnjih gimnazija u mađarski obrazovni sustav, bez ukidanja četverogodišnjih gimnazija i uvođenja četverogodišnjih strukovnih škola.⁶² Kao nastavak reformi mađarskog obrazovnog sustava, u fokus svih mađarskih zakona o obrazovanju iz devedesetih se najviše pažnje posvećuje ishodima obrazovanja i sposobnostima koje učenici trebaju obrazovanjem steći. Reforme obrazovanja su u Mađarskoj devedesetih godina jedna od središnjih političkih tema, što se vidi i po povećanim ulaganjima u obrazovanje.⁶³ Osim toga izdavanje udžbenika se i profesionalizira te se uvode, tj. vraćaju u novom obliku, posebna državna tijela za kontrolu pravilnosti udžbenika, kao npr. Državni savjet za obrazovanje [Országos Köznevelési Tanácsa].⁶⁴

Ipak ono najvažnije za mađarsko obrazovanje što nastaje devedesetih godina je bez pogovora Nacionalni obrazovni program [Nemzeti alaptanterv-NAT], koji se uvodi 1995., a predstavlja temelj na kojem se mađarsko obrazovanje treba održavati. Ono najvažnije što se o NAT-u mora znati je da on sam ne određuje planove i programe određenih predmeta, dapače, ne određuje ni nastavne predmete, već daje temeljna polja obrazovanja na kojima trebaju nastajati nastavni predmeti. NAT ne određuje ni broj nastavnih sati koje bi svaki predmet trebao dobiti, već preporučuje koliko se posto od sveukupne nastave ima posvetiti određenom polju

⁶⁰ Tako se ponovo otvaraju Waldorfske škole, a otvaraju se i ANK škola u Pečuhu (organizirana od strane Crkve) i škole po ÁMK programu. O ovome detaljnije kod Pukánszky, Pukánszky, nav. dj., 115.

⁶¹ Inače udžbenike van državnog Tankönyvkiadóa je dozvoljeno izdavati od 1989. Detaljnije o ovome kod: Péter Szebényi, „A történelemtankönyvek ható tényezők történeti változásai”, *Iskolakultúra* 9 (2001.), 19.

⁶² Géza Závodszy, *Historia et schola*, (Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.), 223. O ovome je pisao i Péter Bihari, a prijevod njegovog djela možemo naći u časopisu *Povijest u nastavi*. Péter Bihari, „Nastava povijesti i povijesni kurikulum – mađarski primjer”, *Povijest u nastavi*, br. 2, god. I, 2003.

⁶³ Do 1994. se na obrazovanje u Mađarskoj odvajalo 7,2% sveukupnog državnog BDP-a, što je postotno bilo najveće u onodobnoj Europi. Závodszy, *Historia et schola*, 214-216.

⁶⁴ Szebényi, nav. dj., 20.

obrazovanja.⁶⁵ Ove značajke NAT-a se nisu mijenjale niti u jednom od novih NAT-ova koji su nakon ovog došli.

Posebnost ovog NAT-a je što se u škole uvodi tek 1998., a pružao je slobodu školama da direktno na temelju njega stvaraju svoje školske planove i programe nastave, iako je postojalo više zasebnih nacionalnih planova i programa. To se mijenja 2000. godine kada se uvode obavezni, ujednačeni nacionalni planovi i programi nastave te se nastava ponovno centralizira. Ove promjene predmet povijest stavljaju u polje obrazovanja „Čovjek i društvo“ [Ember és társadalom], a po planovima i programima za povijest se u sedmim razredima osnovnih škola odvaja 72 nastavna sata. Povijest se podučava od pete godine obrazovanja kao zaseban predmet.⁶⁶

Od početka devedesetih se u Mađarskoj promijenilo četiri NAT-a: uz već spomenuti NAT iz 1995., u upotrebi je bio još i NAT nastao 2003., NAT nastao 2007. i NAT nastao 2012. NAT iz 2003. ne donosi neke veće promjene za nastavu povijesti konkretno, ali se tim NAT-om u mađarski obrazovni sustav uvodi pojam kompetencije, koje polako postaju središnji dio planova i programa nastave. Osim toga, ovaj se NAT odmiče od predloženog desetogodišnjeg obrazovanja koji je prošli NAT donio te se vraća na dvanaestogodišnji obrazovni sustav (do 18. godine života).⁶⁷

Promjene koje NAT iz 2007. donosi daljnje su doprinjeli modernizaciji mađarskog obrazovnog sustava i nastave povijesti u njemu. U središtu NAT-a iz 2007. su tzv. područja ključnih kompetencija, a polje obrazovanja u kojem je još od prvog NAT-a predmet povijesti, „Čovjek i društvo“, ima glavnu ulogu razvijanja više različitih kompetencija.⁶⁸ Ovaj NAT uvodi i obavezno dvanaestorazredno obrazovanje, a tih 12 godina obrazovanja dijeli na razvojne

⁶⁵ Katona i Sallai, nav. dj., 132.

⁶⁶ Na 133. stranici knjige „A történelem tanítása” se može naći tablica koja najbolje pokazuje odnos NAT-Nacionalni plan i program [Kerettanterv]. Osim toga, na istoj stranici možemo naći i shemu koja objašnjava hijerarhiju nacionalnih obrazovnih programa: NAT → Nacionalni plan i program [Kerettanterv] → Školski plan i program [Helyi tanterv]. Isti, 133-135.

⁶⁷ Više na stranicama mađarskog Ministarstva nacionalnih resursa [Nemzeti Erőforrás Minisztérium] (neprevodivo na hrvatski). 243/2003. (XII. 17.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról, 21. <http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatas/archivum/ember-tarsadalom>; pristup 14.5.2019.

⁶⁸ Poglavitno razvijanja kompetencije samostalnog učenja te socijalnih i građanskih kompetencija. Više na stranicama mađarskog Ministarstva nacionalnih resursa [Nemzeti Erőforrás Minisztérium] (neprevodivo na hrvatski). http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf; pristup 14.5.2019.

periode. Za potrebe mog rada istaknuo bih da je sedmi razred u istoj razvojnoj kategoriji kao i osmi razred.⁶⁹

Utjecaj unutarnje podjele razreda po razvojnim kategorijama se posebno vide kod udžbenika povijesti nastalih nakon 2012. NAT iz 2012. se ne razlikuje u svojoj srži od njegovog prethodnika iz 2007., iako NAT iz 2012. donosi više uputa za izrade Nacionalnih planova i programa. To se može vidjeti u rasponu gradiva 7. razreda, koje po novim planovima i programima počinje s 1849., a završava s krajem Drugog svjetskog rata. Takva raspodjela i teme koje su u središtu gradiva sedmog razreda, po novim planovima i programima omogućuju veću mogućnost za demokratski i građanski odgoj učenika.⁷⁰ Gradivo koje se obrađivalo do ovih promjena u udžbenicima sedmog razreda se po novoj podjeli obrađuje u gradivu šestog i sedmog razreda.

Ne može se reći da se hrvatski obrazovni sustav mijenjao jednako često kao mađarski. Slično mađarskom slučaju, nakon demokratskih promjena javlja se potreba za promjenama udžbenika i obrazovnog sustava, ali do radikalnijih promjena u obrazovnom sustavu nije došlo. Hrvatski obrazovni sustav u demokratske promjene ulazi s osmogodišnjim osnovnim školama, nakon kojih učenici (neobavezno) upisuju gimnazije ili strukovne škole trajanja od tri do četiri godine.⁷¹

Međutim, ne može se reći da promjena u hrvatskim školama nije bilo. Kao najvažniji zadatak novih reformi školstva početkom 1990-ih godina isticala se tzv. *deideologizacija* udžbenika i škola.⁷² Deideologizacija školskih programa i sadržaja udžbenika, kao proklamirani cilj, zapravo nije značila ono što ta riječ sugerira, već zamjenu dotadašnje ideologije utemeljene na socijalističkom razvoju društva i marksizmu novom, kroatocentričnom, koja se temeljila na etničkom nacionalizmu. Dolazi do zamjene kadra po školama, korigiranja broja sati radi potreba

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Parafraziram rečenicu iz plana i programa nastave povijesti nastalom po NAT-u iz 2012. Történelem, társadalmi és állampolgári Ismeretek, kerettanterv.ofi.hu/02_melleklet_5-8/2.2.04_tort_tars_5-8_u.docx. Svi planovi i programi koji su trenutno u upotrebi mogu se naći na stranicama Instituta za akademski razvoj i istraživanje [Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet] (OFI-ja). http://kerettanterv.ofi.hu/02_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html. Pristup 14.5.2019.

⁷¹ Gimnazije se vraćaju u hrvatski školski sustav pred kraj socijalističkog razdoblja, 1989.

⁷² Tihomir Žiljak, „Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine”, *Andragoški glasnik* 17 (2013.),10.

novog odgoja, ukidanja nekih školskih predmeta i uvođenja drugih, itd.⁷³ Važnost povijesti kao školskog predmeta se očituje u tome zbog općeg stava o povijesti kao *odgojnog* predmeta. Do *deidologizacije* je došlo i u udžbenicima povijesti, bez obzira na to što su hrvatski školski udžbenici povijesti ranih devedesetih godina rađeni po planu i programu iz 1984., koji je 1991. *inoviran* izmijenjenim sadržajem.⁷⁴ Ti udžbenici su bili temelj za prvi osnovnoškolski program povijesti u demokratskoj Hrvatskoj, koji je nastao 1995. Taj program je poseban po tome što je ostao u upotrebi sve do 2006., uz male promjene 1997. i 1999.⁷⁵

Iz toga se može vidjeti jedna od značajki nastave povijesti u Hrvatskoj i hrvatskog obrazovnog sustava. Nastava povijesti u osnovnim školama u Hrvatskoj, što zbog odgojne uloge predmeti povijesti, što zbog stava da sustav ne treba mijenjati već poboljšati, se naročito ne mijenja u razdoblju od 1995. do 2006. Od bitnijih promjena svakako se ističe uvođenje usporednih udžbenika od školske godine 1996./1997., koja dovodi do postupnog poboljšanja kvalitete udžbenika.⁷⁶ Ipak, ne može se reći da pokušaja reformi do 2006. nije bilo. Promjena vlasti krajem devedesetih dovela je do pokretanja pitanja reformiranja nastave povijesti i hrvatskog školskog sustava uopće. To su razdoblje obilježile debate o udžbenicima, ali do većih promjena u nastavi povijesti u Hrvatskoj nije došlo, s izuzetkom manjeg rasterećenja gradivom i didaktički poboljšanih udžbenika.⁷⁷

Godine 2006. dolazi do nove promjene u nastavi povijesti u hrvatskim osnovnim školama s uvođenjem Nastavnog plana i programa za osnovnu školu, važećeg za osnovne škole i danas.⁷⁸ Ovim dokumentom definirani su *ciljevi obrazovanja*, *ciljevi* i *zadace* učenja, a plan i program iz 2006. za nastavu povijesti konkretno znači određeni odmak od dosadašnje svrhe nastave povijesti.⁷⁹ Za svaki razred u kojemu se povijest uči navode se teme kojima su obuhvaćeni

⁷³ Branislava Baranović, „Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj“, *Revija za sociologiju* 25 (1994.), 203.

⁷⁴ Snježana Koren, *Čemu nas uči povijest*, (Zagreb: Profil Klett, 2014.), 31.

⁷⁵ Isto. U gimnazijama taj program vrijedi i danas, i tek se od sljedeće školske godine u 1. razredu osnovne škole zamjenjuje novim kurikulumom odobrenim u ožujku 2019.

⁷⁶ Snježana Koren i Branislava Baranović. „What kind of history education do we have after eighteen years of democracy in Croatia?“ u: *“Transition” and the Politics of History Education in Southeastern Europe.*, ur. Anastasia Dimou (Gottingen : V&E unipress, 2009.), 101-104.

⁷⁷ Isto, 106-110.

⁷⁸ Napomenuo bih ipak da je odobren i novi kurikulum povijesti za osnovne i srednje škole koji će se početi primjenjivati sa školskom godinom 2019./2020. Više na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html, pristup: 6.6.2019.

⁷⁹ Koren, *Čemu nas uči povijest.*, 34.

sadržaji poučavanja, a osim toga za svaku od tema su definirani ključni pojmovi i *obrazovna postignuća*.⁸⁰ Promjene su dakle prvenstveno didaktičke prirode u nastavi povijesti i udžbenicima koji se pri istoj trebaju koristiti. Neke stvari se ipak nisu promijenile s ovim planom i programom: povijest se i dalje u osnovnim školama uči od petog do osmog razreda dva sata tjedno, a i raspon gradiva po razredima je ostao isti.⁸¹

Napomenuo bih da u Hrvatskoj pri donošenju oba plana i programa za osnovne škole nije bio donešen ni određen posebni temeljni dokument u stilu NAT-a, tj. dokument koji bi preporučio temeljna polja obrazovanja na kojima trebaju nastajati nastavni predmeti. Nepostojanje takvog dokumenta može nam biti još jedan od dokaza da je hrvatski obrazovni sustav nesklon većim, temeljitim promjenama. Iako Nacionalni plan i program iz 2006. donosi važne promjene u nastavu povijesti, uloga povijesti kao školskog predmeta u osnovnim školama se nije naročito promijenila tim dokumentom. Školski predmeti se i dalje ne gledaju u širem okviru obrazovnih područja i suradnje među nastavnih predmeta koji bi iz njih proizašli.

Dokument sličan NAT-u, a u pitanju je Nacionalni okvirni kurikulum (NOK), je u Hrvatskoj donesen 2010. NOK donosi prelazak na kompetencijski sustav te se njime obuhvaća osam temeljnih kompetencija za cjeloživotno obrazovanje.⁸² Kompetencije koje NOK donosi razradila je Europska Unija, tako da se lako može vidjeti izrazita sličnost NOK-a s njegovim mađarskim ekvivalentima NAT-om iz 2007. i 2012. Poput svojih ekvivalenata i u NOK-u se na školske predmete gleda u širem okviru obrazovnih područja, a predlaže se i uvođenje odgojno obrazovnih ciklusa u stilu onih kakve nalazimo u Mađarskoj, o kojima sam već govorio.⁸³

Međutim, kao što sam to u slučaju NAT-a objasnio, dokument kao što je NOK ne donosi konkretne planove i programe nastave. To bi značilo da se prijedlozi i inovacije koje NOK predlaže ne mogu iskoristiti u školskom sustavu sve dok se na temelju njega ne izrade konkretni nastavni planovi i programi. Planovi i programi na temelju NOK-a koji bi zadovoljili sve

⁸⁰ Svrha, cilj i zadaće nastave povijesti u osnovnoj školi prema programu iz 2006. godine. navedeni u tablici na 35. stranici knjige Snježane Koren. Isti, 35.

⁸¹ Više na stranicama Ministarstva znanosti i obrazovanja. Nastavni plan i program za osnovnu školu, 286., https://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf; pristup 15.5.2019.

⁸² Koren, nav. dj., 37.

⁸³ Ista, 38-42.

dijelove hrvatskog društva nikad nisu izrađeni, tako da je u slučaju osnovnih škola i nastavnog predmeta povijesti u njima na snazi Nastavni plan i program iz 2006.⁸⁴

⁸⁴ Ipak, napominjem donošenje predmetnih kurikuluma, jedan od kojih sam spomenuo malo ranije što bi značilo da su najnovije promjene u nastavi povijesti važeće, samo nisu još u upotrebi. Do stvaranja drugog dokumenta kao što je NOK nije došlo.

4. Hrvati u mađarskim udžbenicima

Prvo od ključnih poglavlja moga diplomskog rada bavi se prikazom Hrvata u mađarskim udžbenicima od ranih devedesetih do danas. Prije nego što počnem detaljnije ulaziti u prikaz Hrvata u mađarskim udžbenicima, navest ću udžbenike koje sam koristio u izradi svoga diplomskog rada te objasniti razloge i način odabira tih istih udžbenika. U svome radu koristio sam sveukupno 12 mađarskih osnovnoškolskih udžbenika povijesti, od kojih su 10 udžbenika udžbenici za 7. razred osmogodišnje osnovne škole te dva udžbenika za 6. razred osmogodišnje osnovne škole. Moj odabir potvrđuje promjene u rasponu gradiva na temelju posljednjih promjena u mađarskim planovima i programima nastave povijesti, o kojima sam govorio u prošlom poglavlju. U pitanju su udžbenici za šesti razred nastali nakon 2012., odnosno nakon posljednjeg NAT-a.⁸⁵ Bez obzira na te promjene, kroz svoj rad sam se fokusirao na raspon gradiva sedmog razreda, odnosno na gradivo koje se obrađuje u hrvatskim udžbenicima za sedmi razred, i koje se obrađivalo u mađarskim udžbenicima za sedmi razred prije 2012. Kao što se može pretpostaviti, u pitanju je gradivo koje pokriva, prikaz razdoblja dugog 19. stoljeća (od 1789. do 1914.). To je gradivo u većini udžbenika prošireno još i za razdoblje vladavine Marije Terezije i Josipa II (prikaz kojega sam također analizirao i uklopit ću u svoj rad) te za razdoblje Prvog svjetskog rata (koje nisam obradio).

Zbog promjena u rasponu gradiva nakon 2012., o kojima sam više puta kroz svoj rad govorio, morao sam iz te generacije izabrati četiri udžbenika, dva za šesti i dva za sedmi razred ne bih li pokrio razdoblje koje je inače bilo pokriveno jednim. Udžbenici koje sam izabrao iz te generacije su parovi udžbenika: Horváth, Andrea, Atilla Horváth Levente, Lajos Kövér, István Pelyach. *Történelem 6 [Povijest 6]*. Budapest: Mozaik, 2017.; Bencsik, Péter, Atilla Horváth Levente, Lajos Kövér, István Pelyach. *Történelem 7 [Povijest 7]*. Budapest: Mozaik 2014.; Hámori, Péter, Péter Horváth. *Történelem 6 az általános iskolások számára [Povijest 6 za osnovnoškolce]*. Debrecen: OFI, 2016.; Horváth, Péter. *Történelem 7 az általános iskolások számára [Povijest 7 za osnovnoškolce]*. Debrecen: OFI, 2015.

⁸⁵ Vidi poglavlje „Promjene u mađarskom i u hrvatskom obrazovnom sustavu“ na stranici 20. ovog rada.

Shodno uvođenju svakog novog od sveukupno četiri NAT-a i iz njih proizašlih planova i programa od početka devedesetih do danas, birao sam udžbenike iz pet generacija. Iz razdoblja prije donošenja prvog NAT-a (1995. donesen, uveden u škole 1998.) koristio sam dva udžbenika i to konkretno: Závodszy, Géza. *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára* [*Povijest za 7. razred osnovne škole*]. Budapest: Korona Kiadó, 1993. i Helméczy, Mátyás. *Történelem 7* [*Povijest 7*] Budapest: NTK, 1994. Od udžbenika nastalih po planovima i programima prvog NAT-a koristio sam: Bihari, Péter. *A 19. század története fiataloknak 1775-1918* [*Povijest 19. stoljeća za mlade 1775-1918.*]. Budapest: Holnap Kiadó, 2000. i Bánhegyi, Ferenc. *Történelemkönyv az általános iskola 7. osztálya számára* [*Udžbenik povijesti za 7. razred osnovne škole*]. Celldömölk: Apáczai Kiadó, 2001.

Od udžbenika nastalih po drugom NAT-u, uvedenom 2003., sam izabrao: Balla, Árpád. *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára* [*Povijest za 7. razred osnovne škole*]. Budapest: Korona Kiadó, 2003. i Závodszy, Géza. *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára* [*Povijest za 7. razred osnovne škole*]. Budapest: Korona Kiadó, 2004. Treći, kronološki pretposljednji, ali u mojem navođenju posljednji NAT iz 2007. bio je temelj za planove i programe koji su dali sljedeća dva udžbenika koja sam koristio u svojem radu: Balla, Árpád. *Történelem 7* [*Povijest 7*], 7. izdanje. Budapest: Műszaki Kiadó, 2013. i Helméczy, Mátyás. *Történelem az általános iskola 7. évfolyama számára* [*Povijest za 7. godinu osnovnih škola*]. Debrecen: NTK, 2011.

Kao razlog biranja ovih udžbenika konkretno naveo bih prvenstveno njihovu dostupnost u knjižnici Országos Pedagógiai Múzeuma [Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum] u Budimpešti, u kojoj sam tražio i našao sve potrebne udžbenike i literaturu. Uz to, nastojao sam birati i udžbenike istih autora iz različitih razdoblja (na primjer koristio sam dva udžbenika Závodszykog, Helméczyja i Balla iz različitih razdoblja) ne bih li uočio promjenu, ako je ima, u prikazu Hrvata u navedenom povijesnom razdoblju kroz godine. Iz sličnog razloga sam birao udžbenike i po izdavačima, iako je u odabiru izdavača određenu ulogu igrala i *popularnost* tih udžbenika u mađarskim školama. Takav odabir je doveo do toga da sam udžbenike određenih izdavača koristio češće (npr. udžbenike izdavača NTK, Mozaik i OFI po dva iz različitih razdoblja te tri udžbenika Korona Kiadóa iz različitih razdoblja). Ipak, nisam izostavio i one

manje *popularne* udžbenike (od izdavača Műszaki Kiadó, Apáczai Kiadó i Holnap Kiadó po jedan).⁸⁶

U nastavku ću objasniti način na koji sam pristupio analizi prikaza Hrvata u odabranim udžbenicima povijesti, kao i razloge zašto sam svome radu pristupio na način na koji sam pristupio. Od sveukupnog gradiva europske i nacionalne (mađarske) povijesti u obzir sam uzeo samo gradivo nacionalne povijesti, s obzirom na to da sam čitajući svaki od udžbenika ustanovio da se Hrvati spominju samo u nastavnim jedinicama koje se bave nacionalnom poviješću. Gradivo nacionalne povijesti podijelio sam na tri dijela: razdoblje prije 1848., revolucionarno razdoblje 1848./1849. i razdoblje nakon 1849. Ovakva podjela ima temelj u rasporedu cjelina u mađarskim udžbenicima u kojima se razdoblje prije 1848. obrađuje u prosječno dvije cjeline, revolucionarno razdoblje uvijek u zasebnoj cjelini, a razdoblje nakon 1849. u jednoj do dvije cjeline.⁸⁷

Ono što bih naveo kao zajedničko u pristupu svakom od ta tri navedena razdoblja prvenstveno je fokus na osobama koje se spominju. Dakle, pažnju sam obratio na Hrvate koji se spominju, odnosno ne spominju (zašto su izostavljene) kao i na osobe drugih nacionalnosti koje su živjele i radile na prostoru Hrvatske i imale veću ulogu u hrvatskoj povijesti. Na načine na koje su imena tih ličnosti napisana sam također obratio pažnju, jer sam svojim radom došao do vrlo zanimljivih razlika u pisanju imena istih povijesnih ličnosti, npr. Jelačića i bilo bi šteta ne posvetiti nekoliko redaka tim razlikama.

Pažnju sam posvetio i kartama na kojima se prikazuje Hrvatska. Hrvatska se prikazuje na političkim kartama, na kojima mi je bilo bitno: izdvaja li se unutar ili izvan Ugarske, je li označena podjela Hrvatske i, naravno, je li Hrvatska naznačena uopće na nekoj karti gdje bi mogla biti naznačena. Na etničkim sam kartama pak gledao označuju li se Hrvati na prostoru posebno izdvojene Hrvatske, kao i to jesu li označeni samostalno ili u istoj kategoriji sa Srbima i drugim južnoslavenskim narodima. Obratio sam pažnju i na to kako se Hrvatska prikazuje na

⁸⁶ Lista popularnosti mađarskih udžbenika u postocima navedena u „A történelem tanítása”. Katona i Sallai, 207.

⁸⁷ Kao primjer ovoj podjeli navest ću Helméczyjev udžbenik iz 2011. u kojem se ova tri razdoblja obrađuju u četiri cjeline. Naslovi spomenutih cjelina su: „Mađarska u XVIII. stoljeću“ [„Magyarország a XVIII. században”], „Počeci građanskog društva u Mađarskoj (*Reformkor*)“ [„Polgárosodás kezdetei Magyarországon (*A reformkor*)“], „Revolucija i Rat za oslobođenje u Mađarskoj“ [„Forradalom és szabadságharc Magyarországon“], „Doba dualizma“ [„A dualizmus kora“]. Mátyás Helméczy, *Történelem az általános iskola 7. évfolyama számára* (Debrecen: NTK, 2011).

gospodarskim kartama, ako se prikazuje uopće. U obzir sam uzeo i slikovne prikaze Hrvata, hrvatske države i hrvatskih državnih institucija, kao i izdvojene književne tekstove (stihovi Petőfi Sándora o Jelačiću npr.) i neke druge, dodatne tekstove koji objašnjavaju nešto u udžbenicima kojima sam se služio. Ono na što sam se posebno fokusirao u svakom od razdoblja različito navest ću kasnije.

Osim ovoga za analizu sam smatrao bitnim i to i koliko se točno puta spominju Hrvati u određenim mađarskim udžbenicima. U obzir sam uzimao spominjanje hrvatskog naroda, hrvatskih političara i hrvatskog plemstva u tekstovima, kartama i na slikama. Napomenuo bih samo da nisam doslovno brojao svaki put kad se npr. riječ Hrvati spomene, već sam spominjanja računao tematski.⁸⁸ Spominjanje hrvatskih institucija kao na primjer hrvatske vojske, hrvatskog bana ili hrvatskog Sabora nisam uračunavao, kao ni spominjanje imena države Hrvatske. Usporedbe radi, na isti sam način brojao i koliko se često spominju i Rumunji, Slovaci, Srbi i *ostali* (Nijemci, Rusini, Romi...), koji predstavljaju narode koji se se spominju jednom ili dva puta u prosjeku.⁸⁹ Na temelju te metode došao sam do zanimljivih rezultata. Hrvati u prosjeku variraju između trećeg i prvog najviše spomenutog nemađarskog naroda u nastavnim jedinicama u kojima se obrađuje mađarska nacionalna povijest. Hrvati, Rumunji ili Slovaci se od nemađarskih naroda obično najviše spominju u mađarskim udžbenicima povijesti. Postotno gledajući na Hrvate u prosjeku otpada 22,3% od sveukupnog postotka spomenutih nemađarskih naroda, što bi prevedeno u brojke značilo 5,5 puta po udžbeniku.

Ako se spustimo na razinu udžbenika pojedinačno Hrvati se postotno najviše spominju u udžbeniku Pétera Horvátha „Történelem 7 az általános iskolások számára” iz 2015. gdje na Hrvate otpada 43 posto spomenutih nemađarskih naroda. Ovaj udžbenik je poseban i po tome što se u njemu Hrvati spominju samo tri puta, što bi ga činilo onim u kojem se Hrvati brojčano najmanje spominju. Brojčano se Hrvati najviše spominju u udžbeniku Árpáda Balle „Történelem 7” iz 2013., sveukupno 10 puta, najviše od svih ostalih u tom udžbeniku, tj. dijele prvo mjesto sa *ostalima*. Postotno gledajući Hrvati se u tom udžbeniku spominju manje od prosjeka, tj. od

⁸⁸ Tako sam na primjer dio teksta koji govori o jednoj temi o Hrvatima brojao kao jedan, bez obzira na to koliko se u tom ulomku riječ Hrvat spominje vezano uz tu temu. Za primjer navodim Helméczyjev udžbenik iz 2011. u dijelu teksta koji govori o radu Ljudevita Gaja i ilirskom pokretu. U tom sam dijelu teksta iako se riječ Hrvati spominje više puta računao kao da se spominju jednom. Helméczy, nav. dj., 2011., 73.

⁸⁹ U pitanju su inače narodi koji se najčešće spominju u nastavnim jedinicama u kojima sam analizirao prikaz Hrvata i brojao koliko se često spominju.

sveukupnog broja spominjanja nemađarskih naroda u njemu na Hrvate 23 posto spominjanja.⁹⁰ Na negativnoj strani brojki i postotaka stoje udžbenici Géze Závodszkog iz 1993. i 2004. u kojima se Hrvati spominju 5 odnosno 4 puta, što bi u postotcima bilo 17 posto od sveukupnog broja nemađarskih naroda u svakom od udžbenika.⁹¹

Napomenuo bih da iako se na prvu može činiti da se postotak udjela Hrvata u sveukupnom spominjanju penja s godinama, to nije tako. Brojevi i postoci prvenstveno ovise o autoru i o izdavaču, a učestalost spominjanja Hrvata brojčana i postotna uglavnom zajedno opada ili raste kako opada ili raste učestalost spominjanja drugih naroda. Moram primijetiti da iako je postotak spominjanja Hrvata u najnovijim udžbenicima najviši u odnosu na druge nemađarske narode, učestalost spominjanja Hrvata je opala (iako manje drastično) kao i učestalost spominjanja ostalih naroda u usporedbi s generaciju starijim udžbenicima. Kao glavni razlog tomu naveo bih opću tendenciju *rasterećivanja* udžbenika od tekstova koja se može pratiti sa svakom generacijom udžbenika. Hrvati nisu jedini nemađarski narod koji je tome podlegao u mađarskim udžbenicima, a takvo *rasterećenje* ne znači nužno i lošije udžbenike, dapače. Napomenuo bih i to da se Srbi i Rumunji obrađuju i u nastavnim jedinicama u cjelinama europske i svjetske povijesti, što s Hrvatima nije slučaj. S obzirom da se povijest tih naroda u tim nastavnim jedinicama ne obrađuje u odnosu prema Mađarima, već u njihovim neovisnim državama, Kneževini/Kraljevini Srbiji i ujedinjenoj Kneževini/Kraljevini Rumunjskoj, te nastavne jedinice nisam analizirao u sklopu ovog rada.

Razdoblje do 1848.

Kao što sam ranije spomenuo, gradivo koje se obrađuje u udžbenicima podijelio sam na tri razdoblja: ono prije 1848., revolucionarno razdoblje 1848./1849. i razdoblje nakon 1849. Analizirajući razdoblje prije 1848. odlučio sam posvetiti posebnu pažnju, uz ranije navedene osobe i karte, načinu na koji je hrvatski preporodni pokret prikazan, ako je prikazan. Uz to obratio sam pažnju i na to je li prikazan zasebno ili je spomenut u širem kontekstu nacionalnih pokreta drugih naroda na prostoru povijesne Ugarske. Razdoblje kojim ću se prvim baviti

⁹⁰ Árpád Balla, *Történelem 7.*, 7. izdanje. (Budapest: Műszaki Kiadó, 2013.).

⁹¹ Udžbenici: Géza Závodszky, *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*, (Budapest: Korona Kiadó, 1993.) i Géza Závodszky, *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*, (Budapest: Korona Kiadó, 2004.).

obrađeno je u 6-8 nastavna jedinica, obično u sklopu dvije cjeline, a nekad i jedne ovisno s kojom nastavnom jedinicom počinje cjelokupno gradivo. Navedene cjeline su obično podijeljene Napoleonskim ratovima, odnosno nastavna jedinica o Francuskoj revoluciji i Napoleonskim ratovima (obično je jedna) je završna nastavna jedinica prethodne cjeline koja obuhvaća razdoblje od početka gradiva nacionalne povijesti udžbenika (s izuzetkom najnovijih).⁹²

Početak dakle sa udžbenicima iz devedesetih godina. Slobodno mogu reći da, što se prikaza Hrvata tiče, niti jedan od parova udžbenika koje sam koristio ne razlikuje toliko kao udžbenici Géze Závodszy iz 1993. i Mátyása Helméczyja iz 1994. Udžbenik Závodszy počinje nastavnom jedinicom „Mađarska u doba Josipa II“ [„Magyarország II. József korában”] u kojoj je u fokusu borba za jezik i borba za nacionalna prava koje je mađarsko plemstvo vodilo tada protiv bečkog centralizma.⁹³ Niti u tom udžbeniku niti u udžbeniku drugog spomenutog autora ne navodi se paralelna rasprava o jeziku koju su u ugarskom Saboru povelili hrvatski zastupnici, a koja se ticala službenog jezika u Hrvatskoj.⁹⁴ Paralelna rasprava hrvatskih zastupnika u ugarskom Saboru o hrvatskom jeziku se inače spominje samo u jednom od udžbenika koje sam koristio. Udžbenik Závodszy iz 1993. u nastavnim jedinicama koje se tiču ovog razdoblja Hrvate spominje jednom i to u odlomku „Mađarska višenacionalna država“ [„Magyarország soknemzetiségű ország”]. Na etničkoj karti koja prethodi odlomku Hrvati su prikazani zajedno sa Srbima u kategoriji Južnih Slavena [Délsláv].⁹⁵

Udžbenik Helméczyja također ima etničku kartu na kojoj Hrvatska nije izdvojena kao zasebna teritorijalna jedinica unutar Ugarske, ali se na njoj ipak Hrvate i Srbe prikazuje odvojeno.⁹⁶ Taj udžbenik inače češće spominje Hrvate, tri puta u ovom razdoblju. Navodi da se i u Hrvatskoj vodi borba za nacionalni jezik te se hrvatski jezik nastoji učiniti službenim, kao što se ista borba vodi za mađarski u Mađarskoj. Hrvatska jezična reforma spomenuta je zajedno s jezičnim reformama drugih nacionalnosti, a navodi joj se i predvodnik, Ljudevit Gaj, kao i ime pokreta kojeg je predvodio, ilirskog pokreta. Napominje se i politička konotacija svih jezičnih

⁹² Vratio bih se na primjer Helméczyjeva udžbenika iz 2011., u kojem je ta nastavna jedinica posljednja nastavna jedinica cjeline „Mađarska u XVIII. stoljeću“ [„Magyarország a XVIII. században”], nakon koje slijedi cjelina „Počeci građanskog društva u Mađarskoj (*Reformkor*)“ [„Polgárosodás kezdetei Magyarországon (*A reformkor*)“]. Helméczy, nav. dj., 2011.

⁹³ Závodszy, nav. dj. 1993., 22-25.

⁹⁴ Više o njoj možemo naći kod Šidaka. Jaroslav Šidak, *Hrvatski narodni pokret Ilirski pokret*, (Zagreb: Školska knjiga, 1988.), 16.

⁹⁵ Na stranicama 76. i 77. Závodszy, nav. dj., 1993., 76-77.

⁹⁶ Mátyás Helméczy, *Történelem 7*, (Budapest: NTK, 1994.), 60.

pokreta pa i hrvatskog te se spominje da su bili podupirani od strane Beča.⁹⁷ Udžbenik Závodszy iz 1993. ne spominje ilirski pokret niti u jednoj nastavnoj jedinici, čak ni tijekom govora o nacionalnom buđenju nacionalnosti u Ugarskoj u nastavnoj jedinici „Kossuth Lajos na čelu reformističke politike“ [„Kossuth Lajos a reformpolitika élén”].⁹⁸ Ista nastavna jedinica govori i o značenju riječi *mađarizacija* (dva značenja uvođenje mađarskog kao službenog jezika i nasilno mađariziranje) koju navodi kao razlog buđenja drugih nacionalnosti.⁹⁹ Grešku mađarskih plemića u odnosu prema drugim nacionalnostima priznaje i Helméczy u svojem udžbeniku, navodeći da je bilo bolje da se podupirala suradnja s nezadovoljnim nacionalnostima.¹⁰⁰ Isti udžbenik ima graf i kartu udjela Ugarske u stanovništvu i industrije Habsburške Monarhije u kojima je Hrvatska uključena i neizdvojena u oba slučaja unutar Ugarske u nastavnoj jedinici „Pojava i program Lajosa Kossutha“ [„Kossuth Lajos fellépése és programja”].¹⁰¹

Ranije sam naveo zaključak da učestalost spominjanja Hrvata u udžbenicima i sveukupan udio spominjanja Hrvata među nemađarskim narodima izražen u postocima raste i pada bez nekog naročitog pravila, tj. ne povećava se s godinama. To se naročito može vidjeti u slučaju udžbenika Pétera Biharija nastalog po napucima prvog NAT-a 2000., u kojemu se Hrvati u ovom razdoblju ne spominju niti jednom. Ipak napomenuo bih da se ni ostali narodi ne spominju u ovom udžbeniku, barem u ovom razdoblju, s izuzetkom Židova koji se spominju samo jednom.¹⁰²

Nasuprot tome udžbeniku, udžbenik Ferenc Bánhegyija iz 2001., također nastao po prvom NAT-u, spominje Hrvate četiri puta što ga stavlja na prvo mjesto što se tiče učestalosti spominjanja Hrvata u ovom razdoblju.¹⁰³ Ovaj udžbenik donosi tako dvije karte, jednu gospodarsku na kojoj je Hrvatska prikazana kao zasebni dio Ugarske te preciznu etničku na kojoj je prikazano gdje žive Hrvati na prostoru povijesne Ugarske, s Hrvatskom neizdvojenom kao

⁹⁷ Helméczy, nav. dj., 1994., 59-60.

⁹⁸ Závodszy, nav. dj., 1993., 86-88.

⁹⁹ Isti, 87.

¹⁰⁰ Helméczy, nav. dj., 1994., 60.

¹⁰¹ Isti, 67-68.

¹⁰² Péter Bihari, *A 19. század története fiataloknak 1775-1918.*, (Budapest: Holnap Kiadó, 2000.).

¹⁰³ Ferenc Bánhegyi, *Történelemkönyv az általános iskola 7. osztálya számára*, (Celldömölk: Apáczai Kiadó, 2001.).

zasebnom cjelinom Ugarske.¹⁰⁴ Udžbenik se bavi i problemom s kojim su se susretale sve nacionalnosti u Ugarskoj osim Hrvata, nedostatku političkog predstavnštva, tj. vlastitog plemstva.¹⁰⁵ U nastavnoj jedinici „Kossuth Lajos” nalazimo sliku Ljudevita Gaja, koji je prikazan kao kodifikator *južnoslavenskog* (ilirskog) jezika i jedan od predvodnika nacionalnosti koje doživljavaju nacionalno buđenje uzrokovano mađarizacijom, uz potporu Beča. Nacionalno buđenje nacionalnosti se navodi kao uzrok pogoršanja njihova odnosa s Mađarima, a napomenuo bih da se u nastavnoj jedinici „Kossuth Lajos” govori i o zalaganju Kossutha za projekt *riječke željeznice*.¹⁰⁶

Spomenuo bih ovim putem prvu konstantu koja bi se mogla povezati s hrvatskom poviješću u ovom razdoblju. U pitanju je dakle Ignjat Martinovića (u mađarskim udžbenicima uvijek se navodi kao Ignác Martinovics), vođa mađarskog jakobinskog pokreta. U svim udžbenicima pa i onom Pétera Biharija na se spominje ime Ignjata Martinovića, kao franjevca i jakobinca, najvažnijeg ili jednog od najvažnijih mađarskih jakobinaca koji je osuđen za izdaju na smrtnu kaznu i pogubljen pred kraj 18. stoljeća.¹⁰⁷ Prikaz Martinovića je u svim udžbenicima sličan i niti u jednom se ne navodi njegovo etničko podrijetlo, prvenstveno zbog njegove uloge u mađarskoj povijesti. Ignjat Martinović je poseban u mom diplomskom radu, jer je jedan od tri osobe čije se porijeklo u široj javnosti smatra hrvatskim, a spominje se u svakom mađarskom udžbeniku s kojim sam radio.¹⁰⁸

Udžbenike rađene po napucima drugog NAT-a sam birao s ciljem da usporedim dva udžbenika istog izdavača, a različitih autora. Osim toga udžbenik Géze Závodsčkog iz ove generacije sam izabrao da bih ga usporedio s onim iz 1993. U pitanju su dakle udžbenici

¹⁰⁴ Gospodarska u nastavnoj jedinici „Ugarska u Napoleonskim ratovima“ [„Magyarország a Napóleoni háborúk idején”] na 42., a etnička u nastavnoj jedinici „Znanstveni i kulturni život višenacionalne Ugarske“

[„Soknemzetiségű Magyarország tudományos és művészeti élete”] na 62. stranici. Bánhegyi, nav. dj., 42. i 62.

¹⁰⁵ Bánhegyi, 64. Tvrdnja nije u potpunosti točna zbog toga što Ilirska/Narodna stranka, a pogotovo ne Hrvatsko-vugerska stranka nisu niti u jednom trenutku željele potpunu neovisnost izvan Ugarske, već uvijek nekakvu unutar nje. Više o tome u: Šidak, *Hrvatski narodni preporod Ilirski pokret*, 134-143.

¹⁰⁶ Bánhegyi, nav. dj., 60.

¹⁰⁷ Bihari, *A 19. század...*, 81.

¹⁰⁸ Takvim ga smatra hrvatska Wikipedia, gdje se jasno navodi da je Ignjat Martinović *hrvatski književnik iz Mađarske*. U mađarskoj Wikipediji se s druge strane za njega navodi da potječe iz albanske obitelji koja je došla zajedno sa srpskim patrijarhom Arsenijem Čarnojevićem u Ugarsku. Njegovo porijeklo se na neki način može smatrati predmetom spora, a o tome je možda najbolju analizu dao John V. A. Fine Jr. u njegovoj knjizi „When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans“. https://hr.wikipedia.org/wiki/Ignjat_Martinovi%C4%87, pristup 5.5.2019.; https://hu.wikipedia.org/wiki/Martinovics_Ign%C3%A1c, pristup 5.5.2019.; John Van Antwerp Fine Jr, *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2006.), 539.

izdavača Korona: udžbenik Árpáda Balle „Történelem az általános iskola 7. osztálya számára” iz 2003. i udžbenik Géze Závodszykog „Történelem az általános iskola 7. osztálya számára. iz 2004”. Prvo ću objasniti što se mijenjalo u udžbeniku Géze Závodszykog iz 2004. tj. naveo bih što se točno promijenilo u udžbeniku ovog autora nakon dva NAT-a i nakon 11 godina. Udžbenik i dalje prikazuje Srbe i Hrvate u istoj cjelini Južnih Slavena na etničkoj karti tijekom obrade višenacionalnosti Ugarske. Razlika je samo što se o višenacionalnosti u ovom udžbeniku ne raspravlja u zasebnoj nastavnoj jedinici već u odvojenom dijelu nastavne jedinice „Mađarska nakon Napoleonskih ratova“ [„Magyarország a Napóleoni háborúk után”].¹⁰⁹ I ovaj udžbenik ima lekciju „Kossuth Lajos na čelu reformističke politike“ [„Kossuth Lajos a reformpolitika élén”] koja također govori o značenju riječi *mađarizacija* i posljedicama procesa u ovom razdoblju. Razlika je što se u sklopu te nastavne jedinice pojavljuje slika hrvatskog seljaka zajedno sa slikama seljaka i trgovaca drugih nacionalnosti.¹¹⁰ Uspoređujući prikaze tako dolazimo do zaključka da se Hrvati češće spominju u udžbeniku iz 2004; umjesto jednom, spominju se dvaput.

Drugi Koronin udžbenik iz ovog razdoblja, onaj Árpáda Balle iz 2003. donosi nam zanimljive grafove i tablice stanovništva. Najzanimljivija je tablica stanovništva Ugarske s kraja 18. stoljeća. Tablica i brojke stanovništva uključuju dakle i Hrvatsku, ali ona nije posebno izdvojena, a udio Hrvata u sveukupnom stanovništvu Ugarske je istaknut kao 9,6%.¹¹¹ Ipak, zanimljivije je odvajanje Bunjevaca i Šokaca kao zasebne kategorije, što je prvi put da se u nekoj tablici/karti Bunjevci i Šokci izdvajaju kao zasebna kategorija.¹¹² Graf koji sam spomenuo također, donosi prikaz Hrvata i Srba u zajedničkoj kategoriji.¹¹³ Inače i u ovom udžbeniku se Hrvati spominju samo dva puta, najmanje u usporedbi s učestalošću prikaza ostalih naroda u ovom razdoblju, a o hrvatskom jezično-političkom pokretu iz ovog razdoblja nema riječi.

Na kraju prikaza o udžbenika ove generacije spomenuo bih još jednu konstantu u prikazu ovog razdoblja. U nastavnim jedinicama koje govore o Napoleonskim ratovima često se govori o brojkama vojnika s prostora Ugarske koji su sudjelovali u borbama protiv Napoleona. Brojke

¹⁰⁹ Géza Závodszy, *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*, (Budapest: Korona Kiadó, 2004.), 90.

¹¹⁰ Závodszy, nav. dj., 2004., 108.

¹¹¹ Árpád Balla, *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*, (Budapest: Korona Kiadó, 2003.), 67.

¹¹² Balla, nav. dj., 2003., 67.

¹¹³ Isti, 111.

variraju, neki spominju sveukupan broj mobiliziranih¹¹⁴, dok se drugi fokusiraju na to koliko je ugarskih vojnika bilo pod oružjem u svakom trenutku rata.¹¹⁵ Razlog zašto spominjem ova nepoklapanja u brojkama je taj što se niti u jednom od ovih udžbenika ne spominje jesu li u te brojke uključeni vojnici koji nisu bili mađarske nacionalnosti, što bi se odnosilo i na hrvatske vojnike, kao i jesu li u broj žrtava uključene i nemađarske žrtve.¹¹⁶ Ova dilema je prikaz jednog od problema s kojim sam se susretao u radu s mađarskim udžbenicima. Osim kad je doslovno i jasno odvojeno ili naznačeno nikad nisam sa sigurnošću znao govori li se za Ugarsku generalno ili samo za njen mađarski dio (Mađarsku tj. *užu* Ugarsku). O prikazu i nerazdvojenosti tih pojmova u mađarskim udžbenicima, koji su strogo odvojeni u hrvatskim udžbenicima i historiografiji ću govoriti u zasebnom poglavlju koje će se baviti usporedbom hrvatskih i mađarskih udžbenika s kojima sam radio.

Odabir udžbenika rađenih po NAT-u iz 2007. omogućio mi je još dvije usporedbe među udžbenicima istih autora. Udžbenici iz tog razdoblja s kojima sam radio su udžbenik Balle Árpáda „Történelem 7. iz 2013. i udžbenik Mátyása Helméczyja „Történelem az általános iskola 7. évfolyama számára” iz 2011. godine. Iako se Hrvati ne spominju češće nego u udžbeniku iz 1994. (tri puta), u Helméczyjevom udžbeniku iz 2011. se vide određene promjene u prikazu Hrvata. Te se promjene prvenstveno tiču prikaza Ljudevita Gaja i ilirskog pokreta. Kao i u prijašnjem udžbeniku, zajedno s pričom o borbi za mađarski službeni jezik se govori i o jezičnim pokretima drugih nacionalnosti, koje žele iste reforme za sebe. Kao jedan od tih pokreta navodi se i onaj u Hrvatskoj predvođen Ljudevitom Gajom. Spominje se, prevedeno na mađarski, i ime prvih novina na hrvatskom jeziku (*Novine horvatske*), ali se pažnja u prikazu ilirskog pokreta u ovom udžbeniku stavlja na njegove panslavenske ideje i ideje, kako navodi udžbenik, ujedinjenja Južnih Slavena koja s Gajem počinje.¹¹⁷ Tako da ovaj udžbenik daje jednu malo drugačiju sliku o

¹¹⁴ Závodszy u udžbeniku iz 1993. govori o brojki od milijun mobiliziranih za cijelo razdoblje. Závodszy, nav. dj., 1993., 59.

¹¹⁵ Bánhegyi u svojem udžbeniku iz 2001. spominje brojku od 110000, brojke su obično između 110000 i 120000. Bánhegyi, nav. dj., 43. Iako se brojka od milijun ljudi na prvu može činiti pretjeranom doista je riječ o brojci od milijun unovačenih vojnika u rasponu od približno 20-ak godina (po Kontleru). Međutim, u hrvatskom prijevodu Kontlerove „Povijesti Mađarske“ govori se o milijun ljudi sa prostora Ugarske što pokazuje koliko ta razlika u prevođenju može biti komplicirana. László Kontler, *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*, prev. Draženka Kešić i Silvije Devald (Zagreb: Srednja Europa, 2007.), 228.

¹¹⁶ Tek daljnjim istraživanjem došao sam do zaključka da su u brojke od 110-120000 uključeni i hrvatski vojnici (10 krajiških pukova) i hrvatske žrtve u 150000 poginulih sa prostora cijele Ugarske. Rokay, itd., nav. dj., 389.

¹¹⁷ Napomenuo bih da se za hrvatski pokret izravno spominje da koristi ilirsko ime. Helméczy, nav. dj., 2011., 73

ilirskom pokretu, dodatno ga uklapajući u pokrete drugih nacionalnosti, kao što je bio sličan pokret Slovaka.¹¹⁸

Ovaj udžbenik donosi i zanimljivu kartu političkih stavova vodećih struja u ugarskim županijama pred Požunski sabor 1830., a hrvatske županije na karti nisu posebno označene. Karta prikazuje hrvatske županije kao one u kojima se stav prema reformama prije Sabora 1830. mijenjao, s izuzetkom Plemenite općine Turopoljske, što se po karti može zaključiti, koja je navedena kao konzervativna izborna jedinica/županija.¹¹⁹ Udžbenik donosi isti precizan graf udjela stanovništva Ugarske po narodnosti.¹²⁰ Ista je ostala karta udjela stanovništva i industrijskog udjela Ugarske u Habsburškoj Monarhiji s Hrvatskom koja nije posebno označena unutar Ugarske.¹²¹

Udžbenik Árpáda Balla iz 2013. se ne razlikuje previše od onoga iz 2003., bez obzira na novi NAT i novog izdavača. Ovaj udžbenik ipak donosi nešto novo i to u vidu karte Ugarske u nastavnoj jedinici „Mađarska u Habsburškom Carstvu“ [„Magyarország a Habsburg Birodalomban”], na kojoj se prvi put Vojna Krajina [Katonai Határőrvidék] navodi tim imenom i izdvaja unutar Ugarske i Hrvatske, označene kao zasebni dio Ugarske.¹²² Osim toga, u ovom udžbeniku se može naći ista tablica stanovništva Ugarske na temelju etniciteta s kraja 18. stoljeća kao u prethodnom udžbeniku, a i u ovoj su tablici Hrvati i Bunjevci prikazani kao dvije različite etničke skupine.¹²³ Također u ovom udžbeniku nalazimo i isti graf nacionalnog udjela stanovništva Ugarske u kojem su Hrvati i Srbi u zajedničkoj kategoriji.¹²⁴ Međutim što se broja spominjanja Hrvata tiče u novijem udžbeniku se Hrvati spominju češće, tri puta, kao i u Helméczyjevom.

Najnoviji udžbenici koje sam koristio u ovom radu i koji se tiču ovog razdoblja, udžbenik Andree Horváth, Atille Horváth Leventea, itd. i udžbenik Pétera Hámorija i Pétera Horvátha, ne

¹¹⁸ Isti.

¹¹⁹ Isti, 65. Vojna Krajina i Erdelj označene kao krajevi Ugarske koji nisu sudjelovali u radu Ugarskog sabora. Županije su označene različitim bojama te se tako raspoznaju lakše. Kartu radi boljeg razumijevanja onoga što sam opisao prilažem u Prilozima.

¹²⁰ Isti, 46.

¹²¹ Isti, 75.

¹²² Balla, nav. dj., 2013., 53.

¹²³ Isti, 56.

¹²⁴ Isti, 93.

donose previše novoga u prikazu Hrvata.¹²⁵ U svakom udžbeniku se Hrvati spominju samo jednom, jednako često kao Slovaci te s njima dijele začelje što se broja spominjanja tiče. Razlog tomu je što su noviji udžbenici pisani sažetije te su didaktički više prilagođeni učenicima. Udžbenik autora Hámori Pétera i Horváth Pétera ipak donosi nešto novo od već spomenutih novih dijelova hrvatske povijesti ovoga razdoblja. Tako se u nastavnoj jedinici „Mađarska tijekom Napoleonskih ratova“ [„Magyarország a napóleoni háborúk korán”] spominje da su se Hrvati protivili uvođenju mađarskog jezika kao službenog na sjednici sabora u Požunu te da su se zauzimali za službeni latinski jezik.¹²⁶ Niti u toj nastavnoj jedinici, niti u ostalim nastavnim jedinicama se Hrvati više ne spominju ni u kartama ni u tekstovima.

Drugi udžbenik po najnovijem NAT-u koji sam koristio također ne obiluje previše spominjanjem Hrvata. Dapače, u tom udžbeniku nema ni jednog teksta o Hrvatima, a Hrvati se spominju samo na nacionalnoj karti Ugarske (ne pretjerano preciznoj) odvojeno od Srba. Hrvatska na toj karti nije izdvojena posebno unutar ni izvan Ugarske.¹²⁷ Hrvatska se spominje na isti način, izdvojeno unutar Ugarske, kao i Vojna Krajina, na karti Ugarske iz nastavne jedinice „Mađarska u Habsburškom Carstvu“ [„Magyarország a Habsburg Birodalomban”].¹²⁸ Ukupno gledajući u ovih 10 udžbenika Hrvati se spominju dvadeset puta, dakle Hrvati se prosječno spominju dva puta u nastavnim jedinicama koje se bave ovim razdobljem, razdobljem do 1848.

Revolucionarno razdoblje 1848./1849.

Ovo se razdoblje predaje u posebnoj cjelini u svim mađarskim udžbenicima kroz 3-6 nastavna jedinica.¹²⁹ U udžbenicima koji su kronološki prethodili onima nastalima prije prvog NAT-a, dakle udžbeniku Géze Závodszykog iz 1993. i Mátyása Helméczyja nailazimo na zanimljive prikaze Hrvata i bana Jelačića u gradivu ovoga razdoblja. Hrvati se u oba udžbenika spominju po dva puta. U usporedbi s prikazom gradiva za prošlo razdoblje moram napomenuti

¹²⁵ Péter Hámori i Péter Horváth, *Történelem 6 az általános iskolások számára* (Debrecen: OFI, 2016.) i Andrea Horváth, Atilla Horváth Levente, itd., *Történelem 6* (Budapest: Mozaik, 2017.).

¹²⁶ Poglavlje „A nemzetiségek ébredése” [„Buđenje nacionalnosti“], u sklopu poglavlja o buđenju svih nacionalnosti jedna rečenica. Iz teksta se ne može sa sigurnošću pretpostaviti o kojem se točno Saboru radi. Péter Hámori i Péter Horváth, *Történelem 6*, 147.

¹²⁷ Andrea Horváth, Atilla Horváth Levente, itd., *Történelem 6*, 115.

¹²⁸ Isti, 110.

¹²⁹ Kao primjer naveo bih Biharijev udžbenik u kojem se obrađuje u cjelini „Revolucija“ [„Forradalom“] u četiri nastavne jedinice. Bihari, *A 19. század...*, 106-122.

da Závodszy i dalje ne spominje Hrvate u svom udžbeniku iz 1993., čak i kada govori o razlozima neslaganja nacionalnosti s mađarskom revolucionarnom vladom. Hrvati se u tekstovima zapravo prvi put spominju kada se i Jelačić spominje prvi put, u prikazu tzv. prvog napada dvora na Mađarsku u nastavnoj jedinici „Oružani napad na mađarski Ustav“ [„Fegyveres támadás a magyar alkotmány ellen”].¹³⁰

Helméczyjev udžbenik spominje protivljenje Hrvata u širem kontekstu većih zahtjeva nacionanosti od onoga što je mađarska vlada mogla ponuditi, čak i posebno protivljenje Hrvata i hrvatskog Sabora kao najglasnije.¹³¹ Jelačićev napad prikazan je u oba udžbenika slično, u zasebnoj nastavnoj jedinici, s fokusom na Jelačića i njegovu vojsku. Tako Závodszy naglašava da je Jelačić nelegalno proglašen za bana tj. mimo ugarske vlade.¹³² Jellasicseva (Jelačićeva) vojska brojala je tako 35000 Hrvata (Helméczy) tj. 35000 Hrvata i Srba (Závodszy) prelazi Dravu i sukobljava se 29.9. kod Pákozda s mađarskom vojskom, koja je i organizirana zbog njegovog napada.¹³³ Njegova vojska kod Pákozda biva zaustavljena u namjeri da osvoji Peštu i poražena.¹³⁴ Oba udžbenika spominju predaju kod Ozore, s tim da Závodszy govori o predaji 10000 vojnika na, a Helméczy o predaji 8000 vojnika.¹³⁵ Helméczy spominje još samo da je sudjelovao u gušenju revolucije u Beču, no ne prilaže nikakve slike ili karte na kojima se mogu vidjeti Hrvati, Jelačić i Hrvatska. Závodszy s druge strane, u svojem udžbeniku pokazuje i karikature Jelačića iz toga doba, kao i zaseban tekst o predaji kod Ozore.¹³⁶ Napomenuo bih i da je odlazak Jelačićeve vojske u Beč nakon Pákozda kod Helméczyja prikazan kao bijeg, a Závodszy napominje samo da odlazi prema Beču.¹³⁷

¹³⁰ Dakle ne spominju se u tekstovima do 116. stranice udžbenika. Závodszy, nav. dj., 1993., 116.

¹³¹ Helméczy, nav. dj., 1994., 81. Inače to je prvi put da se hrvatski Sabor spominje od svih mađarskih udžbenika koje sam obradio.

¹³² Závodszy, nav. dj., 1993., 116.

¹³³ Uvijek se navodi u mađarskoj verziji njegovo prezime, obično u toj u svim udžbenicima, u rijetko kojem se napiše uz ovaj i hrvatski način pisanja kako izgleda. Slični načini pisanja su u upotrebi još od 19. stoljeća, što će se vidjeti i na primjeru Petőfijeve pjesme koju ću spomenuti malo niže. Inače je Petőfi prvi Mađar koji je sličan oblik pisanja imena koristio: Jelacsics iz kojega su nastali ostali oblici, uključujući i Jellasics (po mađarskoj Wikipediji o Jelačiću radi toga da olakša Mađarima čitanje imena Jelačić). U pitanju je dakle prilagodba osobnog imena mađarskom jeziku. https://hu.wikipedia.org/wiki/Josip_Jela%C4%8Di%C4%87, pristup, 1.3.2019.

¹³⁴ Jedino Závodszy spominje da su Jelačićevoj vojski bili i Srbi. Závodszy, nav. dj., 1993., 116; Helméczy, nav. dj., 1994., 83.

¹³⁵ Závodszy, nav. dj., 1993., 119; Helméczy, nav. dj., 1994., 83.

¹³⁶ Karikatura u Prilozima kao Prilog 2. Závodszy, nav. dj., 1993., 120-121.

¹³⁷ Helméczy, 1994., 83. Závodszy, nav. dj., 1993., 119.

O važnosti jednog od udžbenika rađenih po prvom NAT-u, onog Biharijevog, zbog objašnjavanja pojmova nacionalnost, državotvorna nacija i slično sam govorio ranije.¹³⁸ U udžbeniku se spominje poseban položaj Hrvata koji su imali svoj sabor i svoga bana (s opisom pojmova) u Zagrebu, kao i to da su im Mađari priznavali posebnost zbog čega su Hrvati uz Mađare bili jedina državotvorna nacija u Ugarskoj. Osim toga navodi se i da je hrvatski otpor mađarizaciji i postavljanju mađarskog jezika kao službenog jezika bio najjači među nacionalnostima.¹³⁹ Razdoblje od 15.3.1848. do napada bana Jelačića na Mađarsku je sažeto prepričano, a kao najvažnije se navodi nezadovoljstvo nacionalnosti ponudama revolucionarnih mađarskih vlasti bez zasebnog spominjanja Hrvata.

Drugi udžbenik rađen po prvom NAT-u, kao i Biharijev, govori nešto malo više o konkretnom nezadovoljstvu Hrvata, a spominje i hrvatski Sabor kao instituciju, prilažući uz njega sliku Jelačićeva govora pred Saborom 1848.¹⁴⁰ Hrvatsko-mađarski rat koji počinje nakon što je Jelačić objavio rat mađarskoj vladi je u oba udžbenika prikazan. Bihari u fokus stavlja samu vojsku i Jelačića te naglašava da je Jelačić imenovan mimo ugarske vlade, dakle nelegitiman i da napada pod carskom zastavom.¹⁴¹ Bánhegyi s druge strane u fokus stavlja nesrazmjer snaga tj. hrvatskih 50000 protiv mađarskih 15000 i kasnije, nakon priče o bitci kod Pákozda o predaji 10000 Jelačićevih vojnika kod Ozore.¹⁴²

Hrvatsko-mađarski rat se inače ni u jednom udžbeniku ne spominje tim imenom, već se Jelačićev prvi napad promatra kao prvi napad dvora ili čak i „provala Hrvata“ u nekim udžbenicima. Zanimljivo je da se prikaz Jelačića i njegove uloge u ratu 1848./1849. u mađarskim udžbenicima uglavnom završava s bitkom kod Pákozda, jer se ni u jednom udžbeniku s kojima sam radio ne spominju daljnje Jelačićeve akcije, s izuzetkom gušenja revolucije u Beču. U oba udžbenika se za Jelačićevu vojsku navodi da je kod Pákozda zaustavljena i poražena te da Jelačić nakon traženja primirja bježi (Bihari) tj. odlazi (Bánhegyi) prema Beču.¹⁴³ Hrvati se nakon te bitke više ne spominju u ovim udžbenicima barem što se ovog razdoblja tiče. Hrvatska je još

¹³⁸ Pogledati poglavlje „Definicija najvažnijih pojmova“ na 17. stranici ovog rada.

¹³⁹ Bihari, *A 19. század*, 109.

¹⁴⁰ U pitanju je slika Dragutina Weingärtnera, *Hrvatski sabor 1848*. Bánhegyi, 77.

¹⁴¹ Bihari, *A 19. század*, 116.

¹⁴² Bánhegyi, nav. dj., 79-80. O brojkama i hrvatska i mađarska literatura ne govore previše. Na primjer Rokayu spominje samo malobrojnije Mađare protiv bolje naoružanih i brojnijih Hrvata, a Gračanin da je neprijatelj bolje naoružan i da se hrvatska vojska neće moći tek tako nositi s njima. Rokay, itd., 442.; Hrvoje Gračanin, *Kratka povijest Hrvatske za mlade II*, (Zagreb: SysPrint, 2006.), 41.

¹⁴³ Bihari, *A 19. század*, 116.; Bánhegyi, nav. dj., 80.

označena na po dvije karte u svakom udžbeniku koje prikazuju situaciju na bojnopolju. U Bánhegyijevom udžbeniku je posebno označena unutar Ugarske, dok u Biharijevom udžbeniku nije posebno izdvojena i prikazana je u jednakoj boji kao ostali teritoriji *okupirani* od Beča.¹⁴⁴ Biharijev udžbenik je inače udžbenik u kojem se Hrvati najčešće brojčano spominju tijekom prikaza ovog razdoblja, čak pet puta, dok se u Bánhegyijevom spominju dva puta.

Od udžbenika nastalih po drugom NAT-u, dakle udžbeniku Závodszykog iz 2004. i Balle iz 2003, udžbenik Závodszykog ne donosi ništa novo u odnosu na njegovog prethodnika iz 1993. Izuzetak bi jedino bilo spominjanje osobe Save Vukovića [Vukovics Sebő], Srbina rođenog u Rijeci koji je u mađarskoj vladi uoči sloma revolucije vršio dužnost ministra pravde (pravosuđa).¹⁴⁵ U njemu se i dalje ne spominje ništa o Hrvatima prije zasebne nastavne jedinice o Jelačićevom napadu na Mađarsku. U toj nastavnoj jedinici se također spominje brojka od 35000 Hrvata i Srba, nezakonito imenovanje Jelačića na poziciju bana, pobjeda Mađara kod Pákozda, zarobljavanje kod Ozore i odlazak Jelačića u Beč nakon poraza (kradom).¹⁴⁶

Upravo o prirodi Jelačićeva odlaska u Beč nakon poraza kod Pákozda ću govoriti u idućih nekoliko rečenica. Oba udžbenika Géze Závodszykog, kao i onaj Ferenc Bánhegyija nastao po prvom NAT-u su posebni po jednoj stvari kada ih usporedim s ostalih sedam koji se bave ovim razdobljem. U svim ostalim udžbenicima za Jelačića i njegovu vojsku se kaže da bježe prema Beču, umjesto toga da prema Beču odlaze. Ova naizgled nebitna razlika nam može ispričati jednu vrlo zanimljivu priču. Motiv Jelačića koji kao kukavica bježi prema Beču potječe upravo iz revolucionarnog razdoblja, a prvi takav prikaz Jelačića je djelo možda i najvažnijeg mađarskog romantičarskog pisca i aktivnog sudionika Mađarske revolucije i Mađarskog rata za oslobođenje Sándora Petőfija.¹⁴⁷ U pitanju je prvi stih njegove pjesme „A vén zászlóartó” [„Stari barjaktar”], nastale u listopadu 1848., dakle neposredno nakon bitke kod Pákozda i glasi:

¹⁴⁴ Bánhegyi, nav. dj., 83. i 87.; Bihari, nav. dj., 116. i 120. Netočno, barem što se Hrvatske tiče, zbog toga što Jelačić par mjeseci prije napada u rujnu 1848. prekida odnose Hrvatske s Ugarskom. Gračanin, nav. dj., 39.

¹⁴⁵ Závodszy, nav. dj., 2004., 147.

¹⁴⁶ Závodszy, nav. dj., 2004., 135-137.

¹⁴⁷ Jasna razlika u svim mađarskim udžbenicima, strogo se i napominje da razdoblje revolucije prestaje upravo napadom Jelačića u rujnu 1848., nakon čega se ratni sukob koji je uslijedio sa carskim snagama i njihovim saveznicama smatra ratom za oslobođenje.

Fut Bécs felé Jellacsics, a gyáva... dakle, na hrvatskom bi glasio *Prema Beču bježi Jelačić kukavica*.¹⁴⁸

Ovaj stih se pojavljuje i u dva od 10 udžbenika koji se bave ovim razdobljem, a zanimljivo je to što su oba rađena po planovima i programima prvog NAT-a, u pitanju su dakle Biharijev i Bánhegyijev udžbenik koji navode stih te pjesme dok obrađuju bitku kod Pákozda.¹⁴⁹ Može se reći da, s nekoliko izuzetaka, motiv Jelačića koji bježi prema Beču predstavlja konstantu u mađarskim udžbenicima kad se govori o ovom razdoblju. Smatram da je to bitno napomenuti jer i takav motiv može biti dokaz određenog prikaza Hrvata, ako je njihov vođa prikazan kao carski časnik koji bježi pred mađarskom vojskom.

Jellasics bježi i u udžbeniku Balla Árpáda iz 2003. i to u nastavnoj jedinici zanimljivog naziva „Provala Hrvata. Rujanski zaokret/prevrat” [„A horvátok betörése. A szeptemberi fordulat”]. Spominje se tako: marširanje Jelačićeve vojske pod carskom zastavom, njeno zaustavljanje kod Pákozda 29.9. i Jelačićev bijeg prema Beču nakon tog neuspjeha, za koji se navodi da je uspio zbog toga što je tražio primirje.¹⁵⁰ Iako se prikaz Jelačića u ovom udžbeniku čini najnegativnijim do sad, u istom se udžbeniku ne spominje predaja kod Ozore i imenovanje Jelačića na bansku čast se ne opisuje kao nezakonito. Hrvati i Hrvatska se u udžbeniku spominje još nekoliko puta: Hrvati u prikazu o raspoloženju nacionalnosti prije samih oružanih borbi, a Hrvatska na tri karte.¹⁵¹ Bez da su posebno označene, hrvatske zemlje prikazane su na dvije karte kao okupirani krajevi Ugarske od strane carskih snaga, dok se na trećoj karti Hrvatska posebno izdvaja kad se pokazuju smjerovi kretanja carske i mađarske vojske u Ratu za oslobođenje.¹⁵² Kada bih navodio što dva udžbenika nastala po drugom NAT-u dijele, to bi bilo nespominjanje postojanja hrvatskog Sabora kao institucije. Hrvati se u Ballinom udžbeniku spominju dva puta, dok u udžbeniku Závodszykog samo jednom, što je manje nego u udžbeniku istog autora iz 1993. i najmanje kada se usporedi sa svim ostalim udžbenicima koji se bave tim razdobljem.

Udžbenici nastali po napucima trećeg NAT-a, dakle udžbenik Helméczyja iz 2011. i Árpáda Balle iz 2013., ne razlikuju se previše od svojih prethodnika iz 1994. odnosno 2003.

¹⁴⁸ Petőfi Sándor, *Szövegyűjtemény*. Pristup 1.3.2019.: <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/petofi/venzasz.htm>

¹⁴⁹ Može se vidjeti to u Bánhegyijevom udžbeniku na 80. stranici. Bánhegyi, nav. dj., 80.

¹⁵⁰ Balla, nav. dj., 2003., 123-124.

¹⁵¹ Isti, 121.

¹⁵² Dvije karte od tri su na 128. stranici, a treća je na 133. Isti, 128. i 133.

godine. Što se samog teksta tiče, jedino bih kao razliku napomenuo promjenu u Ballinom udžbeniku u kojem je doslovno navedeno da su Mađari kod Pákozda pobijedili, umjesto da je navedeno samo da je Jelačićev napad završio neuspjehom.¹⁵³ Sve ostalo je isto pa i naslov nastavne jedinice „Provala Hrvata“ [„A horvátok betörése”].¹⁵⁴ Inače, Ballin udžbenik iz 2003. je uz onaj Pétera Hámorija i Pétera Horvátha iz 2016. jedini koji može dati indiciju da je bitka kod Pákozda završila ikakvim drugim rezultatom osim pobjedom Mađara.¹⁵⁵ U svakom udžbeniku je jasno naznačeno da bitka kod Pákozda završava pobjedom Mađara. Osim toga i u ovom Ballinom udžbeniku Hrvatska se posebno izdvaja kad se pokazuju smjerovi kretanja carske i mađarske vojske. I u ovom udžbeniku hrvatske zemlje nisu posebno izdvojene na dvije karte koje prikazuju okupirane krajevi Ugarske od strane carskih snaga.¹⁵⁶

Od novina koje Helméczyjev udžbenik donosi je etnička karta na kojoj je neprecizno označeno u kojim krajevima Hrvati žive u Ugarskoj na kojoj Hrvatska nije posebno izdvojena unutar Ugarske neizdvojenom.¹⁵⁷ Osim te karte u ovom udžbeniku se nalazi i karta koja pokazuje kretanje carske vojske u Ugarskoj, a ni na ovoj karti Hrvatska nije posebno izdvojena unutar Ugarske.¹⁵⁸ Helméczyjev udžbenik iz 2011., kao i njegov prethodnik iz 1994. su posebni po tome što jedini imaju pojmovnik na kraju udžbenika. Tako ovaj udžbenik u pojmovniku daje definiciju pojma Hrvatska u kojoj ukratko opisuje hrvatsku povijest u odnosu s Mađarima do 1918.¹⁵⁹ Osim toga u pojmovniku možemo naići na kratki tekst o Jelačiću.¹⁶⁰ U oba udžbenika nastalih po trećem NAT-u se vidi povećanje broja spominjanja Hrvata, sa po dva na po tri puta u svakom.

Najnoviji udžbenici, tj. udžbenici nastali po uputama četvrtog NAT-a iz 2012. donose određene promjene u prikazu Hrvata u ovom razdoblju i u prikazu Jelačića. Udžbenik Pétera Hámorija i Pétera Horvátha iz 2016. donosi do sada najdetaljniji opis bana, a također i ukratko objašnjava njegovo značenje za hrvatsku povijest. Tako se jedino u ovom udžbeniku, navodeći uz mađarsku i hrvatsku verziju njegova imena, spominje da se u hrvatskoj povijesti gleda pozitivno, a ujedno i priznaje da ga se u Mađarskoj gleda negativno. Kao dokaz pozitivne slike o

¹⁵³ Balla, nav. dj., 2013., 107.

¹⁵⁴ Isti, 106.

¹⁵⁵ Napominje se samo da je zaustavljen kod Pákozda, umjesto da se izričito navodi da je poražen. Isti.

¹⁵⁶ Karte na 111. i 112. stranici. Isti, 111-112.

¹⁵⁷ Helméczy, nav. dj., 2011., 93.

¹⁵⁸ Isti, nav. dj., 99.

¹⁵⁹ U opisu pojma navodi se tako da je Hrvatsku osvojila mađarska vojska 1091., da titula bana potječe iz srednjeg vijeka i iz mađarskog je jezika, da su Hrvati imali unutarnju samoupravu, itd. Isti, 198.

¹⁶⁰ Isti, 203.

Jelačiću u Hrvatskoj se osim slike Dragutina Weingärtnera „Hrvatski sabor 1848.“, u udžbeniku pojavljuje i novčanica od 20 kuna te Jelačićev kip u centru Zagreba, a napominje se i da je ukinuo kmetstvo u Hrvatskoj.¹⁶¹ Ovo je također jedini udžbenik u kojemu se napominju i potraživanja Hrvata prema Beču, kao i razočaranje Hrvata nakon 1849. Navodi se tako da su Hrvati prevareni, a njihovo razočaranje je u udžbeniku dodatno potkrijepljeno izrekom iz toga doba (*Što su nacionalnosti dobile za nagradu, Mađari su dobili za kaznu*).¹⁶²

Smatram ovaj prikaz Jelačića izrazito dobrim s obzirom da pomaže učenicima bolje razumjeti i hrvatski pogled na sve promjene koje je 1848. trebala donijeti. Ako uzmemo u obzir da se Hrvati u ostalim udžbenicima s kojima sam radio pokazuju kao i ostale nacionalnosti, da su im se nudila prava, ali im je bilo malo; ovaj udžbenik dodatno dobiva na važnosti zbog toga što daje neku novu, rekao bih bolju sliku o Hrvatskoj i Jelačiću. Osim toga ulomak o Jelačiću se nalazi prije odlomka o njegovom vojnom pohodu u istoj nastavnoj jedinici čiji je naslov „Napad na ustavnu Mađarsku“ [„Támadás az alkotmányos Magyarország ellen”].¹⁶³

Drugi udžbenik, onaj Andree Horváth, Atille Horváth Leventea, itd. iz 2017., također donosi određene promjene u prikazu Jelačića. Tako se navodi da je Jelačić postavljen za bana od strane cara zbog antimadžarskih stavova (što nije netočno), kao i to da su se Mađari slagali s njegovim planovima za Hrvatsku, ali je on odbijao prijedloge Mađara. Takav prikaz je sličan ono koji sam maloprije spomenuo: iako su Mađari ponudili određena prava zemlji kojoj je bio na čelu, on je i dalje bio protiv toga što mu se nudilo, kao i sve ostale nacionalnosti.¹⁶⁴ Bez obzira na ove novitete u prikazu neke su stvari ostale. Tako se i u Hámorijevom udžbeniku napominje da: je Jelačić nezakonito imenovan banom, da je njegov prelazak Drave prvi napad carske vojske na revolucionarnu Mađarsku, da se sukobio s mađarskom vojskom kod Pákozda, gdje je zaustavljen, a nakon primirja koje on traži bježi prema Beču.¹⁶⁵ Ni drugi udžbenik ne daje pretjerano drukčiji prikaz bitke kod Pákozda, a jedino bi u njemu različito bilo što se ne spominje da je Jelačić nelegalno došao na bansku čast i što je jasno naznačeno da su Mađari pobijedili kod

¹⁶¹ Péter Hámori i Péter Horváth, nav. dj., 2016., 175.

¹⁶² Isti.

¹⁶³ Isti, 174.

¹⁶⁴ Andrea Horváth, Atille Horváth Levente, itd., nav. dj., 2017., 163.

¹⁶⁵ Hámori i Horváth, 2016., nav. dj., 176.

Pákozda.¹⁶⁶ U ova dva udžbenika se samo jednom pojavljuju hrvatske zemlje na karti i to u Hámorijevom udžbeniku u kojem Hrvatska nije izdvojena kao posebni dio Ugarske.¹⁶⁷

Hrvati se u oba udžbenika spominju dva puta, a prikaz ovog razdoblja u njima je puno bolje izveden od prikaza prošlog razdoblja (razdoblja prije 1848.). To se poboljšanje prvenstveno može zahvaliti jednostavnijim prikazom i u slučaju Hámorijeva udžbenika, drugačiji pogledom na dosadašnje *neprijatelje* – pobunjene nacionalnosti, ponajviše Hrvate i Jelačića. Ukupno gledajući u ovih 10 udžbenika Hrvati se spominju 24 puta, što bi značilo da se Hrvati spominju 2,4 puta po udžbeniku kada se o ovom razdoblju radi, češće nego što se spominju u nastavnim jedinicama koje obrađuju razdoblje do 1848. Ban Jelačić i bitka kod Pákozda nezaobilazan su dio svih mađarskih udžbenika za sedmi razred te predstavljaju konstantu u njima, s obzirom da su i nezaobilazni dijelovi mađarske povijesti. Barun Josip Jelačić je prvi etnički Hrvat koji se pojavljuje u svakom mađarskom udžbeniku te druga konstanta koja bi se mogla povezati s hrvatskom poviješću. Za razliku od Ignjata Martinovića, prvu konstantu, o kojem sam govorio ranije na Jelačića se niti u jednom mađarskom udžbeniku ne referira kao mađarskog ili ugarskog generala/državnika, već uvijek kao hrvatskog bana i, u većini udžbenika, carskog vojskovođu.

Razdoblje nakon 1849.

Analizu prikaza o razdoblju nakon 1849., tj. nakon Mađarske revolucije započeti ću s prikazom bitnih osoba iz mađarske nacionalne povijesti, koje su svoj status stekle upravo sa završetkom razdoblja kojim sam se prethodno bavio. Riječ je o analizi prikaza 13 mađarskih generala pogubljenih u Aradu nakon mađarskog poraza 1849. Na ovakav početak analize prikaza razdoblja sam se odlučio zbog toga što se priča o tzv. aradskim mučenicima često spominje ili na kraju cjeline o razdoblju revolucije ili na početku cjeline koje prikazuju ovo razdoblje. Ipak bitnijim smatram to što se imena tih generala spominju u svakom mađarskom udžbeniku koji

¹⁶⁶ Andrea Horváth i Horváth Levente, nav. dj., 2017., 164.

¹⁶⁷ Hámori i Horváth, 2016., nav. dj., 178.

sam analizirao. Jedan od trinaest generala koji su prikazani kao tragične žrtve austrijske represije i osвете nakon revolucije bio je i etnički Hrvat, Karlo Knezić.¹⁶⁸

Ime Karla Knezića u svakom od udžbenika se piše mađarizirano (Knezich Károly) i njegov lik se ne izdvaja od prikaza ostalih ljudi pogubljenih u Aradu 1849. Aradski mučenici, među kojima je i Knezić, smatraju se mađarskim nacionalnim junacima, kojima se u čast šestog listopada svake godine širom Mađarske i u ostalim zemljama Panonske nizine u kojima živi značajniji broj mađarske nacionalne manjine polažu vijenci i pale svijeće.¹⁶⁹ Za moj rad je bitan zbog toga što je on treći etnički Hrvat koji se poimence spominje u svakom mađarskom udžbeniku s kojim sam radio, dakle još jedna konstanta u mađarskim udžbenicima koja se tiče i Hrvata.¹⁷⁰

Ono čemu sam u ovom razdoblju posvetio najviše pažnje, što zbog povijesne važnosti dokumenta, što zbog činjenice da je očita dodirna točka između hrvatskih i mađarskih udžbenika, ali i hrvatske i mađarske povijesti je Hrvatsko-ugarska nagodba. Obratio sam pažnju na više faktora: spominje li se, spominje li se u punom imenu ili drugačije, je li prikazana kao dogovor ili drugačije, ali također i na to koliko je detaljno prikazana i u kojem kontekstu. Kao i do sada, najveća razlika, može se vidjeti u udžbenicima iz devedesetih godina, dakle u udžbenicima koji su bili u upotrebi prije uvođenja prvog NAT-a – u udžbeniku Géze Závodszkog iz 1993. i Mátyása Helméczyja iz 1994. Tako se u udžbeniku Závodszkog spominje da su Hrvati dobili samoupravu u krajevima u kojima su živjeli kao država članica/partner (Ugarske), bez navođenja je li to doneseno odvojenim dokumentom ili kako se taj dokument zvao te naravno, bez navođenja detalja te hrvatske samouprave.¹⁷¹ Taj ulomak se pojavljuje u nastavnoj jedinici „Politički život u Ugarskoj od nagodbe do početka 20. stoljeća“ [„A politikai élet Magyarországon a kiegyezéstől a XX. század elejéig“], u odlomku koji govori o Zakonu o nacionalnostima iz 1868., što stavlja nagodbu u šire pitanje odnosa *državotvorne nacije* s nacionalnostima Ugarske.¹⁷²

¹⁶⁸ Više o njemu: József Hajagos, *Knezić Károly, a Heves megyébe származott horvát vértanú* (online) (Pécs: 2008.), pristup 4.3.2019., <https://web.archive.org/web/20091018100610/http://www.berze-nagy.sulinet.hu/hajagos/knezic.htm>

¹⁶⁹ Kao primjer tomu prilažem link sa službenih stranica grada Veszpréma koji spominje obilježavanje toga dana. Pristup 3.3.2019.: <http://www.veszprem.hu/veszpremieknnek/hirek/kozeleti-hirek/6533-emberek-akik-eletuket-adtak-a-szabadsagert-oktober-hatodikara-emlekeztek>

¹⁷⁰ Primjer udžbenika u kojemu se spominje: Helméczy, nav. dj., 1994., 136.

¹⁷¹ Závodszky, nav. dj., 1993., 172.

¹⁷² Detaljnije o Zakonu o nacionalnostima, tj. Zakonu XLIV iz 1868. govori Kontler. Kontler, nav. dj., 287.

Hrvatsko-ugarska nagodba se u Helméczyjevom udžbeniku spominje, kao i u svim ostalim udžbenicima u kojima se spominje, ili u zasebnoj nastavnoj jedinici ili u poglavlju koje se bavi nacionalnim pitanjem u Ugarskoj i to uvijek kao jedna od posljedica Austro-ugarske nagodbe. Odnosi s Hrvatima u razdoblju nakon 1849. u mađarskim udžbenicima se dakle ne stavljaju izvan općeg pitanja odnosa Mađara sa ostalim nacionalnostima povijesne Ugarske. Ipak u Helméczyjevom udžbeniku, za razliku od prethodno spomenutog udžbenika iste generacije, Hrvatsko-ugarska nagodba se navodi imenom [Horvát-magyar kiegyezés] kao dogovor Hrvata i Mađara, s točno navedenim pravima koje je Hrvatska dobila kao samostalna država unutar Ugarske.¹⁷³ Vidi se dakle jasna razlika ne samo u detaljnosti prikaza već i u činjenici da se Hrvatska spominje kao država u jednom udžbeniku, a u drugom se spominju krajevi u kojima Hrvati žive.

Ova razlika puno je bitnija nego što se čini, s obzirom da se u prvom slučaju jasno vidi postojanje Hrvatske kao posebne državne cjeline šire Ugarske, što stavlja Hrvate u poseban položaj i spram drugih nacionalnosti, a u drugom su Hrvati bez obzira na to što su dobili poseban status u potpunosti izjednačeni s ostalim nacionalnostima. Hrvati se spominju u udžbeniku Závodszykog iz 1993. dva puta (u tekstovima oba puta), a u istom se spominje i grad Rijeka u smislu razvoja brodogradnje i razvoja luke.¹⁷⁴ Helméczyjev udžbenik pak spominje Hrvate tri puta, u tekstovima i jednom, na vrlo zanimljivoj nacionalnoj karti Austro-Ugarske, na kojoj Hrvatska nije posebno izdvojena unutar Ugarske, a na karti se spominju i posebni stanovnici austrijske Dalmacije, odnosno Dalmatinci, kao poseban narod.¹⁷⁵

Udžbenik Závodszykog iz 1993. poseban je zbog jednog negativnog razloga, naime, jedino u tom udžbeniku od svih 12 s kojima sam radio se ni jednom ne spominje riječ Hrvatska [Horvátország] u ni jednom od tri razdoblja u kojima sam analizirao prikaz Hrvata. Ovaj, po meni vrlo bitan nedostatak, autor ispravlja u svojem udžbeniku iz 2004. nastalom po napucima drugog NAT-a. U tom udžbeniku, koji se gotovo ni u čemu ne razlikuje od svoga prethodnika, se

¹⁷³ Helméczy, nav. dj., 1994., 151.

¹⁷⁴ Závodszy, nav. dj., 1993., 177.

¹⁷⁵ Karta na 140. stranici. Isti, 140.

spominje da Hrvatska dobiva samoupravu kao *zemlja-partner* [társország], a sve ostalo je u prikazu isto.¹⁷⁶

Drugi udžbenik, također nastao po drugom NAT-u, s kojim sam radio daje čak i oskudniji opis položaja Hrvatske nakon Austro-Ugarske nagodbe. U tom udžbeniku, tj. udžbeniku Balle Árpáda iz 2003. se navodi samo to da Hrvati dobivaju kompletnu teritorijalnu samoupravu. Ne spominje se na primjer ni to da je do nekog posebnog sporazuma došlo, niti poseban status Hrvatske, stavljajući tu dobivenu samoupravu u konstrukt već spomenutog Zakona o nacionalnostima što je potpuno netočno.¹⁷⁷ Hrvati se u tom udžbeniku u tekstovima i na kartama spominju tri puta, uz tekstove na etničkim kartama s Hrvatskom koja nije posebno označena unutar Austro-Ugarske.¹⁷⁸ Hrvatska je posebno označena na jednoj političkoj karti, kao i na gospodarskim kartama koje pokazuju gospodarski napredak Ugarske i razvoj željezničke mreže Ugarske.¹⁷⁹

Hrvati se u udžbeniku Závodszy iz 2004. spominju samo jednom. Uz sve nedostatke ovih udžbenika, kao i nedostatke udžbenika Závodszy iz 1993. u prikazu nagodbe, oni su u nečemu u prednosti nad udžbenikom Helméczyja iz 1994. pa i nad nekim drugim udžbenicima koji su se koristili u školama prije i nakon njih. Naime ti su udžbenici jedni od onih u kojima se navodi i priznaje da je jedan od bitnijih uzroka nacionalnih napetosti između Mađara i ostalih naroda, između ostaloga bila i politika asimilacije i nepridržavanje Zakona XLIV iz 1868.¹⁸⁰ Ako uzmemo u obzir da je priča o tome kako Hrvati dobivaju svoju samoupravu uvijek smještena u širi kontekst donošenja Zakona XLIV jasno se da iščitati kako su za nezadovoljstva naroda, dakle i Hrvata u neku ruku krivi i Mađari. Izostanak nazivanja Hrvatsko-ugarske nagodbe imenom i neulaženje u detalje Nagodbe u udžbenicima se gotovo savršeno poklapa s time da se posebno napominje da su ugarske vlade, pogotovo ona Kálmána Tisze, svojim postupcima uzrokovale nezadovoljstvo nemađarskih naroda u Ugarskoj. Od 10 udžbenika koje sam analizirao, a bave se ovim razdobljem u samo jednom udžbeniku (nastao po NAT-u iz 2012.) sam našao da se spominje naziv i detalji Hrvatsko-ugarske nagodbe i da se priznaje da su nezadovoljstva nacionalnosti uzrokovale i greške ugarskih vlada.

¹⁷⁶ Kao na primjer isti tekst o Rijeci na 198. stranici. Závodszy, nav. dj., 2004., 198. i 211.

¹⁷⁷ Balla, nav. dj., 2003., 195.

¹⁷⁸ Isti, 194. i 223.

¹⁷⁹ Isti, 186., 201. i 205.

¹⁸⁰ Balla to spominje na 223. stranici svoga udžbenika. Balla, nav. dj., 2003., 223.

Ta se razlika dobro vidi i u slučaju udžbenika nastalih po prvom NAT-u, Biharijevom iz 2000. i Bánhegyijevom iz 2001. Bánhegyi u svojem udžbeniku daje možda i najdetaljniji opis Hrvatsko-ugarske nagodbe. On osim toga navodi Hrvate kao najbuntovnije nacionalnost [nemzetiség] koja je jedina imala poseban državni status u Ugarskoj kroz povijest, koji je i bio jedan od temelja donošenja nagodbe. O samoj Nagodbi navodi koja je točno prava Hrvatska dobila, ali i što je ostalo izvan ovlasti hrvatske vlade i bana te navodi između ostalog zašto su Hrvati konkretno bili nezadovoljni novim poretkom u Ugarskoj u kontekstu nezadovoljstva nacionalnosti u Ugarskoj.¹⁸¹

Biharijev udžbenik s druge strane uopće ne spominje u tekstovima nikakav dogovor i nikakvu hrvatsku samoupravu. Taj udžbenik to samo neizravno referira u grafu koji prikazuje dualistički sustav vlasti u Austro-Ugarskoj dodavanjem posebnih tijela hrvatske Vlade i Sabora uz prikaz mađarske Vlade i Sabora. Ipak, za razliku od Bánhegyijeva udžbenika spominje ovaj udžbenik spominje i nepridržavanja mađarskih vlada, ponajviše one Tisze Kálmána Zakona o nacionalnostima.¹⁸² U tom se udžbeniku osim navedenog Hrvati spominju samo jednom u ovom razdoblju i to na kružnom grafikonu koji pokazuje postotne udjele nacionalnosti u užoj Ugarskoj 1910. (bez Hrvatske) u kojoj su Hrvati prikazani zajedno sa Srbima u jednoj od kategorija.¹⁸³ U Bánhegyijevom se udžbeniku Hrvati spominju dva puta u ovom razdoblju, uz već navedeno i na preciznoj nacionalnoj karti odvojeno od Srba, s Hrvatskom izdvojenom unutar Ugarske.¹⁸⁴ Teritorij Hrvatske nije posebno označen u Ugarskoj još jednom na prikazu karte Balkana, gdje je na sjevernim granicama te regije, označena Ugarska.¹⁸⁵

Udžbenici nastali po NAT-u iz 2007., dakle onaj Helméczyjev iz 2011. i Ballin iz 2013. još su jedan par udžbenika koji potvrđuje moje zapažanje o kojemu sam govorio u prethodna dva ulomka. Oni se time ne razlikuju previše od svojih prethodnika iz 1994., tj. iz 2003. Tako se u Helméczyjevom udžbeniku iz 2011. na isti način piše o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi. Hrvatsko-ugarska nagodba se tako opet navodi imenom [Horvát-magyar kiegyezés] kao dogovor Hrvata i Mađara, s točno navedenim pravima koje je Hrvatska dobila kao samostalna država unutar

¹⁸¹ Bánhegyi, nav. dj., 2001., 114.

¹⁸² Graf na 129., ulomak gdje navodi nepridržavanje Zakona na 153. stranici. Bihari, *A 19. század*, 129. i 153.

¹⁸³ Bánhegyi, nav. dj., 2001., 150.

¹⁸⁴ Isti, 115.

¹⁸⁵ Isti, 136.

Ugarske. Jedini dodatak tome u ovom udžbeniku je taj da Hrvatska dobija i status *tagországa* unutar Ugarske.¹⁸⁶

Na isti način ne piše o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi u Ballinom udžbeniku iz 2013. gdje se spominje samo da Hrvati dobivaju teritorijalnu samoupravu u istom kontekstu kao i u udžbeniku iz 2003. Helméczyjev udžbenik u gradivu koje se tiče ovog razdoblja spominje Hrvate dva puta, manje nego u udžbeniku iz 1994., navodeći ih još na nacionalnoj karti Austro-Ugarske.¹⁸⁷ Teritorij Hrvatske prikazuje se još dva puta, jednom na političkoj karti posebno izdvojeno i jednom neoznačeno posebno na karti razvitka željezničke mreže u Ugarskoj.¹⁸⁸ U Ballinom udžbeniku Hrvati se spominju četiri puta, najviše od svih udžbenika što se tiče gradiva ovog razdoblja, na dvije etničke karte, Ugarske i Austro-Ugarske, odvojeno od Srba.¹⁸⁹

Ovim udžbenicima zajedničko je da se bave i emigracijama iz Ugarske, s izuzetkom udžbenika nastalih devedesetih. Za emigraciju su izrazito bitne brojke, a uglavnom se spominje ona od 1,500,000 stanovnika Ugarske. Što se emigracije tiče, javlja se sličan problem pronalaska udjela Hrvata u tim brojkama kao i u slučaju udjelu Hrvata među ugarskim vojnicima u Napoleonskim ratovima. Većina udžbenika preleti preko toga navodeći samo sveukupnu brojku i probleme koji su navodili ljude na napuštanje svoje domovine, sa jednim izuzetkom Ballina udžbenika iz 2013.¹⁹⁰ Naime taj udžbenik donosi na karti Ugarske, na kojoj Hrvatska nije posebno označena, koliko je približno u svakoj od županija ljudi emigriralo, s tim da su na toj karti prikazane i hrvatske županije. Kada bi se zbrojile brojke koje po toj karti dobijamo, iz Hrvatske, Slavonije i Srijema, dakle teritorija pod nadležnošću hrvatskog Sabora, je otišlo 157,500 ljudi.¹⁹¹ Ni ta karta nam ne govori koliko je točno Hrvata emigriralo tih godina u

¹⁸⁶ Helméczy, nav. dj., 2011., 115.

¹⁸⁷ Isti.

¹⁸⁸ Nacionalna karta Austro-Ugarske koju sam spomenuo ista je onoj u udžbeniku iz 1994. na kojoj su Dalmatinci također prikazani kao narod koji živi u austrijskoj Dalmaciji i na kojoj je Hrvatska neizdvojena u Ugarskoj. Isti, 149. i 161.

¹⁸⁹ Karta Austro-Ugarske na 195. miješa Bošnjake i Srbe tako da je prikaz nacionalne strukture Hrvatske, iako je ona prikazana izdvojena unutar Ugarske, izrazito neprecizan. Balla, nav. dj., 2013., 163. i 195.

¹⁹⁰ Na primjer Helméczyjev iz 2011. je jedan od onih za koje možemo reći da prelete preko priče o emigraciji navodeći samo brojke i razloge emigracije ukratko. Kao što pokazuje i: Helméczy, nav. dj., 2011., 175.

¹⁹¹ Balla, nav. dj., 2013., 194. U našim udžbenicima tako se ne barata tako preciznim brojkama. Kao primjer navodim udžbenik Krešimira Erdelje „Tragovi prošlosti 7“ iz 2007., u kojem se navodi je veliki broj ljudi koji nisu pronašli zaposlenje u malobrojnim gradovima iselio iz zemlje i da je iseljavanje bilo veće iz Dalmacije nego iz Banske Hrvatske. Krešimir Erdelja i Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, (Zagreb: Školska knjiga, 2007.), 161.

sveukupnom broju emigriranih stanovnika Ugarske.¹⁹² Priča o emigraciji na isti način prikazuje problem o kojem sam već govorio ranije, odnosi li se to što se govori u udžbenicima na cijelu Ugarsku ili na njen *uži* dio, dakle Mađarsku i Erdelj. Slična dilema mi se javljala i kad je bilo riječi o napretku industrije ili napretku željezničke mreže, s tim da kad se govori o tome obično je uz tekst priložena i karta koja nam to može reći preciznije.

Prije nego što prikazem udžbenike nastale po najnovijem NAT-u iz 2012. podsjetio bih na to da je dotadašnje gradivo 7. razreda podijeljeno na 6. i 7. razred. Granica podjele je kraj Mađarske revolucije, što znači da 7. razred započinje upravo s razdobljem nakon 1849.¹⁹³ Kao i u prijašnjim udžbenicima i ovo se razdoblje obrađuje u 7-9 nastavna jedinica raspoređenih u jednu cjelinu. Udžbenici ove generacije koje sam koristio za analizu su udžbenik Pétera Horvátha iz 2015. i udžbenik Pétera Bencsika i drugih iz 2014. Kao i prošli udžbenici ove generacije s kojima sam radio, pisani su sažetije, no ne mogu reći da im je to nedostatak ili da je razdoblje prikazano previše skromno. Primjerice upravo udžbenik Pétera Horvátha spominje nazive i detalje Hrvatsko-ugarske nagodbe.¹⁹⁴ Isti udžbenik objašnjava i to da se priznaje da su nezadovoljstva nacionalnosti uzrokovale i greške ugarskih vlada.¹⁹⁵ Udžbenik donosi i shemu hrvatskih državnih tijela.¹⁹⁶ Hrvati se u ovom udžbeniku spominju tri puta u razdoblju nakon 1849., što je daleko više od ostalih nacionalnosti, koje se spominju po jedan put svaka. Tako se Hrvati mogu pronaći na nacionalnoj karti Austro-Ugarske, na kojoj su prikazani odvojeno od Srba s Hrvatskom posebno izdvojenom unutar Austro-Ugarske.¹⁹⁷

Udžbenik P. Bencsika i A. H. Leventea donosi nešto više karata (četiri), ali je od toga ipak važnije da je prikaz Hrvatsko-ugarske nagodbe je sličan kao u prethodnom udžbeniku, dakle ne pretjerano detaljno, ali spomenut nazivom. Ovaj udžbenik, ali i onaj P. Horvátha, Hrvatsko-ugarsku nagodbu navodi kao izričitu potrebu *radi unutarnjeg mira*, umjesto da spomene da se samo dogodila, kao što je to bio slučaj u prethodnim udžbenicima.¹⁹⁸ U ovom udžbeniku kao što sam već spomenuo postoje četiri karte. Dvije te karte su političke: karta u doba neoapsolutizma

¹⁹² Podaci se obrađuju u nastavnoj jedinici „Milenij“ [„A millennium“]. Balla, nav. dj., 2013., 192-195.

¹⁹³ Gradivo nacionalne povijesti počinje tako s nastavnom jedinicom „Apsolutizam i opozicija“ [„Önkényuralom és ellenállás”] u udžbeniku Pétera Horvátha. Péter Horváth, *Történelem 7 az általános iskolások számára*, (Debrecen: OFI, 2015.), 40.

¹⁹⁴ Isti, 50.

¹⁹⁵ Isti, 77.

¹⁹⁶ Isti, 49.

¹⁹⁷ Isti, 77.

¹⁹⁸ Péter Bencsik, Atilla Horváth Levente, itd., *Történelem 7*, (Budapest: Mozaik 2014.), 51.

na kojoj je Hrvatska posebno označena izvan Ugarske i karta Ugarske po županijama s Hrvatskom posebno označenom unutar Ugarske.¹⁹⁹ Gospodarska koju možemo pronaći u ovom udžbeniku je karta napretka željezničke mreže, na kojoj Hrvatska nije posebno označena, a ona nacionalna karta Austro-Ugarske također ne pokazuje Hrvatsku posebno označenu unutar Ugarske.²⁰⁰ Hrvati se u ovom udžbeniku u ovom razdoblju spominju tri puta.

U ovom razdoblju, Hrvati se spominju sveukupno 24 puta, što je jednako broju spominjanja u prošlom razdoblju s prosjekom od 2,4 spominjanja po udžbeniku. Osim Karla Knezića, za ovo razdoblje ne možemo ništa više ustanoviti kao konstantu u svim udžbenicima u punom smislu te riječi, čak ni ono što sam napomenuo kao najvažnije u ovom razdoblju – Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Iako se u svakom od udžbenika može pretpostaviti (možda sa izuzetkom Biharijeva) da su Hrvati imali samoupravu na svom teritoriju i da je do nekakvog dogovora vjerojatno došlo, tek u pet od deset udžbenika koje sam koristio za ovo razdoblje se izrijekom navodi naziv Hrvatsko-ugarska nagodba i njeni detalji. Također se može primijetiti da se Hrvati i stanje u Hrvatskoj u tekstovima udžbenika nakon priče o nagodbi tj. dobivanju samouprave ne spominju.

To naravno ostavlja dojam da u mađarskim udžbenicima nešto nedostaje. Riječ je dakako o hrvatskom banu od 1873. do 1903., Károlyu (Dragutinu) Khuen-Héderváryju, kojega se u Hrvatskoj najčešće povezuje s mađarizacijom.²⁰¹ *Veliki spletkar* hrvatske povijesti 19. stoljeća i možda najnegativnije viđeni Mađar u hrvatskoj povijesti ne spominje ni jednom u 10 udžbenika u kojima sam analizirao ovo razdoblje.²⁰² Uzevši u obzir da je Héderváry bio i ugarski premijer u dva navrata, ovaj nedostatak se čini još i većim. Zapravo jedinu naznaku u svih 10 udžbenika da se možda u tekstu misli na njega nalazimo kada se govori o političkim nemirima u Budimpešti na početku 20. stoljeća, kada kralj nije želio da vlast preuzme opozicija pa na čelo mađarske vlade

¹⁹⁹ Isti, 42. i 51.

²⁰⁰ Gospodarska na 55., a etnička na 57. Isti, 55. i 57.

²⁰¹ Neizostavan dio hrvatske literature koja govori o drugoj polovici 20. stoljeća. Njegova vladavina u Hrvatskoj tako je prikazana u djelu „Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.“ grupe autora zauzima 40-ak stranica. Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 117-158.

²⁰² *A cselszövő* na mađarskom, iz opere Ferencza Erkela „Hunyadi László“ u kojoj se izraz koristi za Ulrika Celjskog (nakon što je njegovo ubojstvo pokazano u operi). Zbog negativne slike o liku Ulrika Celjskog u toj operi i mađarskoj povijesti izraz je opstao i ima izrazito negativnu konotaciju. Doslovno se izraz prevodi kao spletkar, onaj koji pravi smutnju.

koja pada postavlja svog čovjeka.²⁰³ Konkretno se spominje 1905., što ga isključuje, ali kada pada vlada kraljeva povjerenika i premijer postaje Istán Tisza (govorim o 1910.) na čelu vlade je bio upravo on. U udžbenicima također nema riječi ni o *Riječkoj krpici*, niti o prijedlozima suradnje hrvatskih političara s mađarskom opozicijom (*novi kurs*), što se također može činiti nedostatkom.²⁰⁴

Što mogu na kraju reći o prikazu Hrvata u mađarskim udžbenicima? Čitajući mađarske udžbenike došao sam do zaključka da slika Hrvata u njima nije negativna. Hrvati se uglavnom spominju u nastavnim jedinicama i poglavljama koje govore o drugim narodima u Ugarskoj, tako da se obično promatraju u širem kontekstu, dakle kao *jedni od mnogih*. Ipak ne mogu se oteti dojmu da su Hrvati kao i druge nacionalnosti u njima prikazane kao vječito buntovne i kao vječito nezadovoljne životom u Ugarskoj.²⁰⁵ Primjer tomu su i ulomci knjiga koje govore o Zakonu o nacionalnostima, koji se (opravdano) navodi kao najliberalniji zakon te vrste u Europi toga doba, ali prava koje su nacionalnosti dobile *jednostavno nisu bila viđena kao dostatna*. Time se šalje slika o tome da su Mađari svim silama nastojali udovoljiti nacionalnostima koje su uvijek tražile previše u svakom udžbeniku, ali samo 5 od 10 udžbenika priznaje da su i ugarske vlade mogle učiniti više i pridržavati se Zakona donekle dosljednije.

Uzevši i to u obzir i dalje ne mogu reći da se Hrvate gleda isto kao i ostale nacionalnosti u Ugarskoj. Ovisno o udžbeniku, više ili manje se u svakom napominje da su Hrvati imali svoja prava i imali svoju teritorijalnu samoupravu, kao i povijesno pokriće za ta prava i tu samoupravu, zbog čega su Hrvati postavljeni na drugačiji položaj u odnosu spram prikaza drugih nacionalnosti koje to nisu imale. Jedina osoba za koju bi se moglo pretpostaviti da ju se promatra u nešto lošijem položaju bi bio Josip Jelačić, iako ni njegov prikaz nije nužno negativan, ako ga usporedimo s prikazom drugih austrijskih generala toga razdoblja, kao na primjer Haynaua.²⁰⁶ Njega se uglavnom prikazuje kao onoga koji *bježi*, što sam objasnio na stranici 16. Uz Jelačića od Hrvata se u mađarskim udžbenicima spominje stalno i Karlo Knezić, čija se važnost više veže

²⁰³ Helméczy, nav. dj., 2011., 175.

²⁰⁴ Detaljnije o *Riječkoj krpici* i politici *novog kursa* govore: Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, itd., nav. dj., 41.; 211-221.

²⁰⁵ Kao primjer dao bih odlomak „Hrvatsko nezadovoljstvo“ [„Horvát elégedetlenség”] u kojem piše: *Iako je Hrvatsko-ugarska nagodba pružala široku samoupravu, ona nije zadovoljavala značajan dio hrvatskog naroda. Zahijevali su veća prava, dapače – poput one mađarske – punu državnu ravnopravnost. [Bár a horvát-magyar kiegyezés széles körű önkormányzatot nyújtott, az a horvát nép jelentős részét nem elégítette ki. További jogokat követeltek, sőt – magyarokéhoz hasonló – teljes állami egyenjogúságot]*. Helméczy, nav. dj., 2011., 155.

²⁰⁶ Primjer tomu na 119. stranici Ballina udžbenika iz 2013. Balla, nav. dj., 2013., 119.

uz mađarsku povijest nego uz hrvatsku. Ignjat Martinović, koji se spominje u svim mađarskim udžbenicima isključivo vezan uz mađarsku povijest, je također na neki način konstanta koja se gleda i kao dio hrvatske povijesti. U pet od deset analiziranih udžbenika spominje se i Ljudevit Gaj te njegov pokret što nam daje sliku o tome da su Hrvati i osobe iz hrvatske povijesti u mađarskim udžbenicima prikazani uglavnom usko vezani uz mađarsku povijest. Prikaz Hrvata ne izdvaja se pretjerano od drugih nacionalnosti, a gotovo se bi se moglo reći da je prikaz Hrvata u mađarskim udžbenicima neutralan, s izuzetkom prikaza Jelačića.

5. Mađari u hrvatskim udžbenicima

Poglavlje koje će se baviti prikazom Mađara u hrvatskim udžbenicima počeo ću na isti način kao i ono koje se bavilo prikazom Hrvata u mađarskim udžbenicima, s navođenjem udžbenika koje sam koristio. S obzirom da se razdoblje dugog devetnaestog stoljeća u hrvatskim udžbenicima obrađuje u udžbenicima sedmih razreda bez pretjerano velikih promjena u rasponu gradiva u posljednjih 28 godina, u svom sam se radu koristio samo udžbenicima za sedmi razred osnovne škole. Slično većini mađarskih udžbenika s kojima sam se služio, dugo devetnaesto stoljeće u udžbenicima povijesti sedmog razreda obično je prošireno još i za gradivo koje se bavi vladavinom Marije Terezije i Josipa II., tj. gradivom koje se bavi vladarima prosvijećenog apsolutizma. Sveukupno sam koristio 11 udžbenika nastalih od ranih devedesetih do danas (najnoviji udžbenik koji sam koristio je iz 2014.), a udžbenike sam birao po više kriterija. Nastojao sam dakle birati udžbenike iz svake generacije od ranih devedesetih, ovisno o većim ili manjim promjenama planova i programa (uključujući i jedan prije donošenja prvog kurikulumu za osnovne škole 1995.).

Iz razdoblja prije donošenja prvih novijih programa, tj. prije 1995. sam izabrao udžbenik Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebice iz 1993. (Pavličević, Dragutin, Filip Potrebica. *Povijest: za sedmi razred osnovne škole*, 2. izd., Zagreb: Školska knjiga, 1993.). Od udžbenika nastalih po prvim planovima i programima iz prve polovice devedesetih odlučio sam se za sljedeće udžbenike: Agičić, Damir. *Povijest VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.; Agičić, Damir. *Povijest 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 1998. i Pavličević, Dragutin, Filip Potrebica. *Povijest: za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1999. Od udžbenika nastalih u prvoj polovici prošlog desetljeća odlučio sam se za iduće udžbenike: Agičić, Damir, Snježana Koren, Magdalena Najbar-Agičić. *Povijest: za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International, 2003.; Mirošević, Franko, Ivka Pavičić. *Povijest 7*. Zagreb: Školska knjiga, 2004. i Posavec, Vladimir. *Povijest novoga vijeka: za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005. Uz ove udžbenike izabrao sam još tri udžbenika nastalih po trenutno važećim planovima i programima iz 2006. i to udžbenike: Agičić, Damir. *Povijest 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil international, 2013.;

Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u sedmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2007. i Holjevac, Željko, Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić. *Povijest 7: udžbenik iz povijesti za 7. razred osnovne škole*. Samobor: Meridijani, 2007. Uz ove udžbenike u svome radu sam koristio i udžbenik Miroslava Akmadže iz 2014. kao primjer najnovije generacije udžbenika.²⁰⁷

Više je razloga baš ovog izbora knjiga. Kao prvi razlog bih svakako naveo njihovu dostupnost u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici te Knjižnici Filozofskog fakulteta Zagreb, a koristio sam se i udžbenicima iz privatne zbirke. Uz to, nastojao sam birati udžbenike istih autora iz različitih razdoblja (na primjer četiri udžbenika u izradi kojih je sudjelovao Damir Agičić) i od različitih nakladnika (udžbenik profesora Agičića iz 1996. kojemu je nakladnik Alfa i udžbenik istog autora kojemu je nakladnik Profil iz 1998. navodim kao primjer ovomu). Obratio sam pažnju i na to da u svoj rad uključim udžbenike više nakladnika. Tako sam u svom radu, kao što se može vidjeti, koristio tri udžbenika Profila, tri udžbenika Školske knjige, tri udžbenika Alfe te po jedan udžbenik Meridijana i Naklade Ljevak.

Gradivo u analizi udžbenika podijelio sam na isti način kao i u mađarskim udžbenicima, dakle na tri razdoblja: razdoblje prije revolucionarnog razdoblja 1848., revolucionarno razdoblje 1848./1849., te razdoblje nakon revolucionarnog razdoblja 1848./1849. Razlog podjele gradiva na ovaj način je taj što sam pokušao što sličnije analizirati prikaz Mađara u hrvatskim udžbenicima načinu na koji sam analizirao Hrvate u mađarskim.²⁰⁸ Ipak napomenuo bih da razlike u rasporedu cjelina u udžbenicima postoje te se tako razdoblje 1848./1849. u većini hrvatskih udžbenika obrađuje zajedno s gradivom nacionalne povijesti od početka udžbenika, tako da sam morao zbog te dosljednosti rascjepkati cjeline, što mi bez obzira na sve nije predstavljalo problem.²⁰⁹ Uz to jedna od bitnijih razlika koju bih napomenuo je i to što se Mađari i mađarska povijest ne obrađuje samo u gradivu naše nacionalne povijesti, kao što je slučaj s Hrvatima u gradivu mađarske nacionalne povijesti. Mađari se često spominju i u poglavljima

²⁰⁷ Ovaj udžbenik u mom radu ima referentnu ulogu, tj. koristio sam ga kao dokaz stava da sadržaj udžbenika više ovisi o autoru i izdavaču nego o njegovoj generaciji. Uglavnom je korišten oko prikaza stalnih tema ili oko prikaza konstanti u mom radu. Miroslav Akmadža, *Povijest 7: udžbenik za sedmi razred osnovne škole*, (Zagreb: Alfa, 2014.).

²⁰⁸ Način opisan na početku prošlog poglavlja.

²⁰⁹ Kao primjer navodim udžbenik Mirošević-Pavičić iz 2004. gdje se revolucionarno razdoblje obrađuje u cjelini „Hrvatska od sredine 18. stoljeća do sredine 19. stoljeća“.

koja obrađuju i europsku povijest, obično zajedno s gradivom koje govori o Habsburškoj Monarhiji, tj. Austro-Ugarskoj u sklopu europske povijesti.

U poglavljima nacionalne i europske povijesti analizirao sam prikaz Mađara i mađarske povijesti u njima te u razdobljima koje pokrivaju. Slično analizi prikaza Hrvata u mađarskim udžbenicima, posebnu pažnju sam posvetio osobama koje se spominju u hrvatskim udžbenicima. U pitanju su dakle etnički Mađari koji se spominju, odnosno ne spominju, kao i osobe hrvatskog podrijetla koje su imale posebnu važnost u mađarskoj povijesti. Kao i u slučaju Hrvata u mađarskim udžbenicima, obratio sam pažnju i kako im se imena pišu (hrvatskim ili mađarskim pravopisom i pišu li se točno ili ne). Važnim sam smatrao prikaz Hrvatske na kartama. Shodno tomu sam i analizirao u kojem se odnosu Ugarska/Mađarska prikazuje u usporedbi s Hrvatskom.²¹⁰ Uz to u obzir sam uzeo i slikovne prikaze Mađara, ugarske/mađarske države i ugarskih/mađarskih državnih institucija, kao i izdvojene, dodatne povijesne izvore i književne tekstove u hrvatskim udžbenicima kojima sam se služio.

Na isti način kao što sam brojao Hrvate u mađarskim udžbenicima brojao sam i Mađare u hrvatskim udžbenicima. Kao jedinu razliku naveo bih samo da nisam brojao iste narode koje sam brojao u mađarskim udžbenicima, dakle umjesto Rumunja i Slovaka brojao sam Slovence i Talijane.²¹¹ Ono što je ostalo isto jest da sam brojao koliko se puta i u hrvatskim udžbenicima spominju Srbi te sam ostavio i kategoriju Ostali za narode koji se spominju jednom-dvaput (Nijemci, Francuzi, Rusi, Crnogorci...). Na temelju tog načina brojanja došao sam do zanimljivih rezultata. Mađari su u gotovo svakom udžbeniku s kojim sam radio najčešće spominjani narod, a na njih postotno gledano u prosjeku otpada 38,9% od sveukupnog postotka spomenutih nehrvatskih naroda u gradivu nacionalne povijesti, što bi prevedeno u brojke značilo 19,3 puta po udžbeniku. Mađari se brojačano najmanje spominju u Erdeljinom i Stojakovićevom udžbeniku iz 2007. (11 puta), iako taj udžbenik nije istovremeno i onaj u kojemu se Mađari najmanje spominju u postotcima, već taj bi udžbenik bio udžbenik Damira Agičića i dr. iz 2003. u kojemu na Mađare otpada 31% spomenutih naroda. Postotno se najviše Mađari spominju u udžbeniku Damira Agičića iz 2013. u kojemu na Mađare otpada čak 52%, ali ni taj udžbenik nije onaj u kojemu se Mađari brojačano najviše spominju. Brojačano se Mađari najviše spominju u udžbeniku

²¹⁰ Dakle slično kao i ranije, gledao sam prikazuju li se Hrvatska i Mađarska/Ugarska odvojeno ili kao posebno označeni dijelovi druge.

²¹¹ Ako su se Rumunji i Slovaci pojavljivali brojao sam ih u kategoriju Ostali.

Dragutina Pavličevića i Filipa Potrebiće iz 1993., 24 puta. Dakle, kao što se može vidjeti i u slučaju hrvatskih udžbenika, brojevi i postoci spominjanja ne ovise nužno o godinama, tj. o tome je li udžbenik noviji ili stariji već prvenstveno o autoru i izdavaču. Ipak, kao što smo mogli vidjeti u mađarskim udžbenicima ne ovisi sve o broju spominjanja, već o onome što u udžbenicima piše o skupini čije spominjanje brojimo.

Razdoblje do 1848.:

Analizirajući razdoblje do 1848. u udžbenicima, odlučio sam posebnu pažnju posvetiti, uz već spomenute osobe i karte, načinu na koji se prikazuje jezična borba u ovom razdoblju, dakle hrvatsko-mađarskim prepirkama oko službenog jezika, što se nekako provlači kao najvažniji dio u poglavljima koja prikazuju ovo razdoblje. Analizirat ću i način kako se prikazuje utjecaj jednog novorođenog nacionalnog pokreta na drugi, kao i što se točno iz udžbenika izostavlja. Razdoblje kojim ću se prvim baviti obrađeno je u 3-7 nastavnih jedinica, što bi značilo da prikaz ovog razdoblja u hrvatskim udžbenicima više ovisi o autorima, nego što je to slučaj s mađarskim gdje je razlika manja (6-8).²¹² Gradivo je obično obrađeno u sklopu dvije cjeline, ovisno s kojom nastavnom jedinicom počinje cjelokupno gradivo, koje su podijeljene Napoleonskim ratovima.²¹³ To bi značilo da je nastavna jedinica o Francuskoj revoluciji i Napoleonskim ratovima završna nastavna jedinica prethodne cjeline koja obuhvaća gradivo nacionalne povijesti od početka ovog razdoblja.

Odmah bih naveo ključnu razliku između mađarskih i hrvatskih udžbenika, koje sam se već dotakao, a ta bi razlika bila da se Mađari puno češće spominju u hrvatskim udžbenicima nego obratno. Moglo bi se reći da su zbog toga hrvatski udžbenici međusobno puno sličniji nego mađarski zbog toga što se određeni povijesni događaji i procesi jednostavno ne mogu izostaviti iz hrvatske povijesti, a da u njima Mađari ne sudjeluju izravno ili neizravno. Tako se u gotovo svakom hrvatskom udžbeniku spominje prenošenje određenih ovlasti Hrvatskog sabora na Ugarski 1790., pokušaji mađarizacije Hrvatske te Hrvatsko-vugerska stranka (*mađaroni*). Ipak,

²¹² U poglavlju „Hrvati u mađarskim udžbenicima“.

²¹³ U udžbeniku Erdelje i Stojakovića se ovo razdoblje obrađuje u cjelinama „Europa u promjenama: od Francuske revolucije do Bečkog kongresa“ i „Hrvatski narodni preporod i pojava modernih nacija u Europi“. Krešimir Erdelja i Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 7*, (Zagreb: Školska knjiga, 2007.).

radi želje da ovaj rad ne učinim monotonim izdvojio sam određene konstante hrvatskim udžbenicima ovog razdoblja. Također obratio sam pažnju i kako se već spomenute konstante prikazuju o čemu ću govoriti kasnije.

Udžbenik s kojim bih započeo je najstariji udžbenik koji sam koristio, nastao prije donošenja prvih planova i programa za osnovne škole u neovisnoj Hrvatskoj, a ujedno i udžbenik iz prve generacije novih, *deideologiziranih* hrvatskih udžbenika, je udžbenik Pavličevića i Potrebice iz 1993.²¹⁴ U ovom udžbeniku Mađari se spominju u ovom razdoblju četiri puta i to već u prvoj nastavnoj jedinici čiji je naslov „Hrvatska od kraja 18. do početka 19. stoljeća“ u koju su uklopljeni i Napoleonski ratovi (na kartama). Mađari se u njemu spominju u kontekstu mađarskog plemstva i u smislu mađarske manjine u Hrvatskoj. U ovom udžbeniku se spominje prenošenje ovlasti 1790., mađarizacija u smislu pokušaja uvođenja mađarskog kao službenog u urede i škole i otpora Hrvata tome, kao i Hrvatsko-vugerska stranka.²¹⁵ Što se karata tiče, u ovom udžbeniku se ne pojavljuje karta cijele Ugarske već se samo prikazuje Hrvatska i to: neoznačena posebno u sklopu Ugarske kao njen nezauzeti dio na karti Ilirskih pokrajina, a Mađarska se spominje na karti koja prikazuje Hrvatsku u prvoj polovici 19. stoljeća na kojoj su Rijeka i Međimurje označeni kao dijelovi Hrvatske pod mađarskom upravom.²¹⁶ U ovom udžbeniku se ne spominje niti jedna mađarska povijesna ličnost.

Prva konstanta koju bih spomenuo vidi se već u ovom udžbeniku. Ona ima veze s kartom na kojoj su Rijeka i Međimurje prikazani i drugom bojom označeni kao dijelovi pod mađarskom upravom, čime se šalje dojam da je njihova pripadnost Hrvatskoj neupitna iako su se tada nalazili pod mađarskom upravom.²¹⁷ Srijem je na karti označen kao dio Hrvatske s obzirom da je bio dio Kraljevine Slavonije, tj. bio je pod upravom Hrvatskog sabora, što je prisutno i u svim ostalim hrvatskim udžbenicima s kojima sam radio. Ono što nije prisutno ni u jednom hrvatskom udžbeniku s kojim sam radio jest prikaz Južne Baranje, tj. hrvatskog dijela veće pokrajine Baranje. Južna Baranja je u hrvatskim udžbenicima uvijek označena istom bojom kao i ostatak Ugarske i ne izdvaja se ni na jednoj karti u sva tri razdoblja, u svih 11 udžbenika s kojima sam

²¹⁴ Promjene u udžbenicima su uglavnom *kozmetičke* prirode, tj. promjene na udžbenicima nastalima po planovima i programima iz 1984. dovode do tzv. inoviranog programa povijesti nastalog 1991. o čemu sam govorio u jednom od prethodnih poglavlja. Koren, *Čemu nas uči povijest*, 31.

²¹⁵ Dragutin Pavličević, Filip Potrebica, *Povijest za 7. razred osnovne škole*, 2. izd., (Zagreb: Školska knjiga, 1993.), 46-50.

²¹⁶ Karte na 40. i 42. stranici. Isti, 40. i 42.

²¹⁷ Isti, 42.

radio. S povijesne strane, Međimurje, bez obzira na neupitnu hrvatsku većinu u njemu i podređenost Zagrebačkoj (nad)biskupiji, koje se prikazuje kao dio Hrvatske pod mađarskom upravom nije službeno bilo dio Hrvatske sve dok ga Jelačić nije pripojio Hrvatskoj 1848.²¹⁸ Istra, koja se logično ne prikazuje kao dio Hrvatske pod mađarskom upravom jer to nije nikad ni bila, na kartama se najčešće makar natpisom označuje kao dio neke veće cjeline (Austrije na primjer), što nije slučaj s Južnom Baranjom.²¹⁹ Istra većim dijelom postaje dio Hrvatske kad i Južna Baranja, 1945., ali Južna Baranja i dalje ne dobiva isti tretman kao Istra u hrvatskim udžbenicima.²²⁰ Južna Baranja je, sudeći po hrvatskim udžbenicima, neupitno dio Ugarske/Mađarske s obzirom da se i na kartama tako prikazuje, a i u tekstovima se rijetko spominje i to samo u kontekstu nastavnih jedinica koje se bave Hrvatima u Južnoj Ugarskoj. Neću ulaziti u razloge zašto se Južna Baranja baš tako prikazuje u hrvatskim udžbenicima jer ih ne znam, a nisam ni dovoljno stručan da u to ulazim, ali ipak smatram to zanimljivim za spomenuti.

Prvi planovi i programi za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj su nastali 1995. Od udžbenika iz druge polovice devedesetih analizirao sam prikaz Mađara u ovom razdoblju u tri udžbenika. Udžbenici iz tog razdoblja omogućili su mi usporedbu udžbenika istog autora, ali različitih nakladnika (Agičićevi udžbenici iz 1996. i 1998.) i usporedbu udžbenika ove generacije istog autora s udžbenikom prethodne generacije, dakle usporedbu već spomenutog Pavličevićevog i Potrebičinog iz 1993., s udžbenikom istog autora iz 1999.

Upravo je taj, Pavličevićev i Potrebičin udžbenik iz 1999., prvi s kojim bih se bavio. Prikaz Mađara u njemu za ovo razdoblje je vrlo sličan prikazu u prošlom udžbeniku, iako ovaj udžbenik ipak donosi neke nove stvari. Tako se u ovom udžbeniku u nastavnoj jedinici „Prosvijećeni apsolutizam u Hrvatskoj“ spominje da se pod pritiskom mađarskog plemstva ukida Hrvatsko namjesničko vijeće i država se podređuje Ugarskom namjesničkom vijeću, čime je

²¹⁸ O površini Zagrebačke biskupije, koja je obuhvaćala i Međimurje više na stranicama Zagrebačke nadbiskupije, a o statusu povijesne pripadnosti Međimurja u knjizi Borke Bunjac „Pregled povijesti Međimurja“. Borka Bunjac, itd., *Pregled povijesti Međimurja*, (Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003.); <http://www.zg-nadbiskupija.hr/nadbiskupija/o-nadbiskupiji/ceste-promjene-granica>. Pristup: 29.5.2019.

²¹⁹ Erdelja i Stojaković, 108. Primjer za navedeno, na karti je Istra označena kao dio Austrije, ali se ipak navodi za razliku od Južne Baranje u Ugarskoj.

²²⁰ Južna Baranja je službeno dio Kraljevine SHS od Trianonskog ugovora, a Hrvatskoj je pripala nakon Drugog svjetskog rata novim razgraničenjem unutar nove Jugoslavije. Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, (Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.), 78.

Hrvatska prvi put u upravi pod Ugarskom, što se u prošlom udžbeniku ne spominje.²²¹ Ovaj udžbenik spominje prijenos ovlasti 1790., a spominje i uvođenje mađarskog kao neobaveznog predmeta u hrvatske škole 1791.²²² Mađarizacija se spominje i u ovom udžbeniku, kao i postojanje Hrvatsko-vugerske stranke (*mađarona*). Ovaj udžbenik i njegov prethodnik posebni su i po tome što su jedini koji navode pri spominjanju prvih hrvatskih stranaka (Hrvatsko-vugerske i Ilirske stranke), da je kralj zabranio ime Ilirske stranke na zahtjev Mađara. U ostalim udžbenicima s kojima sam radio navedeno je samo da joj je kralj zabranio ime pa je stranka zbog toga preimenovana u Narodnu stranku 1843. godine.²²³ Hrvati se u ovom udžbeniku spominju pet puta, dakle jednom više nego u udžbeniku prošle generacije. Mađari tj. Ugarska još se spominje na karti županijskog uređenja u Hrvatskoj i Ugarskoj s izdvojenim Međimurjem i Rijekom, kao i na kartama koje se pojavljuju i u udžbeniku iz prošle generacije.²²⁴ Spominje se dakle na karti Ilirskih pokrajina i na karti Hrvatske u prvoj polovici 19. stoljeća s naznačenim Međimurjem i Rijekom.²²⁵

Ostala dva udžbenika iz ove generacije su udžbenici Damira Agičića iz 1996. (Alfe) i 1998. (Profila). Taj odabir knjiga mi je omogućio da napravim usporedbu udžbenika istog autora, ali različitih nakladnika te sam na temelju toga došao do zaključka da neke velike razlike među njima nema. Udžbenik iz 1998. donosi više toga što se Mađara tiče. To se i vidi u prvoj nastavnoj jedinici u gradivu nacionalne povijesti ovog razdoblja naslova „Prosvijećeni apsolutizam i njegove posljedice u Hrvatskoj“ u kojoj se prvi put, što se tiče prikaza ovog razdoblja, spominje nekakav oblik suradnje Hrvata i Mađara koji podržavaju Mariju Tereziju (pragmatička sankcija). Osim toga napominje se i da se Ugarska i Hrvatska protive germanizaciji Josipa II i ugrožavanju autonomije tih dviju država.²²⁶ Ovaj udžbenik je poseban i po tome što se u njemu spominje i prvi etnički Mađar u udžbenicima koji se bave ovim razdobljima, hrvatski ban Franjo (Ferenc) Balassa.²²⁷ Ovaj udžbenik donosi i detaljni prikaz Draškovićeve „Disertacije“, za koju je spomenuto između ostaloga da bi buduća *Velika Ilirija* trebala imati i

²²¹ Dragutin Pavličević, Filip Potrelica, *Povijest za 7. razred osnovne škole*, (Zagreb: Alfa, 1999.), 28.

²²² Isti, 30. i 40.

²²³ U udžbeniku na 42. stranici., što potvrđujem Šidakovim „Hrvatskim narodnim preporodom i ilirskom pokretom“. Dragutin Pavličević, Filip Potrelica, *Povijest za 7. razred osnovne škole*, (Zagreb: Alfa, 1993.), 42. Jaroslav Šidak, itd., *Hrvatskim narodni preporod i ilirski pokret*, (Zagreb: Školska knjiga, 1988.), 140.

²²⁴ Pavličević i Potrelica, nav. dj., 1999., 27.

²²⁵ Isti, 33. i 36.

²²⁶ Damir Agičić, *Povijest 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*, (Zagreb: Profil, 1998.), 28-30.

²²⁷ Isti, 30.

pravnu vezu s Ugarskom, što se spominje i u udžbeniku iz 1996.²²⁸ U ovom udžbeniku se Ugarska spominje na karti i to na granicama posebno označene Hrvatske s Međimurjem i Rijekom naznačenim kao područjima pod mađarskom upravom.²²⁹

Agičićev udžbenik iz 1996. ne donosi ništa pretjerano drugačije od udžbenika prije i nakon njega s obzirom da se i u njemu spominje prijenos ovlasti 1790. i prve stranke u Hrvatskoj kao i u ostalim udžbenicima.²³⁰ Ovaj udžbenik, poput svih ostalih, spominje i nastojanja Mađara da uvedu mađarski jezik kao službeni u hrvatskim školama i uredima.²³¹ Ovaj udžbenik, kao i ostali udžbenici iz devedesetih naglašavaju financijske ciljeve mađarizacije Hrvatske. To bi značilo da se u udžbenicima iz druge polovice devedesetih naglasak stavlja na to da su Mađari nastojali mađarizirati Hrvatsku iz prvenstveno financijskih razloga, tj. zbog toga što bi unificirana Hrvatska značila lakši izlazak mađarskog kapitala na more.²³² Za razliku od njih, udžbenici nastali nakon 2000. godine naglasak stavljaju na nacionalističke ciljeve mađarizacije, tj. navode da se Hrvatska nastojala unificirati prvenstveno zbog nacionalističkog stava o mađarskoj državi od Karpata do Jadrana.²³³ Udžbenici koji objedinjuju ova dva stava su Pavličevićev i Potrebičin udžbenik iz 1993. i Akmadžin iz 2014.²³⁴ Na temelju toga možemo dobiti dojam da se i prikaz mađarizacije, procesa kojemu je posvećeno puno pažnje u hrvatskim udžbenicima u sva tri razdoblja, poglavito u ovome, promijenio s godinama. Ona je u devedesetima prikazana (u ovom razdoblju i u kontekstu Hrvatske) kao sredstvo bogaćenja mađarskog plemstva, a u kasnijim razdobljima prvenstveno kao sredstvo ostvarenja nacionalističkih planova mađarskih političara prve polovice 19. stoljeća.²³⁵ Ovu razliku sam odlučio istaknuti jer ju smatram zanimljivom. Inače se Mađari u udžbeniku Agičićevom iz 1996. spominju tri puta.

²²⁸ Isti, 39. Više o *Velikoj Iliriji* u: Šidak, *Hrvatski narodni preporod i ilirski pokret*, 87.

²²⁹ Agičić, nav. dj., 1998., 37.

²³⁰ Damir Agičić, *Povijest 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*, (Zagreb: Alfa, 1996.), 28. i 30.

²³¹ Isti, 29.

²³² Što možemo vidjeti na istoj stranici, tj. na 29. stranici Agičićeva udžbenika iz 1996.

²³³ Što možemo vidjeti kod: Franko Mirošević i Ivka Pavičić, *Povijest 7*, (Zagreb: Školska knjiga, 2004.), 44.

²³⁴ Akmadža, nav. dj., 48.; Pavličević i Potrebičina, nav. dj., 1993., 50.

²³⁵ Jedini izuzetak ovdje je Posavčev udžbenik iz 2005. u kojemu se u fokus stavlja financijski cilj mađarizacije u ovom razdoblju.

Damir Agičić imao je udjela i u udžbenicima u prvoj polovici dvijetisućitih, a udžbenik iz ove generacije je Profilov udžbenik iz 2003.²³⁶ Uz taj udžbenik koristio sam još i onaj Franka Miroševića i Ivke Pavičić iz 2004. i već spomenuti Posavčev udžbenik iz 2005. Udžbenik Agičića i drugih iz ove generacije koji sam spomenuo donosi određeno rasterećenje gradivom, ali se bez obzira na to, Mađari u njemu najčešće spominju od svih udžbenika što se prikaza ovog razdoblja tiče, čak sedam puta. I ovaj udžbenik poput onog iz 1998. donosi u jednako naslovljenoj nastavnoj jedinici „Prosvijećeni apsolutizam u Hrvatskoj“ isti prikaz o hrvatskoj i ugarskoj Pragmatičkoj sankciji, kao i zajedničko protivljenje plemstva tih dvaju država germanizaciji Josipa II.²³⁷ Ovaj udžbenik uz već svugdje prisutno prenošenje ovlasti 1790., mađarizaciju s određenim ciljem (nacionalističkim u slučaju ovog udžbenika) i proglašenje mađarskog kao obaveznog predmeta u hrvatskim školama 1827., prikaz pretpreporodnog razdoblja proširuje i za dvije osobe čije bi porijeklo moglo biti mađarsko. U pitanju su prikaz Ivana Erdődyja i njegova govora pred Saborom u Požunu 1790., kao i za Sidonije Erdődy Rubido, prve izvođačicu Gajeve budnice.²³⁸ Prikaz prepordonog doba je također prikazan slično, barem što se prikaza Mađara tiče te ovaj udžbenik donosi istu priču o ilircima u njihovoj stranci i mađaronima u njihovoj s tim da je prikaz u udžbeniku proširen za još jednu osobu čije se porijeklo može smatrati mađarskim. U pitanju je hrvatski ilirac mađarskog porijekla Ljudevit Vukotinovića (Farkasa), koji je *pohrvatio* svoje prezime.²³⁹ Ugarska se u ovom udžbeniku ne spominje na kartama, a Mađari se spominju još u prilogu tablici s nacionalnim sastavom Hrvatske u kojoj su označeni u rubrici ostali. Uz isti prilog se spominje i doseljenje Mađara u Hrvatsku nakon oslobađanja Hrvatske od Osmanlija početkom 18. stoljeća.²⁴⁰ Iako ovaj udžbenik donosi do sada najviše osoba čije se porijeklo može smatrati mađarskim Mađara, niti jedan od njih nema veze s mađarskom poviješću i prvenstveno se na njih gleda kao na hrvatske političare, tj. umjetnike.

²³⁶ U pitanju je: Damir Agičić, Snježana Koren, Magdalena Najbar-Agičić. *Povijest: za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International, 2003.

²³⁷ Agičić i dr., nav. dj., 2003., 41.

²³⁸ Spominju se na 55. i 57. stranici udžbenika. Isti, 55. i 57. Njihovo točno porijeklo može predstavljati problem. Iako se po prezimenu može pretpostaviti da je njihovo porijeklo mađarsko, pitanje je kako su oni doživljavali svoje porijeklo s obzirom na njihov društveni status i političku situaciju toga doba. O doživljavanju nacije u to doba više je govorio Nikša Stančić, u pitanju je staleško doživljavanje *nationis croaticae*. Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću.*, (Zagreb: Barbat, 2002.), 108.

²³⁹ Agičić i dr., 2003., nav. dj., 63.

²⁴⁰ Isti, 51.

Bez obzira na to što se govor Ivana Erdődyja smatra važnim za hrvatsku povijest, od udžbenika s kojima sam radio on se spominje još samo u udžbeniku Mirošević-Pavičić iz ove generacije.²⁴¹ Osim toga, ovaj je udžbenik sličan ostalim udžbenicima što se stalnih tema, prijenosa ovlasti 1790. i prvih stranki, tiče, a mađarizacija se prikazuje u sklopu mađarskog nacionalnog preporoda, za koji navodi da je nastao kao otpor Beču.²⁴² Ovaj udžbenik donosi i prvu gospodarsku kartu u prikazu ovog razdoblja, na kojoj je Hrvatska pokazana odvojeno od Ugarske s Rijekom označenom kao dijelom Hrvatske pod mađarskom upravom i Međimurjem te Južnom Baranjom prikazanim kao dijelovima Ugarske.²⁴³ Uz tu ovaj udžbenik donosi i dvije političke karte: karta podjele Hrvatske na okružja u sklopu podjele Ugarske na okružja u doba Josipa II. s naznačenim teritorijem Ugarskog primorja i na karta Ilirskih pokrajina na kojoj su Hrvatska, Ugarska i Austrija prikazane spojeno i u istoj boji.²⁴⁴ Mađari se u ovom udžbeniku spominju tri puta.

Treći udžbenik ove generacije, Posavčev udžbenik iz 2005., sam već spominjao što se tiče pogleda tog udžbenika na ciljeve mađarizacije.²⁴⁵ Osim toga ovaj udžbenik je poseban, koliko god može biti, i u tome što spominje da pri prijenosu određenih ovlasti Hrvatskog sabora na Ugarski sabor 1790., Ugarsko namjesničko vijeće dobiva funkciju i hrvatske vlade, kao i da je hrvatsko plemstvo nesvjesno odobravalo mađarizaciju u prvoj polovici 19. stoljeća.²⁴⁶ Kao i Agičićev udžbenik iz 1998., i u ovom udžbeniku se govori malo više o „Disertaciji“ kao o uputi za pregovore s ugarskim plemstvom na Saboru u Požunu 1832.²⁴⁷

Prikaz Ilirske stranke u Posavčevom udžbeniku nešto se razlikuje od prikaza u drugim udžbenicima ove generacije. Naime u tom udžbeniku se ne spominje da se Ilirska stranka protivila napuštanju zajedničke države s Ugarskom, što se navodi u ostalim udžbenicima ove generacije, kao i u svim udžbenicima u izradi kojih je sudjelovao Damir Agičić.²⁴⁸ Ovo navodim zbog kontrasta između Ilirske stranke i Hrvatsko-vugerske stranke u Posavčevom udžbeniku i u ostalim udžbenicima u kojima se to ne spominje (npr. u Pavličevićem i Potrebičinim

²⁴¹ Mirošević i Pavičić, nav. dj., 45.

²⁴² Mirošević i Pavičić, nav. dj., 43-44. i 49.

²⁴³ Isti, 41.

²⁴⁴ Isti, 34. i 38.

²⁴⁵ Provjeriti stranicu 58. ovog rada

²⁴⁶ Vladimir Posavec, *Povijest novoga vijeka: za VII. razred osnovne škole*, (Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.), 48.

²⁴⁷ Isti, 50.

²⁴⁸ Na primjer u Agičićevom udžbeniku iz 1996. Agičić, nav. dj., 1996., 31.

udžbenicima i Akmadžinom udžbeniku) koji se čini većim ako se to ne spominje. Hrvatsko-vugerska stranka je u svim udžbenicima prikazana slično: stranka u koju su bili okupljeni protivnici ilirskog pokreta, osnovana 1841., za tješnje povezivanje s Ugarskom, pogrdno nazivani *mađaronima*.²⁴⁹ Smatram da nenavođenje tog važnog stajališta Ilirske stranke šalje donekle crno-bijelu sliku o hrvatskoj političkoj situaciji u prvoj polovici 19. stoljeća, kakvu šalje i Posavčev udžbenik, kao i ostali u kojima se to ne navodi.²⁵⁰ Kada se tome doda još i u svakom udžbeniku prisutan ulomak o *Srpanjskim žrtvama* 1845. o kojima se u većini udžbenika piše kao žrtvama sukoba nakon izbora 1845. bez pretjeranog ulaska u detalje (što nije neopravdano) crno-bijela slika o ovome razdoblju se još više nazire.²⁵¹ Posavčev udžbenik od ljudi čije porijeklo može biti mađarsko spominje Sidoniju Erdődy Rubido, dakle nikoga od ljudi važnih i za mađarsku povijest. Mađari se u ovom udžbeniku spominju tri puta, a ni Mađari niti Ugarska se ne mogu naći na kartama u gradivu ovog razdoblja.

U Hrvatskoj su 2006. godina na snagu stupili novi planovi i programi povijesti, na temelju kojih su nastali i udžbenici nove generacije. Udžbenici nove generacije koje sam koristio su udžbenik Holjevca i drugih autora iz 2007., udžbenik Erdelje i Stojakovića iz 2007. i Agičićev udžbenik iz 2013. Napomenuo bih da se hrvatski udžbenici od 2007. nisu značajnije promijenili bez obzira na namjeru da se uvedu novi Nacionalni kurikulum te sam zbog toga, kao i zbog dostupnosti udžbenika koristio upravo te udžbenike koje sam naveo.

Prvi od njih kojim bih se bavio je udžbenik Holjevca i drugih autora. Ovaj udžbenik je zanimljiv jer, za razliku od udžbenika iz prethodnih razdoblja, gospodarsku situaciju u Hrvatskoj stavlja u širi kontekst Ugarske, za koju navodi da je bila slabije razvijena od austrijskih zemalja.²⁵² Ovaj udžbenik je prvi s kojim sam se susretao u gradivu ovog razdoblja da spominje kraljevo iskorištavanje hrvatsko-mađarskog sukoba u svoju korist, što je puno češći motiv u mađarskim udžbenicima.²⁵³ Poput Posavčevog udžbenika i ovaj udžbenik u detaljnijoj obradi Draškovićeve „Disertacije” spominje da je namijenjena hrvatskim zastupnicima na Ugarskom

²⁴⁹ Posavec, nav. dj., 54.

²⁵⁰ Više o programu Ilirske stranke govori Šidak. Šidak, *Hrvatski narodni preporod i ilirski pokret*, 136-137.

²⁵¹ Jedini udžbenik koji izravno govori da je do sukoba došlo nakon pobjede mađarona u Zagrebu je udžbenik Mirošević-Pavičić i to na 49. stranici, dok se u ostalim udžbenicima to ili ne spominje ili se da dokučiti.

²⁵² Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić, *Povijest 7: udžbenik iz povijesti za 7. razred osnovne škole*, (Samobor: Meridijani, 2007.) 47.

²⁵³ Spominje da kralj blokira zaključke Ugarskog sabora koji su se odnosili i na Hrvatsku. Isti, 50.

saboru u Požunu 1832.²⁵⁴ Zanimljivo mi je bilo za primijetiti to što se samo u ovom udžbeniku spominje Gajevo geslo: *Da Bog živi konstituciju ugarsku, kraljevinu Hrvatsku i narodnost ilirsku*, kao i protestno napuštanje hrvatskih zastupnika u Ugarskom saboru zbog toga što im nije bilo dopušteno govoriti na latinskom.²⁵⁵ Naravno i u ovom se udžbeniku spominje prijenos ovlasti Hrvatskog sabora na Ugarski 1790., nacionalistička priroda mađarizacije te prve hrvatske stranke. Mađari se u ovom udžbeniku spominju šest puta, a donosi i četiri karte na kojima se pojavljuje Ugarska. Od tih četiri tri su političke: karta Habsburške Monarhije bez izdvajanja Ugarske i Hrvatske, karta Ilirskih pokrajina sa strogo odvojenom Ugarskom od Hrvatske i već više puta viđena karta Hrvatske u prvoj polovici 19. stoljeća s Rijekom i Međimurjem označenim kao područjima pod mađarskom upravom i Južnom Baranjom označenom kao dijelom Ugarske.²⁵⁶ Gospodarska karta prikazuje pak Hrvatsku kao posebni dio Ugarske.²⁵⁷

Iako se u udžbeniku Erdelje i Stojakovića iz 2007. Mađari spominju samo dva puta (najmanje od svih s kojima sam radio), u njemu se ipak mogu vidjeti određene novine u prikazu ovog razdoblja. Tako je ovaj udžbenik uz onaj Holjevca i drugih autora jedini u kojemu se riječima navodi da je Hrvatska sastavni dio Ugarskog Kraljevstva.²⁵⁸ U ovom udžbeniku je najdetaljnije opisan status grada Rijeke, čime se omogućuje lakše razumijevanje hrvatsko-mađarskog prepiranja oko toga grada u ovome, ali i u kasnijim razdobljima, što je u drugim udžbenicima, barem što se ovog razdoblja tiče zanemareno.²⁵⁹ I u ovom udžbeniku je detaljnije obrađena Draškovićeva „Disertacija” te se i ovdje spominje kome je bila isprva namijenjena, a od osoba čije se porijeklo može smatrati mađarskim se spominje samo Sidonija Erdődy Rubido.²⁶⁰ Ovaj udžbenik kao i svaki drugi hrvatski udžbenik spominje prijenos ovlasti Hrvatskog sabora na Ugarski, kao i prve hrvatske stranke od kojih se u ovom udžbeniku najdetaljnije analizira program tzv. *mađarona*.²⁶¹

²⁵⁴ Isti, 51.

²⁵⁵ Isti, 55. Gajevo geslo naziva se još i *lozinkom* političke borbe Narodne stranke. O ovome, ali i o napuštanju Ugarskog sabora, više u Šidakovom *Hrvatskom narodnom preporodu* na 136. i 161. stranici

²⁵⁶ Isti, 8. i 39.

²⁵⁷ Isti, 48.

²⁵⁸ Erdelja i Stojaković, nav. dj., 76.

²⁵⁹ Isti, 11.

²⁶⁰ Isti, 79.

²⁶¹ Isti, 84. Spominje se tako vođa *mađarona* Daniel Josipović, kao i to da su smatrali da ilirci sa svojim programom dokazuju da se žele odvojiti od Ugarske. Osim toga na istoj stranici se detaljnije obrađuje i plan Ilirske stranke i njihovi planovi za Hrvatsku (veliki stupanj samostalnosti unutar Ugarske).

U ovom udžbeniku se između ostalog može vidjeti i jedna od konstanti u hrvatskim udžbenicima, što se prikaza Mađara u njima tiče. Ovaj udžbenik, kao i ostali hrvatski udžbenici, jasno navodi povezanost mađarskog nacionalnog buđenja s hrvatskim i to na način da mađarsko nacionalno buđenje navodi malobrojno građanstvo ostalih nacija u Ugarskoj na buđenje i standardizaciju jezika.²⁶² Mađarizacija Hrvatske i nametanje mađarskog jezika u upravu i školstvo se prikazuje kao jedan od katalizatora standardizacije hrvatskog jezika i hrvatskog nacionalnog buđenja. To je u svim udžbenicima dobro prikazano, barem što se tiče teme moga rada, s obzirom da se na taj način najbolje može pokazati neizostavna uloga Mađara u hrvatskoj povijesti prve polovice 19. stoljeća. Ta se veza nekad ističe u udžbenicima, a nekad se ona mora ipak čitati između redova, no u svim hrvatskim udžbenicima je prisutna.²⁶³

U sklopu prikaza borbe za hrvatski standardni jezik u hrvatskim udžbenicima neizostavna je osoba Ivana Kukuljevića Sakcinskog, kao prvog političara koji je govorio na hrvatskom jeziku pred Hrvatskim saborom i autora brojnih drama iz tog razdoblja. Lik i djelo Sakcinskog se spominje i u udžbeniku Erdelje i Stojakovića, u kojemu se kao i u nekim drugim hrvatskim udžbenicima citira njegov prvi govor pred Hrvatskim saborom.²⁶⁴ Smatram da navođenje primjera Sakcinskog najbolje opisuje utjecaj Hrvatskog narodnog preporoda, gdje je učenicima na primjeru jednog od važnijih hrvatskih pisaca i povjesničara prve polovice 19. stoljeća jasnija važnost standardiziranog književnog jezika (na kojemu je Sakcinski pisao), standardiziranog pritiscima drugih naroda.²⁶⁵ Udžbenik Erdelje i Stojakovića nam donosi dvije političke karte: kartu Habsburške Monarhije s neizdvojenom Ugarskom ili Hrvatskom i kartu Hrvatske u prvoj polovici 19. stoljeća u koju nisu uključeni Međimurje i Južna Baranja, ali je uključena Rijeka.²⁶⁶

Posljednji udžbenik koji ću detaljnije analizirati je Agičićev udžbenik iz 2013. U Agičićevom udžbeniku u gradivu ovog razdoblja se Mađari spominju pet puta, dakle manje nego

²⁶² U većini udžbenika je doslovno tako navedeno. Primjer: Erdelja i Stojaković, 76. Ovakav izbor riječi sugerira da većina hrvatskih udžbenika slijedi modernističku teoriju podrijetla nacije, tj. teoriju da su nacije produkt modernog doba. O ovoj se teoriji više može pročitati kod Katunarića. Vjeran Katunarić, *Sporna zajednica: novije teorije o naciji i nacionalizmu*, (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003.), 181-182.

²⁶³ Već spomenuti Erdelja i Stojaković na 76. stranici navode izravno, dok je u jednom od starijih udžbenika, konkretno Pavličevićevom udžbeniku iz 1993. uklopljeno u govor o jezičnoj borbi da pod pritiscima mađarskog jezika se i hrvatski standardizira. Pavličević i Potrebić, nav. dj., 1993., 50-51.

²⁶⁴ Mislim na: *Mi smo malo Latini, malo Nijemci, malo Talijani, malo Mađari...* Erdelja i Stojaković, nav. dj., 78.

²⁶⁵ O tome da su Kukuljevićeve drame imale zadaću biti u službi Hrvatskog narodnog preporoda detaljnije govore i povjesničari književnosti, kao na primjer Nikola Batušić. Nikola Batušić, *Hrvatska drama 19. stoljeća*, (Split: Logos, 1986.), 34.

²⁶⁶ Erdelja i Stojaković, nav. dj., 10. i 80.

u udžbeniku iz 2003. U ovom udžbeniku nalazimo dvije karte na kojima se prikazuje Ugarska: kartu Ilirskih pokrajina na kojoj je Hrvatska neizdvojena i neoznačena unutar Ugarske i političku kartu Hrvatske u prvoj polovici 19. stoljeća na kojoj su Rijeka i Međimurje posebno označene unutar Hrvatske kao dijelovi Ugarske.²⁶⁷ O ovom udžbeniku ne moram previše govoriti jer sam sve konstante u hrvatskim udžbenicima već naveo, a i napomenuo bih da je izrazito sličan što se sadržaja tiče udžbeniku iz 2003., bez obzira na rasterećenje gradivom koje se vidi kod novijih udžbenika. Kao jedine razlike naveo bih da se u ovom udžbeniku ne spominje govor Ivana Erdődyja pred Ugarskim saborom 1790., kao i to da se Mađari u ovom razdoblju spominju i u gradivu nacionalne i u gradivu svjetske povijesti. Kao primjer tomu bih naveo ulomak u nastavnoj jedinici „Pojava modernih nacija u Europi“ u kojemu se objašnjava razlika između tzv. povijesnih nacija u Habsburškoj Monarhiji i drugih nacija.²⁶⁸ Ovo sam istaknuo jer bi se samo iz toga ulomka u ovom udžbeniku mogla bolje razumijeti različita ideja o naciji, tj. o nacionalnostima.²⁶⁹

Revolucionarno razdoblje 1848./1849.:

Revolucionarno razdoblje 1848./1849. ne zauzima toliko veliki opseg udžbenika kao u slučaju mađarskih udžbenika, ali i dalje predstavlja vrlo važan dio hrvatskih udžbenika. U većini hrvatskih udžbenika ovo razdoblje se obrađuje u dvije do četiri nastavne jedinice, koje u većini udžbenika nisu odvojene u zasebnu cjelinu već su uglavnom obrađene u sklopu cjeline koja se bavila prošlim razdobljem.²⁷⁰ Mađari se u udžbenicima s kojima sam radio spominju 68 puta, što bi značilo 6-8 spominjanja po udžbeniku, a brojke variraju od četiri do 10 spominjanja ovisno o udžbeniku. Napomenuo bih da je vidljivo da se broj spominjanja smanjuje s godinama, tj. sa svakom generacijom udžbenika, ali ne mogu reći da je to pravilo, što ću u svojem radu i pokazati. Središnja ličnost u nastavnim jedinicama koje se tiču ovog razdoblja u hrvatskim udžbenicima je dakako Josip Jelačić te on predstavlja prvu osobu koja se spominje u svakom hrvatskom i u svakom mađarskom udžbeniku, što se tiče etničkih Hrvata u mađarskim i etničkih

²⁶⁷ Damir Agičić, *Povijest 7*, (Zagreb: Profil, 2013.), 40. i 46.

²⁶⁸ Isti, 45.

²⁶⁹ Više na stranici 16. ovog rada.

²⁷⁰ Kao primjer dajem Posavčev udžbenik u kojemu se ovo razdoblje obrađuje u cjelini „Hrvatska u drugoj polovici 18. i u drugoj polovici 19. stoljeća“. Posavec, nav. dj., 36-68.

Mađara u hrvatskim udžbenicima. Hrvatski udžbenici su i u prikazu ovog razdoblja slični tako da sam na sličan način pristupio analizi prikaza, dakle tražio sam što se točno razlikuje u onome što se prikazuje u svakom udžbeniku. Mađari se u prikazu ovog razdoblja spominju i u gradivu nacionalne i u gradivu europske povijesti, a prikaz istih ne ovisi o generaciji udžbenika već ovisi isključivo o autoru udžbenika. Kod nekih udžbenika u ovom razdoblju naišao sam i na pogrešna pisanja mađarskih imena i lokaliteta. Najviše će u ovom potpoglavlju biti govora o prikazu Hrvatsko-mađarskog rata, ali dotaknut ću se i razdoblja prije i nakon njega.

Prikaz ovog razdoblja počet ću od najstarijeg udžbenika, onog Pavličevića i Potrebiće iz 1993. Pavličevićev i Potrebičin udžbenik je inače onaj u kojemu se Mađari najčešće spominju, čak 10 puta, a ovaj udžbenik kao i udžbenik istih autora iz 1999., daju najdetaljniji prikaz stanja u Mađarskoj na početku i tijekom revolucije. To se u udžbenicima ostvaruje na način da se prije bilo kakvog uvoda u stanje u Hrvatskoj 1848. objasni cijeli pokret u Mađarskoj od njegovih revolucionarnih početaka 1848. do njegovog potpunog sloma u ljeto 1849. Tako se u udžbeniku iz 1993. spominje da su događanja u ožujku 1848. u Pešti potaknuta revolucijom u Beču te da Mađari traže liberalne ustupke od kralja koji im ih pod pritiscima i daje.²⁷¹

U ovom udžbeniku već možemo naići na motiv prisutan u svim hrvatskim udžbenicima: motiv nespemnosti Mađara da daju ustupke drugim narodima (pogotvo Hrvatima) koje su za sebe tražili. U većini udžbenika, pa i u ovom, to se doslovno i navodi: *Mađari nisu spremni dati ustupke nemađarskim narodima koje su tražili za sebe...*²⁷² Ovaj udžbenik dobro objašnjava mađarsku nedovoljnu spremnost na kompromise i tako što govori o dvostrukom značaju Mađarske revolucije: hegemonističkom (u odnosu prema nemađarskim narodima) i političkom (osamostaljenje Ugarske). Dva Mađara koja se spominju u ovom udžbeniku u prikazu gradiva ovog razdoblja su i prikazana povezano s motivom nespemnosti Mađara da daju ustupke drugim narodima. Prvi od onih koji se spominju i kojeg se promatra kao Mađara, Sandor Petőfi, pozitivno je prikazan kao mađarski pjesnik i političar koji je smatrao da se drugim narodima trebaju dati prava i ustupci, ali je njegovih istomišljenika bilo malo.²⁷³ Možemo reći da se pozitivan prikaz Petőfija u ovom udžbeniku može jasno vidjeti. Petőfi se ne spominje u svakom

²⁷¹ Pavličević i Potrebića, nav. dj., 1993., 56.

²⁷² Isti, 56.

²⁷³ Sándor Petőfi, ime mu se navodi u udžbeniku onako kako sam napisao. O Petőfiju se ne navodi više od onoga što sam napisao u tekstu gore. Isti.

hrvatskom udžbeniku, a njegova politička uloga naglašena je samo u udžbenicima Pavličevića i Potrebice.

Nasuprot Petőfiju, u ovom udžbeniku spominje se i nepomirljivi Lajos Kossuth, kao vodeći mađarski političar i liberalni plemić, ključna osoba Mađarske revolucije. Za njega se navodi da potpuno negira hrvatske zahtjeve za ustupcima što dovodi do zaoštavanja sukoba ovih dviju nacija.²⁷⁴ Kossuth se tako u ovom udžbeniku spominje u negativnom kontekstu, a njegov prikaz je vrlo sličan u svim hrvatskim udžbenicima, što ga čini drugom osobom koja se spominje u svakom hrvatskom i mađarskom udžbeniku u gradivu nacionalne povijesti. Kossuthov nepopustljivi stav dovodi na poslijetku i do Hrvatsko-mađarskog rata, a Mađari se bore i protiv kralja, pružaju jak otpor koji guše Rusi u ljeto 1849.²⁷⁵ Nakon takvog dužeg uvoda slijedi ono što se u svakom hrvatskom udžbeniku prikazuje slično: *Zahtijevanja naroda*, Jelačić postaje ban, prekid odnosa s Mađarima, reforme Jelačića i pripreme za rat, prelazak Drave 11.9., bitka u rujnu koja završava neodlučeno (ovaj udžbenik navodi da se dogodila bitka 29.9. kod Pagozda-netočno napisano dakle), imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj, Jelačić zauzima Peštu, Oktroirani ustav i detronizacija Habsburgovaca u Mađarskoj.²⁷⁶

Ono što bih napomenuo kao posebno u ovom udžbeniku je to što je ovaj udžbenik jedini koji spominje predaju vojske generala Rotha 6.10., zapovjednika Jelačićeva desnog krila u napadu na Mađarsku kod Ozore, što se češće spominje u mađarskim udžbenicima, a u hrvatskima se ovom događaju ne pridaje pažnja.²⁷⁷ Također istaknuo bih i da se u ovom udžbeniku navodi da: *je ratom s Mađarima poražena velikomađarska ideja i mačem raskinuta raskinuta veza s Ugarskim Kraljevstvom.*²⁷⁸ Ovakav prikaz posljedica Hrvatsko-mađarskog rata smatram važnim za istaknuti s obzirom na *snagu* koju ovaj citat emitira. Ne mogu se oteti dojmu da je ovaj citat i ovakav završetak prikaza ovog razdoblja u ovom udžbeniku produkt ratnog razdoblja u kojemu je nastao, zbog snažnih ratnih motiva (*mačem raskinuta*) i utjecaja dominantne ideologije nacionalizma. Ovaj udžbenik ne donosi nikakve karte ili grafove što se ovog razdoblja tiče.

²⁷⁴ Isti.

²⁷⁵ Isti, 57.

²⁷⁶ Isti, 58-63.

²⁷⁷ O ovome govori i mađarska literatura: Rokay, itd., nav. dj., 442. U Pavličevićevom udžbeniku ovaj ulomak nalazimo na 63. stranici. Pavličević i Potrebica, nav. dj., 1993., 63.

²⁷⁸ Isti, 64.

Udžbenici iz devedesetih nastali po prvim planovima i programima donose zanimljive promjene u naslovima nastavna jedinica koje se bave ovim razdobljima. Tako u ovim udžbenicima, kao i nekim udžbenicima iz iduće generacije, možemo naići na naslove tipa „Hrvatsko-mađarski rat“, tj. „Odlučan otpor ugarskom hegemonizmu“, koji su bili u skladu s uputama planova i programa.²⁷⁹ Što se sadržaja tiče primijetio sam da se u njima Mađari nešto rjeđe spominju nego u udžbeniku nastalom prije 1995.

To se može vidjeti u drugom Pavličevićevom i Potrebičinom udžbeniku s kojim sam radio, onome kojemu je izdavač Alfa, a izdan je 1999. Iako se u njemu Mađari spominju šest puta što je osjetno manje nego u njegovom prethodniku, ovaj udžbenik ipak donosi nešto novo. Bez obzira na to što ovaj udžbenik počinje potpuno istim uvodom u kojemu se objašnjava stanje u Mađarskoj 1848. i 1849., gradivo ovog razdoblja je bolje podijeljeno te se obrađuje u više nastavnih jedinica, čime se olakšava učenje tog gradiva.²⁸⁰ To se gradivo obrađuje u nastavnoj jedinici „Stanje u Hrvatskoj uoči 1848.“, a u nastavnoj jedinici koja slijedi, tj. u nastavnoj jedinici „Ban Jelačić, Hrvatski Sabor 1848.“ vidi se nešto što se može povezati s ulomcima u mađarskim udžbenicima: ovaj udžbenik govori o tome da je Jelačić nezakonito imenovan banom, tj. govori se da mađarska vlada ne priznaje Jelačića kao bana.²⁸¹ Na istoj stranici se govori i o borbama unutar samog Hrvatskog sabora s tzv. *mađaronima* s posebnim naglaskom da su mađarsku vladu podupirali plemići Virovitičke županije. Prikaz rata Hrvata i Mađara prikazan je u ovom udžbeniku slično kao i u ostalim udžbenicima, dakle: prelazak Drave 11.9., bitka u rujnu koja završava neodlučeno²⁸², imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj, Jelačić zauzima Budimpeštu i Oktroirani ustav.²⁸³

Novina u prikazu ovih događaja je to što udžbenik napominje da je *rat uzrokovan politikom mađarske vlade, a ne mađarskim narodom*, što se ne spominje tim riječima samo u

²⁷⁹ Naslov „Hrvatsko-mađarski rat“ u Agičićevom udžbeniku iz 1996., a naslov „Odlučan otpor ugarskom hegemonizmu“ u oba udžbenika Pavličevića i Potrebičice, Agičićevom udžbeniku iz 1998., Posavčevom udžbeniku i u udžbeniku Mirošević-Pavičić.

²⁸⁰ Pavličević i Potrebičica, nav. dj., 1999., 45.

²⁸¹ O prikazu imenovanja Jelačića na bansku čast kao nezakonite u mađarskim udžbenicima sam govorio više puta u poglavlju „Hrvati u mađarskim udžbenicima“. Isti, 48.

²⁸² I ovaj udžbenik spominje datum 29.9. i za bitku kaže da se dogodila kod Pagozda – netočno napisano.

²⁸³ Navedeni događaji na stranicama 49. i 50. Isti, 49-50. Jelačić tada nije mogao zauzeti Budimpeštu jer kao takva još ne postoji tako da je ova tvrdnja netočna. Mogao je zauzeti Budim i Peštu, dva zasebna grada koji se ujedinjuju u Budimpeštu 1873. Rokay, nav. dj., 468.

ovom udžbeniku.²⁸⁴ Ovaj udžbenik poput njegovog prethodnika donosi brojku od 51117 vojnika u Jelačićevoj vojsci, spominje da Kossuth seli Mađarski sabor u Debrecen nakon pada Pešte, što se ne spominje ili se drugačije spominje u ostalim udžbenicima s kojima sam radio.²⁸⁵ Osim toga, ovaj udžbenik ponavlja da je *velikomađarska ideja poražena ratom s Mađarskom*, a ni ovaj udžbenik ne donosi nikakvu kartu niti graf.²⁸⁶

Drugi udžbenik iz ove generacije koji sam koristio, Agičićev udžbenik iz 1996., češće spominje Mađare od onoga Pavličevića i Potrebice iz 1999., a i napomenuo bih da se razlika među njima vidi i na drugim mjestima. Tako se na primjer Mađari ne spominju samo u gradivu nacionalne povijesti, već i u gradivu europske povijesti, u nastavnoj jedinici „Revolucionarna zbivanja u Europi 1815.-1848.“. U navedenoj se opisuje Mađarska revolucija, a posebno se ističe i njen vođa Lajos Kossuth (netočno napisano) te da Mađari nisu htjeli priznati demokratske slobode nemađarskim narodima u Ugarskoj, kao i to da nakon sloma revolucije neki od njih odlaze u emigraciju.²⁸⁷ Kossuth je inače jedini etnički Mađar koji se u ovom udžbeniku spominje. Agičićev udžbenik se tako nadovezuje na prethodne nastavne jedinice nacionalne povijesti u kojima je u središtu bila bitka za službenost hrvatskog jezika. Tako se navodi da se Mađari ne slažu s imenovanjem hrvatskog jezika za službeni u Hrvatskoj te posebnu pažnju posvećuje Kossuthovom negiranju hrvatskog imena i nacije jer se ne poklapa s njegovom idejom o jedinstvenoj naciji na prostoru Ugarske.²⁸⁸ I ovaj udžbenik govori o nemirima u Pešti u rujnu 1848. u kojima su Mađari izborili povlastice koje su ujedno ugrožavale hrvatska nacionalna prava.²⁸⁹

Iduće dvije nastavne jedinice donose nekoliko novih stvari. U onoj kojoj je naslov „Djelovanje Jelačića i Hrvatskog sabora 1848.“ prvi put se navodi da Jelačić ukida kmetstvo u Hrvatskoj zbog toga da bi spriječio daljnje širenje mađarskog utjecaja u Slavoniji, s obzirom da je u ostatku Ugarske ono ranije ukinuto. U nastavnoj jedinici „Hrvatsko-mađarski rat 1848.-1849.“ se navodi da Jelačić obilazi Slavoniju u ljeto 1848. jer želi spriječiti utjecaj *mađarona*

²⁸⁴ Pavličević i Potrebica, nav. dj., 1999., 49.

²⁸⁵ Isti, 49-50.

²⁸⁶ Citat na: Pavličević i Potrebica, nav. dj., 1999., 50.

²⁸⁷ Agičić, 1996., 21. Na istoj stranici nalazi se i slika „Lajos Kossuth govori pred zastupnicima Ugarskog sabora“.

²⁸⁸ Poznati Kossuthov govor: *Gdje je ta Hrvatska, ne mogu je naći na karti...*, produkt je svoga vremena. Negativan stav o Kossuthu u Hrvatskoj potječe još iz doba kad je bio politički aktivan, a potican je i tadašnjim novinama, pa i Gajevim novinama. O prirodi medijskih prepirki i o Kossuthovom govoru više govori Dinko Šokčević. Šokčević, nav. dj., 138-142.

²⁸⁹ Sve na 33. stranici Agičićeva udžbenika. Agičić, nav. dj., 1996., 33.

tamo.²⁹⁰ Ostalo u udžbeniku je slično kao i u ostalim udžbenicima, dakle: reforme Jelačića i pripreme za rat, prelazak Drave 11.9., bitka u rujnu koja završava neodlučeno (ovaj udžbenik ne navodi precizno kad ni gdje), imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj, Jelačić zauzima Peštu, Oktroirani ustav koji rezultira detronizacijom Habsburgovaca u Mađarskoj i poraz Mađara u ratu nakon intervencije Rusa i velike bitke u ljeto 1849.²⁹¹ Ovaj udžbenik donosi i sliku „Predaja Mađara kod Világosa” te je jedan od dva hrvatska udžbenika u kojima se mjesto Világosa spominje.²⁹²

U mom dosadašnjem radu može se možda steći krivi dojam da *prelećem* preko izrazito važne bitke kod Pákozda, iako je njeno postojanje izravno ili neizravno prikazano u svakom hrvatskom udžbeniku. O prikazu rezultata bitke govorit ću malo kasnije, a sad bih govorio o onome što se izravno dogodilo nakon bitke, primirju između Jelačićeve i mađarske vojske. Podsjetio bih na to da sam posvetio pažnju tome da se u mađarskim udžbenicima, kao i u hrvatskim uostalom, prikazuje kako Jelačić nakon bitke odlazi ugušiti pobunu u Beču. Da Jelačić bježi prema Beču nakon primirja se spominje u nekim mađarskim udžbenicima, a ne spominje se u niti jednom hrvatskom udžbeniku. U svakom mađarskom udžbeniku se spominje da do primirja dolazi, što se s druge strane spominje i u svakom drugom hrvatskom udžbeniku. Ipak najveća razlika između nekih hrvatskih i nekih mađarskih udžbenika je tumačenje koja strana to isto primirje traži. Tako Agičićev udžbenik iz 1996., udžbenik Pavličevića i Potrebice iz 1999. i udžbenik Mirošević-Pavičić izričito navode da primirje traže Mađari, dok udžbenik Pavličevića i Potrebice iz 1993., kao i Agičićev iz 2013. navode da se primirje traži (ne navode koja strana). Ostali udžbenici ne spominju primirje nakon Pákozda.

U vezi s navedenim pogledima na primirje nakon bitke napomenuo bih da se skoro u svakom hrvatskom udžbeniku izravno navodi da bitka o kojoj govorim završava neodlučeno, dok tek jedan udžbenik, onaj Erdelja i Stojakovića iz 2007. natuknuje da je bitka možda nekako drugačije završila.²⁹³ Sada usporedimo ovakve prikaze primirja nakon bitke s onima u

²⁹⁰ Isti, 35. i 37.

²⁹¹ Isti, 37.

²⁹² Sve na 38. stranici. Isti, 38.

²⁹³ Navodi da Jelačić ne probija obranu Mađara. Erdelja i Stojaković, nav. dj., 107. O prikazu Jelačića te promjenama istog u hrvatskim udžbenicima kroz povijest, na koji svakako utječe i ishod bitke kod Pákozda je detaljno pisao Stefano Petrungraro u svojoj knjizi „Pisati povijest iznova”. Stefano Petrungraro, *Pisati povijest iznova*, prev. Franko Dota, (Zagreb: Srednja Europa, 2009.), 112-122.

mađarskim udžbenicima u kojima je gotovo uvijek izravno navedeno da je mađarska vojska pobijedila kod Pákozda, kao na primjer u onom Helméczyjevom iz 2011., u kojemu se navodi ne samo da je mađarska vojska pobijedila, već i to da Jelačić traži primirje i bježi prema Beču.²⁹⁴ Dobivamo dakle jedan potpuno drugačiji pogled na isti povijesni događaj, gdje se s jedne strane prikazuje potpuno poraženi Jelačić koji nakon poraza traži primirje da bi mogao pobjeći, a s druge strane se prikazuje Jelačić koji nakon neodlučene bitke i na traženje Mađara pristaje na primirje. Takav prikaz šalje sliku o tome da je Jelačić bio taj koji je na neki način bolje prošao, jer čisto logično gledajući, strana koja bolje stoji neće tražiti primirje bez obzira na to što bitka završava neriješeno, a ne pobjedom.²⁹⁵

Drugi Agičićev udžbenik iz devedesetih, Profilov iz 1998. ne spominje primirje nakon bitke kod Pákozda. Ovaj udžbenik donosi vrlo sličan prikaz Mađara, ali i cjelokupnog gradiva ovog razdoblja, a u prikazu gradiva ovog razdoblja Mađari se pojavljuju i u gradivu nacionalne i u gradivu europske povijesti i to na isti način. Od posebnosti u ovom udžbeniku istaknuo bih da je ovo prvi udžbenik (od tri) koji spominje Jelačićevo zauzimanje Osijeka, kojega drže *mađaroni*, potkraj travnja 1849. što bi značilo da ipak donosi nešto novo: možda malo drugačiju sliku o situaciji unutar same Hrvatske u kojoj je isto bilo i pristalica Mađarske revolucije.²⁹⁶ Mađari se i u ovom udžbeniku spominju osam puta, a napomenuo bih da ovaj udžbenik ne spominje predaju kod Világosa riječima već samo napominje da je rat završen u velikoj bitci u ljeto 1849.²⁹⁷ Ovaj udžbenik ne donosi niti jednu kartu koja bi se ticala ovog razdoblja.

Udžbenici iz ranih dvijetisućitih donose određene promjene u prikazu ovog razdoblja. Gledajući udžbenike dvijetisućitih godina i uspoređujući ih s onima iz devedesetih može se dobiti dojam o određenom odmaku od do tada ustaljenog prikaza ovog razdoblja i Hrvatsko-mađarskog rata. Prvi udžbenik o kojem bih govorio je onaj Vladimira Posavca iz 2005. U pitanju je udžbenik koji jako detaljno donosi prikaz ovog razdoblja, a Mađari se u njemu spominju čak devet puta, što bi značilo da se jedino u udžbeniku Pavličevića i Potrebiće iz 1993. više pažnje

2009.

²⁹⁴ Helméczy, nav. dj. 2011., 96.

²⁹⁵ O različitim pogledima na rat Hrvata i Mađara na primjeru hrvatskih i mađarskih gimnazijskih udžbenika, što se pogotovo odnosi na ishod bitke kod Pákozda, govori János Likó u svojem članku „Prikaz revolucije 1848./1849. u dva hrvatska i dva mađarska gimnazijska udžbenika”. János Likó, „Prikaz revolucije 1848./1849. u dva hrvatska i dva mađarska gimnazijska udžbenika”, *Povijest u nastavi* 7 (2006.), 81.

²⁹⁶ Agičić, nav. dj., 1998., 48.

²⁹⁷ Isti.

posvećuje Mađarima u ovom razdoblju. U ovom udžbeniku se Mađari u gradivu koje se bavi ovim razdobljem spominju i u nastavnim jedinicama koje govore o europskoj povijesti, kao i u onima koje govore o svjetskoj povijesti. Tako se u nastavnoj jedinici „Revolucionarna zbivanja u Europi 1815-1848.“ navodi da je najglasnije nezadovoljstvo austrijskom vlašću u Monarhiji bilo upravo među Mađarima te donosi u umjetničku sliku koju opisuje kao *Revolucija u Mađarskoj* ne navodeći joj autora.²⁹⁸ I ovaj udžbenik u nastavnim jedinicama nacionalne povijesti, konkretno u nastavnoj jedinici „Stanje u Hrvatskoj 1848.“, u uvodnim ulomcima o ovom razdoblju u središte stavlja jezično pitanje navodeći da su Mađari protiv hrvatskog službenog jezika u Hrvatskoj jer se to kosi s težnjama stvaranja Velike Ugarske.²⁹⁹ Uz to u istoj se spominju optužbe Kossutha, koji Hrvate optužuje za veleizdaju, osnivanje povjerenstva za ispitivanje hrvatskih smutnji u Ugarskom saboru, ali i to da Hrvati u *Zahtijevanju naroda* traže isto što i Mađari od kralja za sebe, ali prema Ugarskoj.³⁰⁰ Ovaj udžbenik naravno spominje iste događaje koje spominje svaki drugi udžbenik tj.: Jelačić postaje ban, prekid odnosa s Mađarima, reforme Jelačića i pripreme za rat, prelazak Drave i objava rata 7.9., bitka u rujnu koja završava neodlučeno (29.9. kod Pakosda- dakle netočno napisano).³⁰¹ Uz to u ovom udžbeniku se navodi i: imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj, Jelačić zauzima Peštu, Oktroirani ustav i poraz mađarske vojske nakon intervencije Rusa u ljeto 1849.³⁰²

Već se iz ovoga što sam naveo može vidjeti da ovaj udžbenik donosi gotovo sve što sam naveo da prijašnji udžbenici donose kao novo. Ovaj udžbenik donosi i nekoliko ulomaka i zanimljivosti vezane uz gradivo ovog razdoblja: govor bana Jelačića o spremnosti i na rat protiv Mađara, ulomak u kojem se navodi da Jelačić postaje zapovjednik carske vojske u Ugarskoj tek nakon ubojstva grofa Lamberga u Pešti (priložena i karikatura tog događaja) i da od tada maršira pod carskom zastavom u Ugarskoj.³⁰³ Ovo drugo bih istaknuo s obzirom da se motiv Jelačića koji maršira pod carskom zastavom pojavljuje i u mađarskim udžbenicima, a u jednom dijelu njih je to posebno naglašeno, što predstavlja još jedan od motiva koji se pojavljuju i u hrvatskim

²⁹⁸ Posavec, nav. dj., 30. U pitanju je litografija „Otvaranje sabora 1848.“ autora Károlya Bettenkoffera.

²⁹⁹ Isti, 56.

³⁰⁰ Isti, 57. i 59.

³⁰¹ Isti, 60-61. Napominje se da odnose prekida zbog mađarskih kršenja hrvatske samostalnosti, a kmetstvo ukida jer je bio potaknut istom odlukom Ugarskog sabora.

³⁰² Isti, 65-66. Ovo je inače jedini udžbenik uz onaj Akmadžin iz 2014. u kojemu se navodi da Jelačić zauzima Peštu zajedno s Windischgrätzom, a u ovom udžbeniku se navodi i da je Mađarska revolucija konačno ugušena nakon poraza kod Vilagosa – netočno napisano ime bitke.

³⁰³ Isti, 63. i 66.

i u mađarskim udžbenicima. Ipak, napomenuo bih da je ovo jedini hrvatski udžbenik u kojemu se spominje da je ban Jelačić uopće marširao pod carskom zastavom, tako da se ovo može opravdano smatrati izuzetkom. Ovaj udžbenik ne donosi niti jednu kartu koja bi se ticala Mađara ili Ugarske/Mađarske, ali je prvi koji ću navesti da donosi karikaturu bana Hallera kojeg u kolijevci ljulja Kossuth.³⁰⁴

Drugi udžbenik iz ovog razdoblja koji ću koristiti, udžbenik Damira Agičića i ostalih autora iz 2003. donosi gotovo upola manje spominjanja Mađara u gradivu ovog razdoblja. Ovaj udžbenik donosi poprilično sažet prikaz ovog razdoblja kakav odlikuje udžbenike nastale nakon promjene kurikulumu 2006. Ipak, i u ovom udžbeniku, kao i u Posavčevom, se vidi trend povećanja broja slika i karikatura iz tog razdoblja, kao i dodatnih ulomaka koji donose pojedine zanimljivosti. Mađari se i ovdje spominju u gradivu europske povijesti kao što se spominju u gradivu nacionalne povijesti. Tako se u nastavnoj jedinici „Europa u revoluciji (1848.-1849.)“ ukratko opisuje Mađarska revolucija i rat koji je nakon nje uslijedio i to ovim redoslijedom: nakon Beča revolucija u Pešti, Mađari dobivaju ustupke od kralja, ali im je kasnije objavljen rat, detronizacija i gušenje pokreta uz pomoć Rusije 1849. Osim toga, naglašava se da revoluciju vodi liberalno plemstvo, ali i to da Mađari ne priznaju drugim narodima što su tražili za sebe zbog čega se oni okreću protiv njih.³⁰⁵ Gradivo nacionalne povijesti ovog razdoblja podijeljeno je pak na dvije nastavne jedinice kojima su naslovi jednostavno „Hrvatska 1848. I“ i „Hrvatska 1848. II“. U tim nastavnim jedinicama nalazimo na sličan prikaz ovog razdoblja kao i u svim udžbenicima, dakle: *Zahtijevanja* naroda, Jelačić postaje ban, prekid odnosa s Mađarima, pripreme za rat, prelazak Drave 11.9., bitka u rujnu koja završava neodlučeno, imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj, Jelačić zauzima Peštu, Oktroirani ustav i poraz mađarske vojske nakon intervencije Rusa u ljeto 1849.³⁰⁶

Ipak ovaj udžbenik je po nečemu prvi od udžbenika s kojima sam radio i pokazuje početak promjena u hrvatskim udžbenicima. Te se promjene tiču prikaza Međimurja u ovom razdoblju. Status Međimurja u ovom razdoblju, ali i kroz hrvatsku povijest 19. stoljeća predstavlja važan dio hrvatskih udžbenika, a prirodu Jelačićeva pripojenja Međimurja Hrvatskoj

³⁰⁴ Posavec, nav. dj., 59. Karikatura je još jedan od produkata sukoba narodnjaka, bližih mađarskih konzervativcima i *mađarona*, kojih je član bio i ban Haller, bližih Kossuthovim liberalima. O ovome više govori, a donosi priloge tome i spornu karikaturu Šokčević u svojem djelu. Šokčević, nav. dj., 141.

³⁰⁵ Agičić i dr., nav. dj., 38.

³⁰⁶ Isti, 65. i 69. Ni za jednu navedenu bitku se ne spominje gdje i kada se točno dogodila.

te 1848., hrvatski udžbenici prikazuju različito. Tako se u svim udžbenicima iz devedesetih spominje da Jelačić vraća Međimurje Hrvatskoj, dok se u ovom udžbeniku i u još tri udžbenika nakon njega taj čin drugačije opisuje. Ovaj udžbenik je tako prvi udžbenik koji kaže da se Međimurje pripaja Hrvatskoj, čime je prikaz Jelačićeva čina ovdje bliži povijesnim činjenicama. Ova mala, ali izrazito važna razlika u prikazu povijesnih događaja ovog razdoblja najbolje pokazuje tendenciju profesionalizacije hrvatskih udžbenika od dvijetisućitih godina, barem što se prikaza Mađara i hrvatsko-mađarskih odnosa tiče. Prikaz prirode Jelačićeva prelaska Drave ipak ne može biti jedini dokaz profesionalizacije udžbenika, niti se uz taj prikaz može povezati, ali ne može se poreći da se Jelačićev prelazak Drave prije dvijetisućitih prikazivao ikako drugačije nego oslobođanje, tj. vraćanje Međimurja Hrvatskoj. Ako uzmemo u obzir da su rane dvijetisućite obilježili pokušaji profesionalizacije i liberalizacije, ovakav slobodniji prikaz možemo smatrati posljedicom tih pokušaja. Prikaz Međimurja koje se vraća Hrvatskoj pojavljuje se i u udžbenicima koji su kronološki nastali nakon ovog, kao na primjer u Posavčevom udžbeniku, tj. Agičićevom udžbeniku iz 2013., a u najnovijem udžbeniku koji sam koristio, onom Akmadžinom iz 2014. se jednostavno spominje da u Međimurje ulazi i uspostavlja hrvatsku vlast. Ovaj udžbenik ne donosi niti jednu kartu koja bi se ticala Mađara ili Ugarske, ali donosi sliku Kossutha iz tog razdoblja ispod koje se napominje da je bio vođa revolucije, ali i karikaturu ruskog medvjeda koji predaje Ugarsku prikazanu kao ženu dvoglavom orlu (Austriji) da je ubije.³⁰⁷

Udžbenik Mirošević-Pavičić iz 2004. donosi vrlo sličan prikaz onome iz udžbenika o kojemu sam posljednjem govorio, samo donekle detaljnije. To se vidi i u broju spominjanja Mađara jer se u ovom udžbeniku Mađari spominju osam puta, u gradivu europske i u gradivu nacionalne povijesti. Gradivo o ovom razdoblju u ovom udžbeniku započinje ulomkom o revoluciji u Pešti 15.3.1848., kojom Mađari dobivaju određene ustupke od kralja, ali nisu spremni dati iste drugim narodima u Ugarskoj, čemu kao primjer navode negiranje postojanja Hrvatske od strane Lajosa Kossutha.³⁰⁸ Negiranje Pešte potiče revolucionarna potraživanja i u Hrvatskoj u obliku *Zahitjevanja naroda*.³⁰⁹ Ostalo je u ovom udžbeniku slično kao i u svim hrvatskim udžbenicima s kojima sam radio, dakle: Jelačić postaje ban, prekid odnosa s

³⁰⁷ Agičić i dr., nav. dj., 38. Ova karikatura se pojavljuje i u nekim mađarskim udžbenicima, stoga je izdvajam.

³⁰⁸ Zanimljivo je da je ovaj udžbenik jedan od rijetkih koji navode i datum početka revolucije.

³⁰⁹ Mirošević i Pavičić, nav. dj., 51.

Mađarima, pregovori u Beču koji propadaju zbog Mađara (inače se ovo spominje u svim hrvatskim udžbenicima, ne samo u ovom).³¹⁰ Osim toga spominju se i: pripreme za rat, objava rata 7.9. i prelazak Drave 11.9. s 40000 vojnika, bitka u rujnu koja završava neodlučeno (29.9. bitka kod Pakozda-netočno napisano), imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj, Jelačić zauzima Peštu, Oktroirani ustav i poraz mađarske vojske nakon intervencije Rusa u ljeto 1849.³¹¹ Kao i Agičićev udžbenik iz 1998. o kojemu sam govorio ranije, ovaj udžbenik spominje Jelačićevo zauzimanje Osijeka 1849.³¹² Uz to ovaj udžbenik je jedan od rijetkih koji donose neku kartu koja bi se ticala Mađara i Ugarske, šтуру kartu naroda u Habsburškoj Monarhiji.³¹³

Udžbenici nastali po planovima i programima iz 2006. donose sažetiji prikaz ovog razdoblja. Ipak ovi udžbenici ono što je većini prijašnjih udžbenika nedostajalo – više karata, slika i dodatnih ulomaka sa zanimljivostima iz ovog razdoblja. U sva tri udžbenika s kojima sam radio, Mađari se spominju i u gradivu nacionalne i u gradivu europske povijesti, a cijelo je razdoblje u gradivu nacionalne povijesti sažeto na jednu nastavnu jedinicu u sva tri udžbenika.

Te se promjene mogu dobro vidjeti udžbeniku Holjevca i ostalih autora iz 2007. Taj udžbenik daje kratki pregled Mađarske revolucije i rata koji joj je uslijedio u nastavnoj jedinici „Europske revolucije 1848.“ u kojoj se navodi da: pobunom u Pešti Mađari dobijaju samostalnu vladu, traže liberalne zakone, jedinstvo zemalja krune (sv. Stjepana) i povezanost s Bečom samo osobom kralja.³¹⁴ Osim toga navodi se i da stanje prerasta u rat za oslobođenje pod vodstvom Lajosa Kossutha, da se razvija mađarska vojska koja pruža žestok otpor i da je mađarski pokret ugušen tek intervencijom Rusa.³¹⁵ U nastavnoj jedinici koja govori o nacionalnoj povijesti se događaji iz tog razdoblja prikazuju slično kao i u ostalim hrvatskim udžbenicima, dakle: *Zahtijevanja naroda*, Jelačić postaje ban, prekid odnosa s Mađarima, pripreme za rat, objava rata, pripajanje Međimurja i Rijeke te imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj.³¹⁶ Ovaj udžbenik je poseban po tome što na sličan način kao mađarski udžbenici

³¹⁰ Isti, 54-56.

³¹¹ Isti, 56-58.

³¹² Isti, 59.

³¹³ Isti, 30.

³¹⁴ Inače ovaj udžbenik je prvi i jedini koji koristi izraz Rat za oslobođenje kada govori o Hrvatsko-mađarskom ratu, tj. koristi hrvatski prijevod termina *szabadságharc* i odvaja ga od revolucije koja mu je prethodila.

³¹⁵ Holjevac i dr., nav. dj., 63-65.

³¹⁶ Isti, 68-70.

prikazuje Jelačićeva djelovanja u Ugarskoj nakon bitke kod Pákozda, dakle ne prikazuje ih uopće, a ne spominje ni da se dogodila bitka u rujnu 1848., što svi mađarski i gotovo svi hrvatski udžbenici navode. Udžbenik donosi i kartu kretanja Jelačićeve vojske na prostoru Habsburške Monarhije iz koje bi se dalo natuknuti da je do nekog sukoba došlo u blizini jezera Balaton, ali se ne navodi točno ni kada ni gdje se dogodio.³¹⁷ Osim te karte ovaj udžbenik donosi i etničku kartu Habsburške Monarhije na kojoj su Hrvatska i Slavonija, kao i Erdelj izdvojeni iz Ugarske.³¹⁸ Mađari se u ovom udžbeniku spominju četiri puta u ovom razdoblju, isto kao i u udžbeniku Erdelje i Stojakovića, čime ova dva udžbenika dijele začelje po broju spominjanja Mađara u ovom razdoblju.

Ipak, udžbenik Erdelje i Stojakovića donosi nešto što drugi udžbenici ne donose. U ovom udžbeniku se uz sveprisutnog Kossutha spominju i još dva etnička Mađara, čime on prednjači što se ovog razdoblja tiče. U nastavnoj jedinici „Društvo i kultura u prvoj polovici 19. stoljeća” se tako u govoru o romantizmu kao kulturnom pravcu toga razdoblja ističu primjeri Sandora Petőfija (Sándora Petőfija – netočno napisano) kao romantičarskog pisca i Franza Liszta (njemački način pisanja njegovog imena) kao predstavnika romantičarskog stila u glazbi i najboljeg pijanista ikad.³¹⁹ Gradivo koje se bavi političkom poviješću ovog razdoblja u kojemu se spominju Mađari sažeto je u cjelini s neizdvojenim nastavnim jedinicama kojoj je naslov „Revolucija 1848. u Europi i Hrvatskoj“. U njoj se navodi da je revolucija u Mađarskoj jedino išla toliko daleko da ju se nastojalo proglasiti neovisnom od Monarhije, koja je njome dovedena na rub propasti, kao i već uobičajeno da je revoluciju predvodio Lajos Kossuth, da se Mađari bore za svoja nacionalna prava, ali ih ne žele dati nikome što dovodi do protumađarskih pokreta.³²⁰

U istoj nastavnoj jedinici je u priču o revoluciji u Mađarskoj uklopljen i standardni prikaz događaja u Hrvatskoj i Hrvatsko-mađarskog rata, koji i ovdje izgleda ovako: *Zahtijevanja naroda*, Jelačić postaje ban, prekid odnosa s Mađarima, pregovori u Beču koji propadaju zbog Mađara.³²¹ Osim toga navode se i: pripreme za rat, objava rata 7.9. i prelazak Drave 11.9. s

³¹⁷ Isti, 70.

³¹⁸ Isti, 65.

³¹⁹ Erdelja i Stojaković, nav. dj., 121-122. U udžbeniku je također jasno naznačeno da su i Petőfi i Liszt mađarski umjetnici.

³²⁰ Isti, 101-103.

³²¹ Isti, 105.

40000 vojnika, osvajanje Međimurja i proglašavanje Međimurja dijelom Hrvatske, bitka u rujnu koja završava ne probijanjem mađarske obrane (29.9. bitka kod Pakozda-netočno napisano ime), imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj, Jelačić zauzima Budim, Oktroirani ustav i detronizacija Habsburgovaca u Mađarskoj zbog toga i poraz mađarske vojske nakon intervencije Rusa u ljeto 1849.³²² Ovaj udžbenik donosi i kartu Jelačićevih vojnih pohoda na kojoj su Hrvatska, Ugarska i Austrija prikazane odvojeno, a Rijeka je na toj karti navedena kao dio Ugarske. Osim te karte u udžbeniku se prilaže i fotografija Kossuthova spomenika u Gyöngyösu.³²³

Agičićev udžbenik iz 2013., donosi malo promjena i novih stvari u prikazu ovog razdoblja. Mađare prikazuje u nastavnim jedinicama europske i nacionalne povijesti, a Mađari se u njemu spominju šest puta. Tako se u nastavnoj jedinici „Revolucija 1848.-1849.“ sažetije opisuje situaciju u Mađarskoj u ovom razdoblju od svih udžbenika prije njega te navodi samo da revoluciju vodi liberalno plemstvo, koje ne priznaje prava koja su tražili za sebe potlačenim nacijama te da revoluciju nakon dužih borbi guši ruska intervencija u ljeto 1849. U ovoj se nastavnoj jedinici ne navodi izravno da revoluciju vodi Kossuth, iako se Kossuth spominje na slici „Lajos Kossuth govori pred Ugarskim saborom”.³²⁴ U nastavnoj jedinici „Hrvatska 1848.-1849.” u kojoj se obrađuje nacionalna povijest je ovo razdoblje prikazano slično kao i u ostalim nastavnim jedinicama nacionalne povijesti, dakle: *Zahtijevanja naroda*, Jelačić postaje ban, prekid odnosa s Mađarima (zbog nepriznavanja nikakvih prava Hrvatskoj), pripreme za rat. Spominje se također i: objava rata i prelazak Drave 11.9., vraćanje Međimurja, bitka u rujnu koja završava neodlučeno (ne navodi se kada točno ni gdje), imenovanje Jelačića za zapovjednika carskih snaga u Ugarskoj, Jelačić zauzima Peštu, Oktroirani ustav i detronizacija Habsburgovaca u Mađarskoj zbog toga i poraz mađarske vojske nakon intervencije Rusa u ljeto 1849.³²⁵ Od posebnosti bih naveo samo da ovaj udžbenik spominje Jelačićevo zauzimanje Osijeka kojeg do tada drže *mađaroni*, nakon čega ponovo napada Ugarsku.³²⁶

Ono što moram primijetiti o prikazima ovog razdoblja u hrvatskim udžbenicima je određena profesionalizacija koja se može vidjeti u udžbenicima nastalim nakon 2000., tj. nakon

³²² Isti, 107-109.

³²³ Isti, 108-109.

³²⁴ Agičić, nav. dj., 2013., 63.

³²⁵ Isti, 66.

³²⁶ Isti, 67.

2006. Ipak, ne mogu reći da se Mađari prikazuju pretjerano lošije ili bolje u hrvatskim udžbenicima kada je riječ o prikazu ovog razdoblja u usporedbi s prikazom Mađara u prošlom razdoblju. Ono što je u svima ostalo je opravdani prikaz nepopustljivih Mađara čija revolucija propada zbog toga što nisu spremni dati prava drugim narodima koja su tražili za sebe. Ipak, noviji udžbenici mogu slati drugačiju sliku o Mađarima i hrvatsko-mađarskim odnosima u najmanjim promjenama npr. u pripajanju, a ne vraćanju Međimurja ili davanju više prostora prikaza Mađara i sa strane njihove kulture i glazbe u ovom razdoblju.³²⁷ Osim toga, u ovom razdoblju se može vidjeti i druga osoba koja se prikazuje i u svim hrvatskim i u svim mađarskim udžbenicima, a to je dakako Lajos Kossuth. Kossuth se ne prikazuje pozitivno u hrvatskim udžbenicima, a o porijeklu takvog prikaza sam govorio ranije. Ipak napomenuo bih da se Kossuth prikazuje kao jedan ispred mađarske vlade u većini hrvatskih udžbenika čime ga se ne razlikuje od nepopustljive mađarske vlade koja nije bila spremna dati ustupke drugim narodima u Ugarskoj. S izuzetkom udžbenika koji izričito spominju njegovo negiranje hrvatske državnosti, u kojima je prikazan izdvojeno iz toga konteksta i rekao bih još negativnije od prikaza mađarske vlade, prikaz Kossutha je u hrvatskim udžbenicima sličan. Ono što će se možda mađarskom čitatelju činiti zanimljivim je to da se Karlo Knezić ne spominje niti u jednom hrvatskom udžbeniku ni na koji način, što bi možda dalo jednu drugačiju sliku hrvatsko-mađarskih odnosa u tom razdoblju.

Razdoblje nakon 1849.:

Zbog činjenice da se Mađari u hrvatskim udžbenicima u ovom razdoblju uglavnom spominju češće nego u prethodnim razdobljima, kao i zbog toga što je u ovom razdoblju puno više dodirnih točaka između ova dva naroda u hrvatskim udžbenicima, odlučio sam se na malo drugačiji pristup analiziranju gradiva ovog razdoblja. Svako prethodno razdoblje sam obrađivao po generacijama udžbenika, dakle redom svaki udžbenik u cjelokupnom opsegu gradiva koje se bavi određenim razdobljem ovisno o mojoj podjeli udžbenika. Budući da bi taj pristup analizi gradiva, barem što se gradiva ovog razdoblja tiče, doveo do velikog broja ponavljanja istih stvari

³²⁷ Naglašavam da mogu slati drugačiju sliku, dakle ne znači da svi šalju drugačiju sliku. Kao dokaz tomu nam može biti Akmadžin udžbenik iz 2014. u kojemu se način prikaza ovog razdoblja može doimati pomalo nacionalno nabijenim. Kao dokaz navodim rečenice tipa: *Ban se vratio u Hrvatsku svjestan činjenice da će jedino ratom riješiti sve dublja hrvatsko-ugarska razilaženja.* Akmadža, nav. dj., 67.

koje se u udžbenicima spominju, odlučio sam se na to da gradivo analiziram s fokusom na temu, a ne s fokusom na sam udžbenik, tj. generaciju udžbenika. To bi značilo da sam gradivo ovog razdoblja koje se u svakom udžbeniku spominje podijelio na četiri dijela: doba apsolutizma i razdoblje do Hrvatsko-ugarske nagodbe, Hrvatsko-ugarska nagodba i doba banovanja Ivana Mažuranića, doba banovanja Khuen-Héderváryja i doba nakon njegova pada do Prvog svjetskog rata. U svojoj ću analizi nakon kratkog navođenja onoga što nalazimo u svakom udžbeniku govoriti o onome što se pojavljuje rjeđe, ali je dovoljno važno da ga se spomene u ovom radu.

Ovaj pristup ne znači da neću dati i bliži pogled u svaki od udžbenika, ali ne na način na koji sam to radio do sada. Na ovaj pristup sam se odlučio iz više razloga, prvenstveno zbog toga što se u svih jedenaest udžbenika ovo gradivo obrađuje u sličnom rasporedu, u 9-12 nastavnih jedinica, prateći gradivo kronološki. Izuzetak bi jedino bio udžbenik Erdelje i Stojakovića u kojemu je gradivo obrađeno u jednoj nastavnoj jedinici i jednoj cjelini, slično kao što je u njemu obrađeno razdoblje 1848.-1849. u jednoj cjelini s neizdvojenim nastavnim jedinicama, već samo poglavljima. S izuzetkom udžbenika nastalih po planovima i programima iz 2006., Mađari se u ovom razdoblju spominju samo u gradivu nacionalne povijesti. Jedan od razloga zašto sam se na ovaj pristup odlučio je i taj što ne mogu primijetiti neku veću promjenu u prikazu Mađara u gradivu ovog razdoblja u starijim i novijim udžbenicima, što se može vidjeti u prikazu Mađara u prošlom razdoblju, ali ne mogu reći da promjene nema. Mađari se u hrvatskim udžbenicima ovog razdoblja spominju 82 puta, što bi značilo prosječno 8,2 spominjanja po udžbeniku, više nego u prethodna dva razdoblja. Udžbenik u kojem se Mađari najčešće spominju je Agičićev udžbenik iz 2013., a najmanje se spominju u Erdeljinom i Stojakovićevom iz 2007. te Posavčevom iz 2005., po pet puta u svakom. U ovom razdoblju, kao i u svim ostalim razdobljima Mađari su narod koji se najčešće spominje, s izuzetkom udžbenika Damira Agičića i ostalih autora iz 2003., u kojemu se u gradivu nacionalne povijesti najčešće spominje kategorija *Ostali*, dakle manje zastupljeni narodi sveukupno.

Prva tema u hrvatskim udžbenicima u gradivu ovog razdoblja, ujedno i kronološki prvi dio ovog razdoblja je doba neoapsolutizma, tj. doba do Hrvatsko-ugarske nagodbe. Ono se obrađuje uglavnom u dvije nastavne jedinice i to jednom koja se bavi razdobljem neoapsolutizma i drugom koja se bavi situacijom u Hrvatskoj nakon njegovog sloma s naglaskom na nastanak novih političkih stranaka u Hrvatskoj. Razdoblje neoapsolutizma

označeno je kao razdoblje germanizacije i političke represije, kojima su simbol bili i činovnici tzv. *Bachovi husari*, ali i da tada dolazi do određenog gospodarskog i kulturnog napretka, kao i do uzdizanja Zagrebačke biskupije na razinu nadbiskupije, čime je hrvatska Crkva postala neovisna od mađarske. Razdoblje nakon neoapsolutizma uglavnom se svodi na Sabor 1861., koji dovodi do odluke da se bliže surađuje s Ugarskom protiv pritisaka Beča, a na temelju odnosa prema Ugarskoj nastaju nove političke stranke u Hrvatskoj. Tako se u hrvatskim udžbenicima navodi postojanje i programi: Narodne stranke (uže povezivanje uz stroge uvjete, vođe joj Strossmayer i Rački), unionističke stranke (bezuvjetno povezivanje, vođe joj Levin Rauch i grof Julije Janković) i Stranke prava (za neovisnu Hrvatsku), ali je pažnja posvećena i određenom razvitku gospodarstva, uglavnom financiranog stranim kapitalom.³²⁸

Za davanje ovog uvoda koristio sam ono što piše u Posavčevom udžbeniku iz 2005., u kojemu se Mađari u razdoblju nakon 1849. sveukupno spominju pet puta. Isti donosi i kartu Austro-Ugarske nakon 1867. s izdvojenom Hrvatskom unutar Ugarske, što bi značilo da donosi kartu koja se tiče onoga što kronološki dolazi nakon neoapsolutizma.³²⁹ Za razdoblje apsolutizma se u nekim hrvatskim udžbenicima koristi ironična fraza da je novi poredak bio *Mađarima kao kazna, a Hrvatima kao nagrada* zbog prirode neoapsolutizma i drugačijih očekivanja hrvatskog plemstva oko uređenja države. Radi se konkretno o oba udžbenika Pavličevića i Potrebice (iz 1993. i 1999.) i Agičićevom udžbeniku iz 1996. Posljednje spomenuti navodi da je neoapsolutizmom došlo i do ukidanja županijskog uređenja države, što se spominje i u Agičićevom udžbeniku iz 1998., udžbeniku Pavličevića i Potrebice iz 1993., udžbeniku Željka Holjevca i drugih autora i udžbeniku Franka Miroševića i Ivke Pavičić.

Agičićevi udžbenici iz 1996. i 2013. udžbenici navode i što sve točno garantira novi Ustav (Oktroirani ustav) Hrvatskoj s naglaskom na neovisnost prema Ugarskoj. Važan simbol razdoblja neoapsolutizma su, kako sam naveo bili tzv. *Bachovi husari*, koji su ime dobili po svojim uniformama koje su sličili uniformama mađarskih husara, a porijeklo termina husar se objašnjava u Agičićevom udžbeniku iz 1996. i udžbeniku Damira Agičića i ostalih autora iz 2003. Slom neoapsolutizma uvjetovan je vanjskim porazima Austrije i unutarnjim

³²⁸ O prirodi tih stranaka više na 20. i 21. stranici *Povijesti hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*. Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, *Povijesti hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 20-21.

³²⁹ Posavec, nav. dj., 109.

nezadovoljstvom takvim oblikom vladanja.³³⁰ Unutarnje nezadovoljstvo prvenstveno je značilo nezadovoljstvo Čeha, Mađara i Hrvata, što se navodi u Agičićevim udžbenicima iz 1996. i 2013. Ukidanjem apsolutizma kralj je morao početi udovoljavati nezadovoljnim narodima, prvenstveno Mađarima, kao na primjer vraćanjem Međimurja pod izravnu ugarsku upravu, čemu pažnju posvećuju Agičićevi udžbenici iz 1996. i 1998., Pavličević i Potrebičin udžbenik iz 1999., udžbenik Mirošević-Pavičić i udžbenik Holjevca i drugih autora.

Ono čemu se još posvećuje pažnja u nekim hrvatskim udžbenicima su i propali pregovori o statusu Hrvatske u Ugarskoj nakon odluka Sabora 1861., da se bliže surađuje s Ugarskom.³³¹ Neki hrvatski udžbenici tako navode da je do propasti pregovora došlo zbog nepopustljivosti Mađara i njihove nesklonosti kompromisima i to udžbenik Damira Agičića i drugih autora iz 2003. i Agičićev udžbenik iz 2013. Vratio bih se još malo na odluku Sabora iz 1861. (članak 42.) za bližu suradnju s Ugarskom zbog onoga što o njoj piše u Agičićevom udžbeniku iz 2013. Naime taj udžbenik je jedini od onih s kojima sam radio koji koristi termin *realna unija* kada govori o prirodi te bliže suradnje, termin oko kojega su se lomila koplja među hrvatskim i mađarskim povjesničarima i političarima kroz cijelo 19. stoljeće. Ovaj udžbenik je vodeći po broju spominjanja Mađara u razdoblju nakon 1849., spominju se čak 11 puta (jednako kao u Erdeljinom i Stojakovićevom sveukupno). Ovaj udžbenik donosi nam i tri karte, sve kronološki nakon doba neoapsolutizma, kartu Austro-Ugarske s Hrvatskom posebno označenom, ali neizdvojenom unutar Ugarske, kartu Hrvatske u sedamdesetim godinama 19. stoljeća s označenom Rijekom kao teritorijem pod mađarskom upravom te Međimurjem i Južnom Baranjom kao neoznačenim dijelom Ugarske, kao i mađarsku kartu područja grada Rijeke iz 19. stoljeća.³³² Za ovaj dio razdoblja nakon 1849. se u jednom hrvatskom udžbeniku, onom Holjevca i drugih autora, spominje da ni Hrvati ni Mađari ne šalju svoje zastupnike u Carsko Vijeće, koje je trebalo zamijeniti parlamente kraljevstava unutar Monarhije nakon ukidanja apsolutizma, što je dovelo do raspuštanja tih parlamenata (Sabora) i dokaz je nezadovoljstva tih dviju naroda.³³³ U udžbeniku Holjevca i drugih autora Mađari se spominju osam puta u gradivu koje se bavi

³³⁰ Šidak, Gross, nav. dj., 1968., 15.

³³¹ O ovome više govori *Povijest hrvatskog naroda*. Isti, 28.

³³² Agičić, nav. dj., 2013., 84. i 115.

³³³ Holjevac i dr., nav. dj., 102.

razdobljem nakon 1849., a od karata donosi kartu podjele Austro-Ugarske na austrijski i ugarski dio, dakle i ova karta je kronološki nakon doba neoapsolutizma.³³⁴

Važni dijelovi hrvatskih udžbenika nakon ovog dijela razdoblja nakon 1849. su Hrvatsko-ugarska nagodba i banovanje bana Ivana Mažuranića. Nagodba i banovanje Ivana Mažuranića se u gradivu nacionalne povijesti obrađuje uglavnom u dvije do tri nastavne jedinice. U slučaju udžbenika nastalih nakon 2006., Mađari se spominju i u gradivu europske povijesti i to uglavnom kada se govori o Austro-ugarskoj nagodbi u nastavnim jedinicama europske povijesti.³³⁵ Jedan hrvatski udžbenik, Posavčev iz 2005., u gradivu nacionalne povijesti navodi ono što se obično spominje u gradivu europske povijesti, tj. da je Austro-ugarska nagodba donešena pod pritiskom vojnih poraza Monarhije i unutarnjeg nezadovoljstva njenog stanovništva poglavito onog najbrojnijeg, Mađara.³³⁶ U gradivu nacionalne povijesti se u svakom hrvatskom udžbeniku navodi da je nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe bio vršen pritisak i na Hrvatski sabor da se dogovori status Hrvatske u novoj podjeli Monarhije, poglavito u smislu njenog odnosa prema Ugarskoj.

Neki hrvatski udžbenici govore preciznije o stavu hrvatskih političara o Austro-ugarskoj nagodbi i to na način da spominju da je hrvatski sabor bio protiv donošenja Austro-ugarske nagodbe zbog toga što bi se njome ozakonila podjela hrvatskih zemalja. U pitanju su: Pavličevići i Potrebićini udžbenici iz 1993. i 1999., Agičićev udžbenik iz 1998., udžbenik Agičića i drugih autora iz 2003. te Erdeljin i Stojakovićev udžbenik iz 2007. Jedan od udžbenika, Agičićev iz 1996., navodi i to da Hrvatska nije imala nikakvog udjela u Austro-ugarskoj nagodbi. Od onoga što se dalje spominje u svakom hrvatskom udžbeniku je i priča o intervenciji vlasti u izbore u Hrvatskoj, koja uz političke malverzacije unionista dovode do njihove pobjede na izborima 1868. Navodi se i to da se Hrvatsko-ugarska nagodba sklapa tek nakon pobjede unionista, uz manje ili više precizno navođenje toga što Hrvatska tom nagodbom dobija (poseban položaj unutar Ugarske, zasebni Sabor i Vladu, zasebno sudstvo, školstvo i upravu na svome jeziku kao službenom, itd.) i što joj je ograničeno (financijski podređena Ugarskoj, gubi

³³⁴ Isti, 88.

³³⁵ Kao primjer navodim Agičićev udžbenik iz 2013. i to: Agičić, nav. dj., 2013., 83.

³³⁶ Posavec, nav. dj., 109.

Međimurje). Svaki hrvatski udžbenik navodi i način ugarskog stjecanja Rijeke na primjeru tzv., *Riječke krpice*, što se u mađarskima ne navodi, kao i to da se Nagodbi protivio Hrvatski sabor.³³⁷

O samom protivljenju se drugačije govori u hrvatskim udžbenicima, neki govore detaljnije, a neki manje detaljno. Oni koji govore detaljnije spominju tako Rujanski manifest iz 1871., koji je donesen nakon pada unionističke vlade, a u pitanju su udžbenici: Pavličević i Potrebičin iz 1993., Agičićevi udžbenici iz 1996. i 1998. i Posavčev udžbenik. Neki udžbenici spominju i to da je došlo do revizije Nagodbe 1871., a u pitanju su udžbenici: Pavličević i Potrebičin iz 1999., udžbenik Mirošević-Pavičić i udžbenik Holjevca i drugih autora.³³⁸ Jedini udžbenik u kojem se spominje i Rujanski manifest i revizija Nagodbe je Agičićev udžbenik iz 1998. U tom se udžbeniku inače Mađari spominju deset puta u razdoblju nakon 1849., a ovaj udžbenik donosi i kartu Austro-Ugarske s izdvojenom Hrvatskom unutar Ugarske i graf odnosa austrijskog i ugarskog dijela Monarhije u stanovništvu, industrijskom udjelu i slično u nastavnoj jedinici koja govori o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi.³³⁹

Banovanje Ivana Mažuranića je u svakom hrvatskom udžbeniku označeno kao doba napretka i reformi, s posebnim naglaskom na napredak željezničke mreže. U sklopu napretka željezničke mreže spominje se i prva željeznička pruga u Hrvatskoj, oko koje se u hrvatskim udžbenicima ne može naći koncenzus. Tako se u Pavličevićim i Potrebičinim udžbenicima iz 1993. i 1999., kao i u Agičićevom udžbeniku iz 1996., udžbeniku Mirošević-Pavičić i Erdeljinom i Stojakovićevom udžbeniku navodi da je prva pruga u Hrvatskoj napravljena 1862., a povezivala je Zagreb i Zidani Most, što je netočno. Udžbenici u kojima točno piše da je prva pruga u Hrvatskoj izgrađena 1860., u Međimurju su: Agičićev udžbenik iz 1998., udžbenik Agičića i drugih autora iz 2003., udžbenik Holjevca i drugih autora te Akmadžin udžbenik.

Nakon ostavke Mažuranića, a prije dolaska Khuena na vlast u Hrvatskoj najvažnije i što se u svakom hrvatskom udžbeniku spominje su protumađarski nemiri nastali protiv dvojezičnih grbova 1883. u kojima dolazi do uvođenja izvanrednog stanja, ostavke unionističkog bana Ladislava Pejačevića i promjene na banskoj stolici.³⁴⁰ Priroda ostavke bana Mažuranića je ono što se drugačije prikazuje u hrvatskim udžbenicima pa se tako u svim udžbenicima u izradi kojih

³³⁷ Sve ovo na temelju Akmadžina udžbenika iz 2014. Akmadža, nav. dj., 97-101.

³³⁸ O protivljenju Hrvatskog sabora nagodbi govori i *Povijest hrvatskog naroda*. Šidak, Gross, nav. dj., 38-45.

³³⁹ Agičić, nav. dj., 1998., 81.

³⁴⁰ Koristio sam udžbenik Agičića i drugih autora iz 2003. Agičić i dr., nav. dj. 2003., 121.

je sudjelovao Damir Agičić spominje da Mažuranić daje ostavku zbog toga što mu Mađari koče pokušaje reformi. Jedan od tih udžbenika je i udžbenik iz 2003. u izradi kojega su sudjelovale Snježana Koren i Magdalena Najbar-Agičić, a Mađari se u razdoblju nakon 1849. u tom udžbeniku spominju sedam puta. Ovaj udžbenik donosi nam tako shemu vlasti unutar Austro-Ugarske s hrvatskim tijelima vlasti izdvojeno kao dio ugarskih tijela sveukupno, grafove odnosa između austrijskog i ugarskog dijela Monarhije (isti kao oni u udžbeniku iz 2013.), devetnaestostoljetnu mađarsku kartu Rijeke i ulomak o ujedinjenju i rastu Budimpešte.³⁴¹ Ostali udžbenici ne spominju mađarsku ulogu u ostavci Ivana Mažuranića.

Nakon gradiva o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi i banovanju Ivana Mažuranića u hrvatskim udžbenicima slijedi gradivo razdoblja vladavine Károlya Khuen-Héderváryja, koje se obrađuje obično u jednoj do dvije nastavne jedinice. Károly Khuen-Héderváry je jedan od etničkih Mađara koji se spominju u svakom hrvatskom udžbeniku, ali moram napomenuti da se radi o osobi koja je, sudeći po broju njegovog spominjanja u mađarskim udžbenicima (nula), u udžbenicima prikazana kao važna samo za hrvatsku povijest. Najnegativnije predstavljena osoba hrvatske povijesti 19. stoljeća, a možda i šire započinje svoju vladavinu 1883., nakon nemira iste godine, što se može naći u svakom hrvatskom udžbeniku. Na razdoblje njegove vladavine se u svim hrvatskim udžbenicima gleda negativno pa se tako u nekima od njih spominje čak i fraza *mračno doba* za opisivanje razdoblja njegove vladavine.³⁴² Udžbenici koji koriste tu frazu su Agičićevi udžbenici iz 1996., 1998. i 2013. Vladavina Khuena je u svakom hrvatskom udžbeniku označena kao doba mađarizacije i to u školama (uvođenje mađarskog kao obaveznog u gimnazije i otvaranje mađarskih osnovnih škola) i željeznici i to na način da se Mađari počinju planski naseljavati. Navodi se i da Khuen učvršćuje dualizam u Hrvatskoj prvenstveno instrumentalizacijom Narodne stranke i srpskih političara što dovodi do rasta neprijateljstava između Hrvata i Srba.

Prikaz suradnje srpskih političara se razlikuje u nekim udžbenicima, u kojima se navodi, da oni surađuju s neprijateljima Hrvatske: Talijanima i Mađarima. Ova krajnje negativna slika Mađara, koji su prikazani kao neprijatelji Hrvatske se može naći u Pavličevićevim i Potrebičinim

³⁴¹ Isti, 114., 115., 116. i 119.

³⁴² Razdoblje njegove vladavine se i u hrvatskoj historiografiji gleda, tj. gledalo se izrazito negativno. Šokčević navodi primjer nekih povjesničara koji su namjerno izbjegavali govoriti o gospodarskom i kulturnom napretku u Hrvatskoj za njegove vladavine. Šokčević, nav. dj., 173.

udžbenicima iz 1993. i 1999. Udžbenik iz 1993. spominje Mađare deset puta, a donosi i jednu kartu, kartu Hrvatske nakon ujedinjenja Vojne Krajine i Hrvatske, odvojeno od Ugarske.³⁴³ Udžbenik iz 1999. spominje Mađare osam puta, a donosi istu kartu kao i njegov prethodnik.³⁴⁴ Vladavina Khuena ističe se kao loša i zbog toga što se u njegovo doba sustavno kočilo hrvatsko gospodarstvo što se vidjelo u željeznicama. Da je željeznica u Hrvatskoj napredovala isključivo zbog interesa mađarskog gospodarstva navode udžbenici: Pavličevići i Potrebićini iz 1993. i 1999., Agičićevi iz 1996., 1998., udžbenik Agičića i drugih autora iz 2003., Posavčev udžbenik, kao i Erdeljini i Stojakovićev udžbenik. Kao primjer razvitka hrvatskih zemalja zbog mađarskih interesa navodi se Rijeka, za koju se navodi da je postala glavna mađarska, odnosno ugarska luka i to u udžbenicima: Agičićevim iz 1996. i 1998., Pavličevićevom i Potrebićinom iz 1999., udžbeniku Agičića i drugih autora iz 2003., Posavčevom udžbeniku i Erdeljinom i Stojakovićevom udžbeniku.

Gospodarsko zaostajanje i prometna izoliranost Dalmacije se također u nekim udžbenicima pripisuje mađarskim interesima, koji nisu htjeli da dalmatinske luke postanu konkurencija Rijeci, a u pitanju su udžbenici: Agičićevi iz 1996. i 1998., udžbenik Mirošević-Pavičić i Erdeljini i Stojakovićev udžbenik. Ipak, u većini udžbenika se ovo razdoblje ne promatra tako crno, zbog toga što do nekog gospodarskog napretka dolazi krajem stoljeća, ali i zbog kulturnog napretka u Hrvatskoj za vrijeme Khuenova vladanja. Tako se u nekim udžbenicima ističe važnost Izidora Kršnjavog, Khuenovog ministra, pod čijim potkroviteljstvom dolazi do izgradnje brojnih zgrada važnih za napredak kulture u Hrvatskoj.³⁴⁵ U pitanju su Pavličevići i Potrebićini udžbenici iz 1993. i 1999., udžbenik Agičića i drugih autora iz 2003., udžbenik Mirošević-Pavičić, Posavčev udžbenik, Agičićev udžbenik iz 2013. i Akmadžin udžbenik.

Otvaranje jedne od zgrada nastalih pod Kršnjavijevim potkroviteljstvom, zgrade HNK dovodi do paljenja mađarske zastave i studentskih demonstracija u Zagrebu 1895., što se spominje u svakom hrvatskom udžbeniku. Jedino možda drugačije u nekim od udžbenika je spominjanje izjave sudionika demonstracija da one nisu bile uperene protiv mađarskog naroda već protiv ugarskih vlasti, što se spominje u Agičićevim udžbenicima iz 1996. i 1998.

³⁴³ Pavličević i Potrebić, nav. dj., 1993., 126.

³⁴⁴ Pavličević i Potrebić, nav. dj., 1999., 86.

³⁴⁵ Veći dio Donjeg grada npr., o čemu također govori Šokčević. Šokčević, nav. dj., 173.

Demonstracije 1895. bile su samo uvod u nemire 1903., koji se spominju u svim hrvatskim udžbenicima, a za koje se navodi da im je povod bio natpis na zgradi željezničke uprave na mađarskom. Postavljanje natpisa dovelo je do antimadžarskih demonstracija, intervencije vlasti i smjene bana, što je značilo smanjenje pritisaka vlasti i represije u Hrvatskoj, iako je isti ban postavljen za ugarskog premijera. Udžbenik koji sam koristio za primjere u ovom ulomku je onaj Erdelje i Stojakovića iz 2007., u kojem se Mađari spominju samo pet puta.³⁴⁶ Ipak, ovaj udžbenik donosi tri karte i to: Austro-Ugarske nakon Austro-ugarske nagodbe na kojoj je Hrvatska neoznačena posebno unutar Ugarske, ali Rijeka jest, kao grad pod izravnom upravom Ugarske; kartu Hrvatske nakon ujedinjenja s Vojnom Krajinom, na kojoj je Hrvatska pokazana kao izdvojeni dio Ugarske.³⁴⁷ Ovaj udžbenik donosi i kartu razvoja željezničke mreže u Hrvatskoj na kojoj je prikazana odvojeno od Ugarske, što bi značilo da se sve ove karte tiču razdoblja koje je prethodilo ovom razdoblju.³⁴⁸ Od onoga što se do sada nije pojavljivalo, ovaj udžbenik donosi nam i posebni ulomak o razvoju metroa u Europi, u kojemu se navodi da je prvi u kontinentalnoj Europi izgrađen u Budimpešti.³⁴⁹ Od ljudi čije se porijeklo može smatrati mađarskim ovaj udžbenik dodatno spominje Belu Čikoša Sesiju, hrvatskog slikara.³⁵⁰ Prikaz Khuena i njegovog razdoblja iako i opravdano loše prikazan se, po mojoj procjeni, ne prikazuje toliko negativno u najnovijim udžbenicima, a rekao bih čak i u većini udžbenika nastalih nakon devedesetih godina. Kao dokaz tomu smatram izbjegavanje fraza tipa *mračno doba* ili izjave da su Mađari bili neprijatelji Hrvatske u tom razdoblju što se u novijim udžbenicima izbjegava, a o čemu sam detaljnije u ovom ulomku govorio. Osim toga, u novijim udžbenicima primjećujem da se više pažnje posvećuje kulturnoj i gospodarskoj povijesti, a napredak u oba ova polja se dogodio u Hrvatskoj u doba Khuenove vladavine, o čemu govore i hrvatski udžbenici, od kojih sam neke i posebno izdvojio.

Tematski i kronološki četvrti dio ovog razdoblja, od smjene Khuena do Prvog svjetskog rata se svodi, barem što se teme moga rada tiče, uglavnom na politiku *novog kursa* i Hrvatsko-srpsku koaliciju. Ono što nalazimo u svakom hrvatskom udžbeniku je to da se od 1903. u Dalmaciji, a kasnije se širi i na Bansku Hrvatsku, javljaju ideje ujedinjenja cjelokupne hrvatske

³⁴⁶ Konkretno ono što piše od 156. do 159. stranice. Erdelja i Stojaković, nav. dj., 156-159.

³⁴⁷ Isti, 149. i 154.

³⁴⁸ Isti, 155.

³⁴⁹ Isti, 32.

³⁵⁰ Isti, 153. U udžbeniku se ne navodi njegovo etničko porijeklo, navodi se samo kao hrvatski slikar.

opozicije koje se polako počinju ostvarivati. Razlozi ujedinjenja hrvatske opozicije se razlikuju pa se tako u nekim hrvatskim udžbenicima navodi samo da je ujedinjenje usmjereno protiv trenutnih vlasti (svi u izradi kojih je sudjelovao Damir Agičić i udžbenik Erdelja-Stojaković). U drugima se pak kao razlog ujedinjenja navode pritisak širenja Njemačke i Austrije na istok te iredentističkih tendencija Italije (Pavličević i Potrebica oba udžbenika, Posavčev udžbenik, udžbenik Mirošević-Pavičić i Akmadžin udžbenik) ili čak i kriza dualizma (udžbenik Holjevca i drugih autora).

Ipak ono što je u svakom hrvatskom udžbeniku isto je da je kao glavni saveznik ujedinjene hrvatske opozicije u poboljšanju položaja i ujedinjenju Hrvatske trebala biti mađarska opozicija, koja je javno isticala svoje želje za potpunom samostalnošću spram Austrije.³⁵¹ Ta politika, politika *novog kursa*, čiji je program iznesen u Riječkoj rezoluciji hrvatskih političara i Zadarskoj rezoluciji srpskih političara iz Hrvatske, ipak ne uspijeva zbog toga što se mađarska opozicija dogovara s kraljem i odbija prijedloge hrvatske opozicije, što se također navodi u svim hrvatskim udžbenicima. Udžbenik koji sam do sada koristio za primjere onoga što se spominje u svakom hrvatskom udžbeniku je onaj Agičićev iz 1996.³⁵² Mađari se u ovom razdoblju u ovom udžbeniku spominju devet puta, a u njemu nalazimo i jednu kartu, kartu Austro-Ugarske s Hrvatskom izdvojenom unutar Ugarske.³⁵³ Osim toga ovaj udžbenik donosi i sliku krunidbe Franje Josipa za ugarskog kralja, a od ljudi čije porijeklo možemo smatrati mađarskim spominje Belu Čikoša Sesiju, kojega navodi kao začetnika modernističkih usmjerenja u hrvatskom slikarstvu.³⁵⁴

Neuspjeh politike *novog kursa* u smislu suradnje s mađarskom opozicijom se u svim hrvatskim udžbenicima smatra početkom bolje suradnje hrvatskih i srpskih političara što dovodi do nastanka Hrvatsko-srpske koalicije 1905. U većini hrvatskih udžbenika se Mađari nakon toga više ne spominju puno. Izuzetak tomu je udžbenik Mirošević-Pavičić iz 2004. koji spominje još i politiku sporazuma hrvatskih političara s Mađarima od 1910.³⁵⁵ U tom se udžbeniku Mađari u razdoblju nakon 1849. spominju devet puta, a udžbenik donosi i jednu kartu, kartu Austro-

³⁵¹ O političkim previranjima u Mađarskoj na prijelazu stoljeća više u: Rokay, nav. dj., 486-496.

³⁵² Gradivo sa 86. i 87. stranice. Agičić, nav. dj., 1996., 86-87.

³⁵³ Što bi značilo da donosi kartu koja se tiče razdoblja koje je kronološki prethodilo ovome. Isti, 68.

³⁵⁴ Isti, 69. i 85.

³⁵⁵ Mirošević i Pavičić, nav. dj., 121-122.

Ugarske s Hrvatskom izdvojenom unutar Ugarske.³⁵⁶ Ovaj udžbenik spominje i još jednog etničkog Mađara, koji se osim u ovom spominje u svakom hrvatskom udžbeniku. U pitanju je Benjamin [Béni] Kállay, zajednički upravitelj Bosne i Hercegovine, koji se spominje u nastavnim jedinicama koje govore o Bosni i Hercegovini, a koji također nije važan za mađarsku povijest, ali niti za hrvatsku povijest, koliko bi možda bio važan za povijest Bosne i Hercegovine.³⁵⁷

Na kraju analize prikaza ovog razdoblja ne mogu dati neki poseban zaključak, osim onoga da neke velike promjene u prikazu Mađara u njima nema, tj. ona je manja i to samo u prikazu vladavine Khuen-Héderváryja u njima. Ne mogu se oteti dojmu da i za ovo razdoblje vrijedi pravilo da prikaz Mađara u njima ne ovisi samo o generaciji u kojoj su nastali, već i o njihovom autoru. I za prikaz ovog razdoblja vrijedi pravilo da su noviji udžbenici rasterećeniji gradivom i didaktički prilagođeniji učenicima nego što su to njihovi prethodnici bili. Izjavu o rasterećenju gradivom bih potkrijepio time da pogledamo li koji udžbenici donose nešto drugačije u standardni prikaz razdoblja, dolazimo do zaključka da uglavnom noviji udžbenici ne odstupaju od standardnog prikaza ovoga razdoblja. Dokaz bolje didaktičke prilagođenosti novijih udžbenika nam može biti njihova preglednost i generalno jasnije prikazivanje ovog razdoblja, ali to nije tema moga rada.

³⁵⁶ Isti, 100.

³⁵⁷ Isti, 128.

6. Usporedbe prikaza Hrvata u mađarskim i Mađara u hrvatskim udžbenicima

Nakon što sam analizirao prikaze *drugog* u svakom od udžbenika detaljno, analizirao bih detaljnije ono što im je zajedničko. U pitanju su dakle točno određeni povijesni događaji i osobe, koji se spominju i u hrvatskim i u mađarskim udžbenicima, o kojima sam govorio u svakom poglavlju zasebno, a sad ću im posvetiti više pažnje i detaljnije ih analizirati. U skladu s podjelom iz prošla dva poglavlja i u ovom poglavlju ću cjelokupno gradivo podijeliti na tri dijela, a analize navedenih poklapanja u njima analizirati ovisno o razdoblju u kojemu se događaju.

Prije nego počnem s navedenim analizama, usporedio bih učestalosti spominjanja *drugog* u udžbenicima o kojima sam često govorio do sada. U mađarskim se udžbenicima Hrvati prosječno spominju 5,5 puta, a postotno gledajući na Hrvate u prosjeku otpada 22,3% od sveukupnog postotka spomenutih nemađarskih naroda. Kada bismo taj postotak stavili u grafikon i usporedili učestalost spominjanja Hrvata s ostalim narodima, čiju sam učestalost spominjanja brojao na isti način, došli bismo do zaključka da se Hrvati po broju spominjanja ne ističu među ostalim nemađarskim narodima navedenim na grafu. Na Hrvate postotno otpada gotovo jednako kao i na Rumunje te se ta dva naroda najčešće spominju u mađarskim udžbenicima. Na Slovake otpada 19%, Srbe 20%, a na sve ostale narode koji se spominju otpada preostalih 16%.³⁵⁸

³⁵⁸ Grafikon označen i u Prilozima kao Prilog 3.

Mađari se s druge strane posebno ističu u hrvatskim udžbenicima te na njih otpada 38,9% od sveukupnog broja spomenutih nehrvatskih naroda. Brojčano se Mađari u hrvatskim udžbenicima spominju u prosjeku 19,3 puta. Mađari su u gotovo svim hrvatskim udžbenicima nehrvatski narod koji se najčešće spominje. Takvo stanje potvrđuje ono o čemu sam govorio više puta u prethodnim poglavljima: da su Mađari ključni antagonisti za stvaranje moderne hrvatske nacije u 19. stoljeću, dakle razdoblju koje se obrađuje u hrvatskim udžbenicima 7. razreda.³⁵⁹ Na kategoriju *ostali* koja obuhvaća sve ostale narode koji se spominju u hrvatskim udžbenicima otpada 27,95% što se učestalosti spominjanja tiče, a drugi najviše spominjani i uz Mađare izdvojeni narod bi bili Srbi na koje otpada 17,1% od sveukupnog broja. Na ostala dva naroda, Slovence i Talijane otpada manje od 10%, na Talijane 9,65%, a na Slovence 6,4%.³⁶⁰

Ovi podaci nam mogu pokazati i to da se u hrvatskim udžbenicima u gradivu nacionalne povijesti pažnja posvećuje većem broju različitih naroda nego što je slučaj u mađarskim. Osim toga, ovakva podjela također dokazuje ono što sam već više puta spominjao: Mađari imaju puno značajniju ulogu u hrvatskim udžbenicima povijesti nego što Hrvati imaju u mađarskim. Po postotnoj podjeli se može dokazati i to da se na Hrvate u mađarskim udžbenicima gleda

³⁵⁹ Slično prebrojavanje, ali po različitim kriterijima, zbog čega je i došla do različitih brojki provela je Snježana Koren, a rezultate tog istraživanja možemo naći u njenom radu „Mađari i mađarska povijest u hrvatskim udžbenicima povijesti“. Snježana Koren, „Mađari i mađarska povijest u hrvatskim udžbenicima povijesti“, u: *Klio na Balkanu: usmjerenja i pristupi u nastavi povijesti*, ur. Magdalena Najbar-Agičić (Zagreb: Srednja Europa, 2005.), 60-61.

³⁶⁰ Grafikon označen i u Prilozima kao Prilog 4.

isključivo kao na *jedne od drugih* dok se na Mađare u hrvatskim udžbenicima gleda iz posebne perspektive.

Počet ću dakle s podudarnostima iz razdoblja prije 1848. U svojem radu veliku sam pažnju posvetio kartama i došao do zanimljivih zaključaka. Mađarski udžbenici su bogatiji kartama, što se u prethodnim poglavljima može vidjeti, a kao najvažniju razliku u kartama koje možemo naći u gradivu nacionalne povijesti u udžbenicima, bih istakao prikaz Hrvatske. U mađarskim udžbenicima Hrvatska se rijetko kad prikazuje posebno izdvojena izvan ili unutar Ugarske, tj. obično se ne izdvaja na kartama Ugarske. S druge strane u hrvatskim udžbenicima se puno više pažnje posvećuje preciznom razdvajanju hrvatskih i mađarskih teritorija na prostoru Hrvatske, dok se sveukupni prostor Ugarske ne prikazuje toliko često. Razlog takvoj situaciji vidim u zasebnom političkom statusu Hrvatske u 19. stoljeću, koji omogućava donekle razdvojeni prikaz hrvatske povijesti od mađarske u udžbenicima koji obrađuju to razdoblje. Paralelno postojanje hrvatskih državnih tijela i ugarskih državnih tijela omogućilo je donekle samostalan razvitak hrvatske države unutar Ugarske i shodno tome samostalan politički život Hrvatske. Takav status Hrvatske omogućava odvojeni prikaz Hrvatske u hrvatskim udžbenicima, iako se u mađarskim na Hrvatsku gleda najčešće tek kao na dio Ugarske.

Takvi prikazi na kartama se vide već od gradiva koje obrađuje razdoblje prije 1848. i zato ga spominjem u ovom dijelu rada. Osim karata, ono što se poklapa i u jednim i u drugim udžbenicima u nastavnim jedinicama koje se bave ovim razdobljem, je naglasak na nastanku nacije. Hrvatski udžbenici u gradivu ovog razdoblja češće spominju Mađare, ističući pritiske mađarskog jezika i nastajuće mađarske nacije kao ključne katalizatore za nastanak hrvatskog službenog jezika, a naposljetku i hrvatske nacije.³⁶¹ Ipak, u hrvatskim udžbenicima se niti jednom ne spominju nezaobilazne osobe u mađarskim udžbenicima, ključne za nastanak mađarske nacije i mađarskog standardnog jezika kao što su: Ferenc Kazinczy, Ferenc Kölcsey, István Széchenyi, itd.³⁶² O mađarskoj povijesti se u hrvatskim udžbenicima toga doba dakle jako malo govori.

³⁶¹ Kao primjer navodim Pavličević i Potrebičin udžbenik iz 1993., gdje se može vidjeti takav prikaz Mađara. Pavličević i Potrebičina, nav. dj., 1993., 50.

³⁶² Slično istraživanje provela je na hrvatskim udžbenicima i Klára Jenikné Bende, koja isto govori o ne spominjanju određenih važnih mađarskih povijesnih ličnosti, koji su imali utjecaja i na hrvatsku povijest, kao što je bio

Nastanku hrvatske nacije se s druge strane u mađarskim udžbenicima posvećuje još manje pažnje.³⁶³ O političkoj situaciji u Hrvatskoj se govori vrlo malo, uvijek u kontekstu nezadovoljstva s političkim položajem, a od povijesnih ličnosti važnih za hrvatsku povijest se jedino spominje Ljudevita Gaja u otprilike 33% mađarskih udžbenika. O Hrvatima se i u gradivu ovog razdoblja govori u širem kontekstu *drugih* naroda, što se vidi i kod prikaza Gaja i, često ne tim imenom zvanim, ilirskog pokreta. Ono što se proteže u svim udžbenicima koji spominju Gaja i pokret koji je vodio su naglašene panslavenske tendencije pokreta, zahtjev za isti položaj kao što imaju i Mađari te potpora Beča pokretu, koji je viđen kao dobro oruđe protiv Mađara.³⁶⁴ O drugim osobama važnim za nastanak hrvatske nacije u mađarskim udžbenicima nema govora, kao ni o hrvatskoj povijesti toga doba. U mađarskim udžbenicima se tako ni jednom ne spominju takozvani *mađaroni*, kojima se u hrvatskim udžbenicima posvećuje dosta pažnje.

U svojim analizama sam spominjao nešto što sam nazvao konstante u udžbenicima. Te konstante predstavljale su ljude hrvatskog, tj. mađarskog porijekla koje se spominju u svakom mađarskom, odnosno hrvatskom udžbeniku. Od konstanti, koje sam naveo u prethodna dva poglavlja, za konstante ovog razdoblja mogu reći da ih nema ni u hrvatskim ni u mađarskim udžbenicima. Tako se niti u jednom hrvatskom udžbeniku ne spominje Ignjat Martinović, kao što se ni u mađarskim udžbenicima ne spominje nitko iz obitelji Erdődy.

Gradivo koje se bavi revolucionarnim razdobljem 1848./1849. donosi možda najviše poklapanja, ako govorimo o gradivu koje se spominje i u hrvatskim i u mađarskim udžbenicima. Najvažnije iz ovog razdoblja bi svakako bio prikaz ratnog sukoba koji se u hrvatskoj historiografiji i u hrvatskim udžbenicima naziva Hrvatsko-mađarski rat, kao i događaji iz revolucionarne 1848. O tome da do revolucije u Pešti dolazi, osim mađarskih udžbenika govore i svi hrvatski udžbenici. U mađarskim udžbenicima, kada se govori o događajima u ožujku 1848. je fokus stavljen na takozvanih *12 točaka* te na događanja 15. ožujka 1848.³⁶⁵ Hrvatski udžbenici uglavnom ne ulaze previše u detalje što se događaja u Pešti 15. ožujka 1848. tiče, spominje se da

Széchenyi. Klára Jenikné Bende, "Magyarország a horvát általános iskolai történelem tankönyvekben". *Könyv és nevelés* 15, (2013./2), 93.

³⁶³ O važnosti Hrvata u stvaranju mađarske nacije sam govorio u poglavlju „Međusobni stereotipi u 19. stoljeću“.

³⁶⁴ Ponovno pozivam na poglavlje „Međusobni stereotipi u 19. stoljeću“ i heteropredodžbu Mađara o Hrvatima kao panslavistima koji djeluju pod potporom Beča. Primjer za ono o čemu sam u tekstu govorio kod Helméczyja. Helméczy, nav. dj., 2011., 73.

³⁶⁵ Kao primjer navodim udžbenik Pétera Horvátha iz 2016. Péter Horváth, nav. dj., 2016., 171.

do revolucije dolazi, da Ugarski sabor imenuje neovisnu vladu i da se nakon nekoliko dana ukida i kmetstvo.³⁶⁶ Ipak, prikazi 15. ožujka 1848., dakle istog datuma i istih događanja, još su jedan primjer vrlo različita prikaza istog događaja, barem što se posljedica početka revolucije na ostale narode Ugarske tiče. Tako se u svakom hrvatskom udžbeniku posebno ističe da mađarski revolucionari nisu bili spremni dati prava na nacionalno samoodređenje Hrvatima (i ostalim narodima), koja se za sebe tražili.³⁶⁷ Mađarski udžbenici pak ističu liberalni karakter novih mađarskih vlasti te zakone koji su omogućavali široke autonomije drugim nacionalnostima Ugarske, s kojima one ipak nisu bile zadovoljne.³⁶⁸ Suprotni prikaz istih događaja i istih osoba obilježava gradivo ovog razdoblja u mađarskim i hrvatskim udžbenicima, a prikaz početka revolucije jedan je od njih.

Dvije osobe obilježile su ovo povijesno razdoblje kao nacionalne vođe svojeg naroda, a takvima se navode i u hrvatskim i u mađarskim udžbenicima. Nacionalni vođa Mađara u ovom razdoblju je bio Lajos Kossuth, a prikaz njega je još jedan od primjera suprotnog prikaza iste osobe. U mađarskim udžbenicima je Kossuth prikazan, naravno, iz mađarske perspektive, kao vođa revolucije, ministar u prvoj revolucionarnoj vladi, organizator mađarske revolucionarne vojske, itd. – jednom riječju pozitivno.³⁶⁹ Njegov prikaz u hrvatskim udžbenicima, a prikazuje se u svakom hrvatskom udžbeniku, s druge strane varira, od ne pretjerano pozitivne do izuzetno negativne, u svakom udžbeniku malo manje ili malo više negativno. Ono što se za njega uvijek navodi jest to da je vođa mađarskih revolucionara koji su Ugarsku smatrali mađarskom nacionalnom državom, zbog čega nisu priznavali ta prava drugima.³⁷⁰ Kod negativnijeg prikaza, za Kossutha se još obično dodaje i to da ne priznaje hrvatsku državnost, da se zalaže za osnivanje odbora za ispitivanje *hrvatskih smutnji*, itd.³⁷¹

Vođa hrvatskog naroda u tom razdoblju, Josip Jelačić također je osoba koja se spominje i u mađarskim i u hrvatskim udžbenicima. Jelačić je bez pogovora jedan od hrvatskih nacionalnih junaka, a takav status je očit i u hrvatskim udžbenicima. Njegova uloga bana u tom turbulentnom

³⁶⁶ Kao primjer navodim udžbenik Mirošević-Pavičić. Mirošević i Pavičić, nav. dj., 51.

³⁶⁷ Kao primjer navodim Erdeljin i Stojakovićev udžbenik. Erdelja i Stojaković, nav. dj., 103.

³⁶⁸ Kao primjer navodim Horváthov udžbenik iz 2016. Péter Horváth, nav. dj., 2016., 175.

³⁶⁹ Osim toga Kossuthu se posvećuje pažnje i u gradivu prethodnog razdoblja u svim udžbenicima. Primjer pozitivnog prikaza Kossutha: Bánhegyi, nav. dj., 71. i 75.

³⁷⁰ Primjer takvog prikaza kod Erdelje. Erdelja i Stojaković, nav. dj., 103.

³⁷¹ Kao primjer takvih stavova se često navodi i njegova izjava *Gdje je Hrvatska ne mogu je naći na karti*, kojoj se u određenim udžbenicima posvećuje dosta pažnje. Primjer negativnog prikaza i navedene izjave kod: Pavličević i Potrelica, nav. dj., 1999., 45.

razdoblju, njegovo ukidanje kmetstva, zauzimanje/vraćanje Međimurja, nepopustljivost prema Mađarima i njegov ratni put bitan je dio hrvatskih udžbenika. Njega se u hrvatskim udžbenicima gleda, dakle, uvijek iz perspektive nacionalnog vođe Hrvata i hrvatskog junaka, jednom riječju pozitivno.³⁷² Slika u mađarskim udžbenicima o Jelačiću je drugačija, ali ne bih nužno rekao i suprotna, tj. negativna. Jelačića se u mađarskim udžbenicima prikazuje kao hrvatskog bana i hrvatskog nacionalnog vođu, ali u prikazu Jelačića ipak prevladavaju druge slike. Kao ni Hrvatsko-mađarski rat, o kojemu ću govoriti kasnije, ni Jelačića, tj. njegovu ulogu u ratu se ne promatra u mađarskim udžbenicima zasebno već uvijek kao dio širih akcija Dvora protiv Mađara. Tako se njega prvenstveno prikazuje kao carskog generala, a često se za njega kaže i to da je banom imenovan nezakonito.³⁷³ Osim toga, važan utjecaj na prikaz Jelačića ima i motiv njega kako bježi, koji sam detaljnije analizirao ranije.³⁷⁴ Dakle, hrvatski vođa iz tog razdoblja je u mađarskim udžbenicima prikazan kao carski general koji je pobjegao nakon bitke, što nije izravno negativan prikaz, ali se teško može nazvati i neutralnim.

O nazivu već spomenutog Hrvatsko-mađarskog rata sam govorio i ranije. Dok se na ratne sukobe Mađara i Hrvata 1848./1849. u hrvatskoj historiografiji i hrvatskim udžbenicima gleda iz zasebne perspektive, u mađarskim udžbenicima se rat Hrvata i Mađara gleda kao prva etapa *Rata za oslobođenje*.³⁷⁵ O bitci kod Pákozda, najvažnijoj bitci između hrvatske i mađarske vojske u tom razdoblju, sam detaljnije govorio u poglavljima „Hrvati u mađarskim udžbenicima“ i „Mađari u hrvatskim udžbenicima“. Kao najvažniju razliku u prikazu bitke naveo bih razliku u fokusu na nju samu i na ono što joj je izravno prethodilo. Bitka kod Pákozda neizostavan je dio svakog mađarskog udžbenika s naglaskom na tome da je malobrojnija mađarska vojska nanijela poraz brojnijoj i bolje opremljenoj hrvatskoj vojsci, o čemu sam također govorio. S druge strane, u hrvatskim udžbenicima se ona često i ne spominje imenom već je kod Jelačićevog pohoda fokus stavljen na njegov prelazak Drave. Za bitku se uglavnom piše da je bila velika, ali (skoro) uvijek se navodi da bitka završava neodlučeno.³⁷⁶

³⁷² Agičić i dr., nav. dj., 2003., 64-69.

³⁷³ Mimo Ugarskog sabora. Kao primjer navedenog prikaza Jelačića navodim udžbenik Závodszkog iz 1993. Závodszky, nav. dj., 1993., 114.

³⁷⁴ Pogledati poglavlje „Hrvati u mađarskim udžbenicima“ na stranici 38. ovog rada.

³⁷⁵ Pogledati poglavlje „Definicija najvažnijih pojmova“ na stranici 17. ovog rada.

³⁷⁶ O različitom tumačenju ishoda sam govorio ranije u poglavljima „Hrvati u mađarskim udžbenicima“ i „Mađari u hrvatskim udžbenicima“.

Još se jedna osoba spominje u gradivu ovog razdoblja i u hrvatskim i u mađarskim udžbenicima. U pitanju je mađarski romantičarski pisac Sándor Petőfi, a njegova važnost za mađarsku povijest i kulturu je u mađarskim udžbenicima očita. On je jedan od povijesnih ličnosti koje su obilježile ovo razdoblje u Mađarskoj, a njegova politička i kulturna uloga jednako je zastupljena u svim mađarskim udžbenicima povijesti, što bi značilo da je slika o njemu pozitivna.³⁷⁷ Petőfi je jedina osoba kojoj se posvećuje više pažnje, a na koju se gleda pozitivno i u mađarskim i u hrvatskim udžbenicima u kojima se spominje. Ovisno o udžbeniku, u prikazu njega prevladava ili politička ili kulturna uloga. Tako se kod prikaza njegove političke uloge navodi da je jedan od vođa manjine mađarskih političara koji su pristajali na davanja traženih prava drugim nacionalnostima u Ugarskoj, a kod kulturne uloge ga se spominje kao primjer romantičarskog pisca čiji je rad povezan s nacionalnim pokretom u njegovoj zemlji.³⁷⁸

Osim Petőfija i Kossutha, u hrvatskim se udžbenicima od mađarskih povijesnih ličnosti ne spominje više nitko. Što se drugih događaja iz ovog razdoblja tiče, a na koje nailazimo i u mađarskim i u hrvatskim udžbenicima, u većini hrvatskih udžbenika se spominju i oni nakon Pákozda. Hrvatski udžbenici tako uvijek spominju da rat završava intervencijom Rusije u ljeto 1849., a većina udžbenika govori i o detronizaciji Habsburgovaca kao mađarskih kraljeva iste godine.³⁷⁹ Detaljniji prikaz od ovoga je rijedak u hrvatskim udžbenicima, a obično je prošireno preseljenjem mađarske vlade i sabora u Debrecen nakon zimske ofenzive carskih snaga na prijelazu 1848. i 1849.³⁸⁰

Devedeset posto mađarskih udžbenika ne spominje situaciju u Hrvatskoj prije Jelačićeva napada, a niti jedan ne spominje ništa o Hrvatskoj nakon prikaza bitke kod Pákozda. Od Hrvata se osim Jelačića u ovom razdoblju ne spominje nikoga.³⁸¹

³⁷⁷ Kao primjer navodim prikaz njega u Ballinom udžbeniku iz 2003. Balla, nav. dj., 2003., 115-117.

³⁷⁸ Spominje ga se u tri udžbenika, oba Pavličevićeva i Potrebičina iz devedesetih godina i Erdeljinom i Stojakovićevom iz 2007. Slika u Pavličevićevim udžbenicima se fokusira na njegovu političku ulogu, a tek spominje onu kulturnu i u oba udžbenika je ista. U Erdeljinom i Stojakovićevom je situacija sa slikom obratna, fokus je na kulturnoj ulozi. Erdelja i Stojaković, nav. dj., 121.; Pavličević i Potrebičina, nav. dj., 1993., 56.; Pavličević i Potrebičina, nav. dj., 1999., 45.

³⁷⁹ Bitku u kojoj završava rat, tj. bitku kod Világosa spominju jedino Agičić u svojem udžbeniku iz 1996. i Posavec u svojem udžbeniku. Agičić, nav. dj., 1996., 37-38.

³⁸⁰ Pavličević i Potrebičina, nav. dj., 1993., 63.

³⁸¹ Ako prikaz Karla Knezića i aradskih mučenika promatramo kao prikaz iz razdoblja nakon 1849.

Razdoblje nakon 1849. donosi također nekoliko poklapanja što se sadržaja udžbenika tiče, ali ipak manje nego što donosi prethodno razdoblje. U središtu prikaza razdoblja nakon 1849. što se zajedničke hrvatske i mađarske povijesti tiče bi definitivno bila Hrvatsko-ugarska nagodba. Nagodbi se u hrvatskim udžbenicima posvećuje dosta pažnje, ona je neizostavan dio hrvatskih udžbenika, a prikaz Nagodbe je u svim hrvatskim udžbenicima sličan. Tako se za Nagodbu kaže da ju je dogovorila u mutnim okolnostima izabrana unionistička vlada, da je dala Hrvatskoj autonomiju u unutarnjim poslovima, školstvu, sudstvu, itd., ali također da je Hrvatskoj oduzela financijsku samostalnost i učinila ju financijski ovisnoj o Ugarskoj.³⁸² Možemo dakle reći da je slika o Nagodbi u hrvatskim udžbenicima podijeljena – priznaje se da je Hrvatska njome dobila prava koje drugi narodi u Ugarskoj nisu imali, ali da nije omogućila položaj Hrvatskoj kakav se zahtijevao.

Mađarski udžbenici s druge strane posvećuju manje pažnje Nagodbi. Ipak, devet od deset udžbenika s kojima sam radio spominju da je do nekakvog dogovora između mađarske i hrvatske vlade došlo, s kojim je Hrvatska dobila široku autonomiju unutar Ugarske. Od tih devet, pet spominje Nagodbu njenim imenom (magyar-horvát kiegyezés). Ovisno o udžbeniku, o detaljima Nagodbe se piše manje ili više detaljno, ali ipak ono što se uvijek spominje je da Hrvatska dobiva kulturnu i jezičnu samoupravu te samostalan parlament i vladu.³⁸³ Hrvatsko-ugarska nagodba se i u ovom razdoblju prikazuje u odlomcima koji govore o odnosima s drugim nacionalnostima u Ugarskoj, čime se nastavlja promatranje Hrvata u širem kontekstu nemađarskih nacionalnosti u Ugarskoj, tj. kad se govori o Zakonu o nacionalnostima.³⁸⁴

Prikaz položaja Rijeke u ovom razdoblju je također jedna od podudarnosti hrvatskih i mađarskih udžbenika. Važnost Rijeke spominje se u svakom hrvatskom udžbeniku i u dva mađarska udžbenika, ali razlike u prikazu su vidljive. Poput hrvatskih udžbenika i mađarski udžbenici govore o razvitku Rijeke kao glavne ugarske luke, a za razliku od hrvatskih udžbenika mađarski udžbenici govore i o razvitku brodogradnje u Rijeci, dokaza općeg industrijskog napretka u Ugarskoj.³⁸⁵ Hrvatski udžbenici u prikazu položaja Rijeke više pažnje posvećuju političkim previranjima oko njenog položaja, s posebnim naglaskom na takozvanu *Riječku*

³⁸² Primjer takvog prikaza u udžbeniku Mirošević-Pavičić. Mirošević i Pavičić, nav. dj., 101.

³⁸³ Primjer takvog prikaza u Bánhegyijevom udžbeniku. Bánhegyi, nav. dj., 114.

³⁸⁴ Bencsik, nav. dj., 51. O Zakonu sam govorio već u poglavlju „Hrvati u mađarskim udžbenicima.

³⁸⁵ Mađarski udžbenici za Rijeku koriste talijanski naziv Fiume. Kao primjer ovakvog prikaza navodim udžbenik Závodzkog iz 1993. Závodzky, nav. dj., 1993., 177.

krpicu u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, o kojoj se u mađarskim udžbenicima ne govori. *Riječka krpica* prikazana je kao dokaz neravnopravnosti u donošenju Hrvatsko-ugarske nagodbe i dokaz podređenog položaja Hrvatske u ovom razdoblju.³⁸⁶

Razvoj željeznice u Hrvatskoj je važan dio udžbenika povijesti kada se govori o ovom razdoblju. Hrvatski udžbenici govore o razvoju donekle negativno, ističući da do razvitka željeznice u Hrvatskoj dolazi prvenstveno zbog interesa ugarskog kapitala, a da su pokušaji bolje željezničke povezanosti koja bi bila u hrvatskim interesima bili sustavno blokirani. Osim toga, hrvatski udžbenici ističu da je željeznica bila korištena kao sredstvo *mađarizacije* u Hrvatskoj.³⁸⁷ Mađarski udžbenici kada govore o razvoju željeznice Hrvatsku ne navode izravno već se na kartama i u tekstovima može zaključiti da u odlomcima koji govore o razvoju željeznice u Ugarskoj podrazumijeva da je do razvoja došlo i u Hrvatskoj koja je bila dio nje.³⁸⁸

Od osoba važnih za hrvatsku, tj. mađarsku povijest, a spominju se i u hrvatskim i u mađarskim udžbenicima se ne nalazi nitko. Hrvatski udžbenici tako ne spominju Deáka, Istvána i Kálmana Tiszu ili Wekerlea, kao što ni mađarski ne spominju Starčevića, Mažuranića, Strossmayera ili pak Héderváryja. Razlog tomu je često suprotan prikaz iste povijesne ličnosti o čemu sam već govorio u ovom poglavlju.

Među prikazima Hrvata i prikaza Mađara koji se spominju i u mađarskim i u hrvatskim udžbenicima ima malo podudarnosti. Tu izjavu mogu i potvrditi skalom kojom ću usporediti prikaze, a rezultate staviti u tablicu. Ako se prikazi kreću od izrazito negativnih do izrazito pozitivnih dobili bi se sljedeći rezultati: osoba koja bi ispala najpozitivnije prikazana kada bih usporedio hrvatske i mađarske udžbenike je Sándor Petőfi, dok bi najnegativnije prikazanu osobu bilo teško odrediti.³⁸⁹

³⁸⁶ Primjer takvog prikaza kod Agičića. Agičić, nav. dj., 2013., 112.

³⁸⁷ Primjer takvog prikaza u udžbeniku Holjevcia i drugih autora. Holjevac i dr., nav. dj., 109-112.

³⁸⁸ Kao primjer navodim udžbenik Balla Árpáda iz 2003. Balla, nav. dj., 2003., 201.

³⁸⁹ Tablica označena i u Prilozima kao Prilog 5.

Osobe	Prikaz u hrvatskim udžbenicima	Prikaz u mađarskim udžbenicima
Ljudevit Gaj	Pozitivan	Neutralan
Lajos Kossuth	Negativan/Izrazito negativan	Pozitivan/Izrazito pozitivan
Josip Jelačić	Izrazito pozitivan	Neutralan/Negativan
Sándor Petőfi	Pozitivan	Izrazito pozitivan

Više sam puta govorio o tome da se Hrvati kao skupina u mađarskim udžbenicima prikazuju kao jedni od brojnih nacionalnosti u Ugarskoj 19. stoljeća tako da je i prikaz Hrvata zasebno određen takvim prikazom. Slika Hrvata u mađarskim udžbenicima je uglavnom neutralna, tj. u skladu s prikazom nacionalnosti Ugarske, koje su prikazane kao vječito nezadovoljne. Ako bih bio primoran odabrati najnegativnije prikazanog Hrvata u mađarskim udžbenicima rekao bih da je to možda Josip Jelačić, iako prikaz njega se ne može sa sigurnošću nazvati negativnim prikazom. Najpozitivnije prikazan Hrvat u mađarskim udžbenicima bi po mojoj procjeni bio Karlo Knezić, mađarski nacionalni junak kojeg se u našim udžbenicima ne spominje.

Na Mađare se u hrvatskim udžbenicima gleda zasebno, stoga je i odabir najnegativnije prikazanog Mađara lakši. Najnegativnije prikazani Mađar u hrvatskim udžbenicima je Khuen-Héderváry, a o prikazu njega sam već govorio više puta, najviše u poglavlju „Mađari u hrvatskim udžbenicima”. Prikaz Mađara kao skupine se u hrvatskim udžbenicima veže uz prikaz mađarskih političara i mađarskih aspiracija iz 19. stoljeća, koji su prikazani negativno. Ipak, moram napomenuti da se u većem dijelu hrvatskih udžbenika jasno i više puta naglašava da su hrvatska protivljenja mađarskim aspiracijama bila okrenuta isključivo protiv mađarskih političara, a ne protiv Mađara kao naroda.³⁹⁰ Najpozitivnije prikazanog Mađara bilo bi teže naći. Ako gledamo etničko porijeklo, najpozitivnije prikazana osoba čije se porijeklo može smatrati mađarskim bi bio Ivan Erdődy, ali se njegovo *mađarstvo* zbog načina nacionalnog izjašnjavanja u to doba

³⁹⁰ Uglavnom kada se govori o demonstracijama 1895. Posavec, nav. dj., 127.

može različito tumačiti. Na sličan način možemo promatrati i Petőfija, koji je važan za mađarsku povijest, a u hrvatskim udžbenicima je pokazan pozitivno.

Zaključak

Na početku ovog diplomskog rada postavljeno je nekoliko istraživačkih pitanja. Prva početna pretpostavka bila je da je promjena u prikazima u udžbenicima došlo, kao i to da se s godinama više pažnje posvetilo *drugome*. Druga početna pretpostavka bila je i ta da se Hrvati u mađarskim udžbenicima puno rjeđe prikazuju nego što se Mađari prikazuju u hrvatskim udžbenicima za 19. stoljeće. Prva je pretpostavka je donekle točna, objasnit ću na koji način kasnije, dok se druga pokazala točnom.

Slika Hrvata u mađarskim udžbenicima za 19. stoljeće se po mojem istraživanju nije mijenjala pretjerano u ovih 28 godina. Pažnja koja je posvećena Hrvatima vezana je uz prikaz drugih naroda, tako da iako se na prvu može činiti da se Hrvate sa svakom generacijom udžbenika sve manje spominje, udio prikaza Hrvata među nemađarskim narodima se nije mijenjao posebno. Prikaz Hrvata, ali i drugih naroda ovisi prvenstveno o izdavaču i autoru udžbenika. Primjer za to sam naveo uspoređujući udžbenik Géze Závodszkog iz 1993. i Mátyása Helméczyja iz 1994., dakle udžbenika iste generacije, u kojima možemo naići na dva različita prikaza, barem što se sadržaja i učestalosti spominjanja tiče. Ipak ne mogu reći da do nekih promjena ne dolazi. Razlika među udžbenicima iz devedesetih i najnovijih udžbenika je vidljiva, tako da se s rasterećenjem mađarskih udžbenika od prevelikog broja karti i grafova u udžbenicima iz devedesetih i Hrvati sve manje spominju na kartama, a sve više u zasebnim odlomcima. Prikaz Hrvata i ostalih nemađarskih naroda se u mađarskim udžbenicima *produbio*, čemu nam dobar primjer može biti prikaz Jelačića u udžbeniku Pétera Horvátha iz 2016.

Iako se Hrvati prikazuju donekle drugačije nego devedesetih u mađarskim udžbenicima, opća slika o Hrvatima se nije pretjerano promijenila. Hrvate se u mađarskim udžbenicima i dalje promatra kao jedne od drugih u Ugarskoj, dokaz čega nam može biti i ne pretjerano mijenjani udio spominjanja Hrvata u usporedbi s ostalim narodima s godinama. Osim toga Hrvati se još uvijek spominju u odlomcima koji govore o odnosima Mađara s drugim narodima Ugarske. Iako se i u udžbenicima devedesetih jasno naglašava posebnost položaja Hrvatske u Ugarskoj, slika Hrvata se ne izdvaja posebno među ostalim narodima Ugarske.

Takva slika Hrvata je dokaz ostatka određenih predodžbi o Hrvatima iz 19. stoljeća. Kao i ostali narodi, Mađari svoju nacionalnu povijest promatraju iz svoje perspektive, dakle sebe doživljavaju kao središte nekoć velike Ugarske. Iz takvog stava Mađari gledaju na Hrvate i ostale narode povijesne Ugarske kao one na periferijama. Hrvati, kao jedni od tih na periferijama se ne ističu u mađarskim udžbenicima u tom smislu, nisu previše mogli utjecati na središte kao ni ostali narodi i zato se i ne izdvajaju među njima. Ono što Hrvate malo izdvaja je njihov status zemlje-partnera, tj. *társországa*, kakvom ju je doživljavao još i Ferenc Deák, koji je taj termin koristio.³⁹¹ Isticanje panslavenskih tendencija ilirskog pokreta je također ostatak devetnaestostoljetne predodžbe ilirskog pokreta kao panslavističkog, što se također može vidjeti u nekim udžbenicima s kojima sam radio.³⁹² Vrlo živa predodžba je i ona o Jelačiću koji bježi nakon poraza kod Pákozda, još jedan ostatak predodžbi 19. stoljeća.³⁹³

Promjene u slici Mađara u hrvatskim udžbenicima su donekle vidljivije od promjena u slici Hrvata u mađarskim udžbenicima. Ipak, moram napomenuti da i slika Mađara u hrvatskim udžbenicima najviše ovisi o izdavaču i autoru udžbenika. S obzirom na to da su se u ovih 28 godina hrvatski planovi i programi nastave povijesti u osnovnim školama mijenjali dva puta, 1995. i 2006. učestalost spominjanja Mađara, kao ni udjeli Mađara od sveukupnog broja spomenutih nehrvatskih naroda se nije naročito mijenjao. Do određenog smanjenja broja spominjanja dolazi, ali to je prvenstveno dio trendova *rasterećenja* udžbenika i didaktičkih promjena u njima, ali postotci ostaju isti.

Ono što primjećujem, ako usporedim udžbenike iz devedesetih, na primjer Pavličevićev iz 1993. i one novije kao što je Agičićev iz 2013. je da se u novijim hrvatskim udžbenicima manje pažnje posvećuje mađarskoj povijesti. Manja pažnja također može biti objašnjena *rasterećenjem* udžbenika, ali neosporno je da se manje mađarskih povijesnih ličnosti može naći u novijim nego u starijim hrvatskim udžbenicima. Dobar dokaz za to je pažnja posvećena mađarskoj revoluciji u hrvatskim udžbenicima, koja se puno preciznije obrađuje u već spomenutom Pavličevićevom udžbeniku nego u već spomenutom Agičićevom, a oba sam detaljno analizirao u poglavlju „Mađari u hrvatskim udžbenicima“.

³⁹¹ Šokčević, nav. dj., 327.

³⁹² Na primjer Helméczyjevom iz 2011. Helméczy, nav. dj., 2011., 73.

³⁹³ Više o ovome u poglavlju „Hrvati u mađarskim udžbenicima“.

Ipak mogu reći da se slika Mađara kao skupine, tj. kao naroda u hrvatskim udžbenicima donekle popravila. Nacionalna nabijenost udžbenika iz devedesetih se jasno vidi i u prikazu Mađara, čemu nam najbolji primjer može biti prikaz banovanja Khuen-Héderváryja. Iako se njegovo banovanje i u novijim udžbenicima ne promatra pozitivno, u novijim udžbenicima se ne mogu naći izjave tipa *srpski političari surađuju s Mađarima i Talijanima neprijateljima Hrvata*, kakve možemo naći u nekim udžbenicima iz devedesetih.³⁹⁴ Noviji udžbenici pažnju posvećuju i kulturnom napretku u Hrvatskoj za njegova banovanja, čemu se u starijim udžbenicima posvećuje manje pažnje.³⁹⁵ Tako da se i dalje ne pretjerano pozitivna slika Mađara u hrvatskim udžbenicima poboljšala s promjenama nekih udžbenika nakon 2000. odnosno 2006., u usporedbi sa slikom Mađara kao neprijatelja u navedenim udžbenicima iz devedesetih godina.

Ostaci nekih predodžbi o Mađarima iz 19. stoljeća vidljivi su i u današnjim hrvatskim udžbenicima. Ona koja se najjasnije vidi bi svakako bila slika Mađara kao ugnjetavača. Hrvati sebe u udžbenicima opravdano smatraju slabijim u tom razdoblju, a prikaz stalnih mađarskih pokušaja podjarmljivanja Hrvata su jasni dokaz predodžbe o mađarskom ugnjetavanju i predodžbe Mađara kao ugnjetavača u 19. stoljeću. Na sliku o Mađarima u hrvatskim udžbenicima utječe i predodžba o *mađaronima*. U hrvatskim udžbenicima ih se dalje promatra negativno, a taj negativan prikaz je direktno povezan s negativnim doživljajem *mađarona* koji su dijelili pravaški pisci i političari u 19. stoljeću. Razlika između *mađarona* i iliraca/narodnjaka, tj. razlika između *mađarona* i pravaša je i dalje u hrvatskim udžbenicima često prikazana crno-bijelo. Politički program Hrvatsko-vugerske stranke i unionističke struje u hrvatskom Saboru se ne obrađuju toliko detaljno kao programi Narodne stranke ili Stranke prava, a ne posvećuje im se ni toliko pažnje. O navedenima se obično govori šablonski: protivnici iliraca, za što čvršće povezivanje s Ugarskom, za bezuvjetnu uniju s Ugarskom, itd.³⁹⁶ Ipak, moram primijetiti da se s novijim udžbenicima više pažnje posvećuje *mađaronima* i njihovim strankama te da slika o njima nije toliko crna, kao u udžbenicima prije 2006., odnosno prije 2000.³⁹⁷ Bez obzira na navedene ostatke tih predodžbi, na Mađare se u suvremenim udžbenicima ne gleda više tako negativno kao što je bio slučaj u 19. stoljeću.

³⁹⁴ Pavličevićev udžbenik iz 1999. na primjer. Pavličević, nav. dj., 1999., 88.

³⁹⁵ Na primjer u Erdeljinom i Stojakovićevom udžbeniku. Erdelja i Stojaković, nav. dj., 158.

³⁹⁶ Primjer takvog prikaza kod Posavca. Posavec, nav. dj., 54. i 106.

³⁹⁷ Primjer takvog prikaza kod Erdelje. Erdelja i Stojaković, nav. dj., 80. i 147.

Ne može se reći da sadržaji udžbenika, pogotovo hrvatskih, ne utječu na sliku o susjedu, a u neku ruku, i sunarodnjaku sa sjevera, odnosno juga. Ipak, s obzirom da se na razdoblje 19. stoljeća u javnosti gleda već kao na davnu prošlost, slika Mađara u hrvatskom društvu i obratno u najvećem dijelu nije oblikovana sadržajem povijesnih udžbenika i zajedničkom poviješću. Slika koju ova dva naroda stvaraju jedni o drugima uvjetovana je trenutnom političkom situacijom, gospodarskom suradnjom i dobrim odnosima koje ove dvije nacije gaje. Završit ću svoj rad citatom iz udžbenika Damira Agičića iz 1998., za koji mislim da najbolje opisuje trenutnu sliku *drugog* koju sam analizirao u hrvatskim i u mađarskim udžbenicima: ... *današnji dobri odnosi Hrvata i Mađara primjer su prevladavanja starih sukoba.*³⁹⁸

³⁹⁸ Agičić, nav.dj., 1998., 88.

Croats in the Hungarian and Hungarians in the Croatian History Textbooks: Example of Primary School Textbooks for the 19th Century History from 1990 until the Present. - Summary

The aim of this graduate thesis was to evaluate the image of Hungarians in Croatian primary school textbooks and the image of Croats in Hungarian primary school textbooks from 1990 until the present. The picture of the *other* in these textbooks was influenced by the nineteenth-century political struggle of these two nations as well as the nineteenth-century conceptions that these nations had of each other. The Hungarians had much more important, some would even say key role in the birth of the modern Croatian nation in the nineteenth century, unlike the role that Croats had in the formation of a modern Hungarian nation. The textbooks I worked with were influenced by the political climate in which they were written. One evidence of changes in the political climate is the change in textbooks, ie. the change of different generations of textbooks. Since 1990, textbooks in Croatia have changed four times, and in little less than thirty years, there have been three different curricula for primary schools. In Hungary, the textbooks changed five times, with as many changes in curricula for primary schools. Croats in Hungarian textbooks are mentioned 5.5 times per textbook on average, and Hungarians do not dedicate much more attention to Croats than they dedicate to other nationalities, such as Romanians or Slovaks. Croats are mentioned mainly in relation to Hungarian national history and in relation to Hungary. Of the Croats mentioned in the Hungarian textbooks, most attention is given to Josip Jelačić and to Karlo Knezić. Beside these Croats we can come across Ljudevit Gaj and a few other Croats in Hungarian textbooks. Hungarians in Croatian textbooks are mentioned 19.3 times per textbook on average. In Croatian textbooks much more attention is given to Hungarians than to other nationalities, like Serbs or Italians. The Hungarians are mostly mentioned in the lectures about Croatian national history, but also in the lectures about the history of Europe. Among Hungarians in Croatian textbooks special attention is paid to Lajos Kossuth and Károly Khuen-Hédervary, as well as to other people important for Croatian history, whose origin could be considered as Hungarian. Along with the above mentioned, we can also come across Sándor Petőfi and Benjamin (Béni) Kallay in Croatian textbooks. Certain change may have happened in the image of the *other* in the textbooks I worked with, although the image is primarily dependent on the author and the book publisher, not the year of its creation. In

addition, some of the remains of the nineteenth-century concepts can be seen in those textbooks too.

Bibliografija

Izvori

Hrvatski udžbenici

Agičić, Damir, Snježana Koren, Magdalena Najbar-Agičić. *Povijest: za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil International, 2003.

Agičić, Damir. *Povijest 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 1998.

Agičić, Damir. *Povijest 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil international, 2013.

Agičić, Damir. *Povijest VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1996.

Akmađža, Miroslav. *Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2014.

Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u sedmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2007.

Holjevac, Željko, Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić. *Povijest 7: udžbenik iz povijesti za 7. razred osnovne škole*. Samobor: Meridijani, 2007.

Mirošević, Franko, Ivka Pavičić. *Povijest 7*. Zagreb: Školska knjiga, 2004.

Pavličević, Dragutin, Filip Potrebica. *Povijest: za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 1999.

Pavličević, Dragutin, Filip Potrebica. *Povijest: za sedmi razred osnovne škole, 2. izd.*, Zagreb: Školska knjiga, 1993.

Posavec, Vladimir. *Povijest novoga vijeka: za VII. razred osnovne škole*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.

Mađarski udžbenici

Balla, Árpád. *Történelem 7, 7. izdanje*. Budapest: Műszaki Kiadó, 2013.

Balla, Árpád. *Történelem az általános iskola 7. osztálya*. Budapest: Korona Kiadó, 2003.

Bánhegyi, Ferenc. *Történelemkönyv az általános iskola 7. osztálya számára*. Celldömölk: Apáczai Kiadó, 2001.

Bencsik, Péter, Atilla Horváth Levente, Lajos Kövér, István Pelyach. *Történelem 7*. Budapest: Mozaik 2014.

Bihari, Péter. *A 19. század története fiataloknak 1775-1918*. Budapest: Holnap Kiadó, 2000.

Hámori, Péter, Péter Horváth. *Történelem 6 az általános iskolások számára*. Debrecen: OFI, 2016.

Helméczy, Mátyás. *Történelem 7*. Budapest: NTK, 1994.

Helméczy, Mátyás. *Történelem az általános iskola 7. évfolyama számára*. Debrecen: NTK, 2011.

Horváth, Andrea, Atilla Horváth Levente, Lajos Kövér, István Pelyach. *Történelem 6*. Budapest: Mozaik, 2017.

Horváth, Péter. *Történelem 7 az általános iskolások számára*. Debrecen: OFI, 2015.

Závodszy, Géza. *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*. Budapest: Korona Kiadó, 1993.

Závodszy, Géza. *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára*. Budapest: Korona Kiadó, 2004.

Literatura

Baranović, Branislava. „Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj“, *Revija za sociologiju* 25 (1994.): 201-211.

Batušić, Nikola. *Hrvatska drama 19. stoljeća*. Split: Logos, 1986.

Péter Bihari, „Nastava povijesti i povijesni kurikulum – mađarski primjer“, *Povijest u nastavi* 1, br. 2, (2003).

Borka Bunjac, itd. *Pregled povijesti Međimurja*. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003.

Dukić, Davor... [et al.]. *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

- Fehér M.,István. „Ni neutralnost ni poricanje sebe nego otvorenost” U: *Kulturni stereotipi*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Ernő Kulcsár Szabó, 59-70. Zagreb: FF press, 2006.
- Fried, István. „Imagološka pitanja“ U: *Kulturni stereotipi*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Ernő Kulcsár Szabó, 71-80. Zagreb: FF press, 2006.
- Gračanin, Hrvoje. *Kratka povijest Hrvatske za mlade II*. Zagreb: SysPrint, 2006.
- Jenyikné Bende, Klára. “Magyarország a horvát általános iskolai történelem tankönyvekben”. *Könyv és nevelés* 15, br. 2 (2013.): 90–104.
- Katona, András, József Sallai. *A történelem tanítása*. Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2006.
- Katunarić, Vjeran. *Sporna zajednica : novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo, 2003.
- Kiss G., Csaba. „Hrvatski krajolici i Hrvati u mađarskim putopisima 19. stoljeća“ U: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević, Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.
- Kolak, Arijana. „Između Europe i Azije: Hrvati i Mađari u propagandnom ratu 1848./1849.“, *Povijesni prilozi* 34 (2008.): 175-192.
- Kontler, László. *Povijest Mađarske. Tisuću godina u Srednjoj Europi*. prev. Draženka Kešić i Silvije Devald. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
- Koren, Snježana, Branislava Baranović. „What kind of history education do we have after eighteen years of Democracy in Croatia?“ U *Transition and the politics of History Education in Southeast Europe*, ur. Augusta Dimou, 91- 141. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprech, 2009.
- Koren, Snježana. „Mađari i mađarska povijest u hrvatskim udžbenicima povijesti“, U: *Klio na Balkanu: usmjerenja i pristupi u nastavi povijesti*, ur. Magdalena Najbar-Agičić, 59-78. Zagreb: Srednja Europa, 2005.
- Koren, Snježana. *Čemu nas uči povijest*. Zagreb: Profil Klett, 2014.
- Kolstø, Pål. „Assesing the Role of Historical Myths in Modern Society“ U: *Myths and Boundaries in South-Eastern Europe*, ur. Pål Kostø, 1-34. London: Hurs & Company, 2005.
- Likó, János. „Prikaz revolucije 1848./1849. u dva hrvatska i dva mađarska gimnazijska udžbenika”, *Povijest u nastavi* 7 (2006.): 75-90.
- Matković, Hrvoje. *Povijest Jugoslavije*. Zagreb: Naklada Pavičić, 1998.

Oraić Tolić, Dubravka. „Hrvatski kulturni stereotipi“ U: *Kulturni stereotipi*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Ernő Kulcsár Szabó, 29-46. Zagreb: FF press, 2006.

Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova*. Preveo Franko Dota. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Pukánszky, Béla. „Maratoni reform (hullamvasút)”, *Iskolakultúra* 1 (2001): 113-116.

Rokay, Péter, Zoltán Gyere, Tibor Pál, Aleksandar Kászás. *Istorija Mađara*. Beograd: Clio, 2002.

Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.

Szjábély, Mihály. „Stereotipi kao strukturni elementi u riječkom romanu 'Igrač koji dobiva'“ U: *Kulturni stereotipi*, ur. Dubravka Oraić Tolić, Ernő Kulcsár Szabó, 181-192. Zagreb: FF press, 2006.

Szebényi, Péter. „A történelemtankönyvekre ható tényezők történeti változásai”, *Iskolakultúra* 9 (2001.): 13-21.

Šidak, Jaroslav, Mirjana Gross, Igor Karaman i Dragovan Šepić. *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.

Šidak, Jaroslav. *Hrvatski narodni pokret Ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

Šokčević, Dinko. *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata – kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.

Švoger, Vlasta. „Između ugrofilije i ugrofobije“ U: *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara*, ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević, 382-387. Budimpešta: Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.

Van Antwerp Fine Jr, John. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2006.

Závodszy, Géza. *Historia et schola*. Budimpešta: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.

Žiljak, Tihomir. „Dvije faze obrazovne politike u Hrvatskoj nakon 1990. godine”, *Andragoški glasnik* 17 (2013.): 7-23.

Online članci

Antun Gustav Matoš, *Iseljenik* [online], <https://hr.wikisource.org/wiki/Iseljenik>, pristup 2.5.2019.

Hites Sándor, „Kazinczy és a nyelvhalál“ [online]. *Kisebbségkutatás*, 2009., https://web.archive.org/web/20111229165922/http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2009_03/cikk.php?id=1767, pristup 1.5.2019.

http://kerettanterv.ofi.hu/02_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html, pristup 14.5.2019.

<http://proleksis.lzmk.hr/43840>, pristup 2.3.2019.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=25119>, pristup 10.6.2019.

<http://www.nefmi.gov.hu/kozoktatas/archivum/ember-tarsadalom>, pristup 14.5.2019.

http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/nat_070926.pdf, pristup 14.5.2019.

<http://www.veszprem.hu/veszpremieknék/hirek/kozeleti-hirek/6533-emberek-akik-eletueket-adtak-a-szabadsagert-oktober-hatodikara-emlekeztek>, pristup 3.3.2019.:

<http://www.zg-nadbiskupija.hr/nadbiskupija/o-nadbiskupiji/ceste-promjene-granica>, pristup: 29.5.2019.

https://hr.wikipedia.org/wiki/Ignjat_Martinovi%C4%87, pristup 5.5.2019.

<https://hr.wikipedia.org/wiki/Nacionalnost>, pristup 1.3.2019.

https://hu.wikipedia.org/wiki/Josip_Jela%C4%8Di%C4%87, pristup 1.3.2019.

https://hu.wikipedia.org/wiki/Martinovics_Ign%C3%A1c, pristup 5.5.2019.

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzetis%C3%A9g>, pristup 1.3.2019.

https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_03_27_557.html, pristup, 6.6.2019.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/tarsorszag-4E1C5/>, pristup 2.3.2019.

https://www.azoo.hr/images/AZOO/Ravnatelj/RM/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf, pristup 15.5.2019.

József Hajagos, *Knezić Károly, a Heves megyébe származott horvát vértanú* [online] Pécs: 2008., <https://web.archive.org/web/20091018100610/http://www.berze-nagy.sulinet.hu/hajagos/knezic.htm>, pristup 4.3.2019.

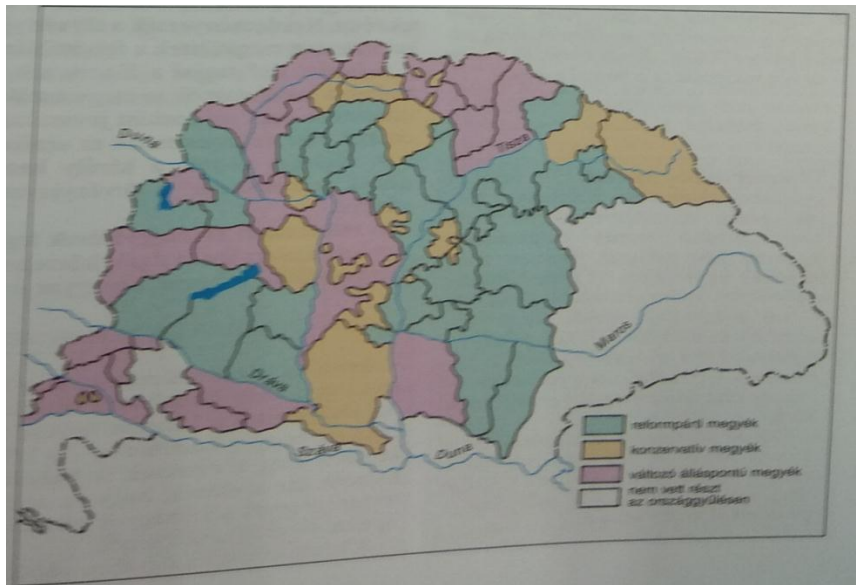
Lajos Kossuth, „Tengerhez magyar! el a tengerhez!“ u: *Kossuth Lajos összes munkái* [online], <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kossuth-kossuth-lajos-osszes-munkai-1/kossuth-lajos-iratai-xiii-6BA1/hirlapi-czikkei-ii-18431848-6BA6/1846-6E97/tengerhez-magyar-el-a-tengerhez-6EFD>, pristup 4.5.2019.

Petőfi Sándor, *Szöveggyűjtemény*. [online], <http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/petofi/venzasz.htm>, pristup 1.3.2019.

Varga, Szabolcs. „A horvát múlt ábrázolása a középiskolás magyar történelemtankönyvekben”. *Történelemtanítás* 6, br. 1-2 (2015.) [online], <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2015/07/varga-szabolcs-a-horvat-mult-abrazolasa-a-kozepiskolas-magyar-tortenelemtankonyvekben-06-01-11/>, pristup: 5.6.2019.

Prilozi

Prilog 1: Karta ugarskih županija ovisno o stavu prema reformama prije Sabora 1830. kakva se može naći u udžbeniku Helméczyja iz 2011.

Prilog 2: Karikatura nepoznatog autora „Jelačićevi početak, sreća i kraj“ [„Jellachich kezdete, szerencséje és vége“] iz razdoblja Revolucije. Ista se može naći i u udžbeniku Závodzkog iz 1993. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_seregekre_bizton_lehet_szamolni, pristup 5.6.2019.

Prilog 3:

Prilog 4:

Prilog 5:

Osobe	Prikaz u hrvatskim udžbenicima	Prikaz u mađarskim udžbenicima
Ljudevit Gaj	Pozitivan	Neutralan
Lajos Kossuth	Negativan/Izrazito negativan	Pozitivan/Izrazito pozitivan
Josip Jelačić	Izrazito pozitivan	Neutralan/Negativan
Sándor Petőfi	Pozitivan	Izrazito pozitivan